

ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΦΟΥΣΚΑΣ

Το Μελάνωμα της Κύπρου

*Οι ευθύνες των Κωνσταντίνου Καραμανλή και
Ευάγγελου Αβέρωφ για την κυπριακή τραγωδία*

ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ

Τω μώλωπι της Κύπρου ιάθη η Ελλάς

Αρχιεπίσκοπος Μακάριος ΙΙΙ

Ο συγγραφέας

Ο Βασίλης Κων/νου Φούσκας είναι καθηγητής Διεθνών Σχέσεων στο Πανεπιστήμιο του Ανατολικού Λονδίνου και διευθυντής του ερευνητικού κέντρου για τη μελέτη των Κρατών, Αγορών και Λαών (States, Markets & People – STAMP). Το 1998 ίδρυσε και από τότε διευθύνει την ακαδημαϊκή επιθεώρηση, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, η οποία κυκλοφορεί οκτώ φορές ετησίως απ' τον εκδοτικό οίκο Routledge-Taylor & Francis. Με το Επίκεντρο ο συγγραφέας έχει δημοσιεύσει τα *Τουρκικός ιμπεριαλισμός και αποτροπή* (2022), και σε μετάφραση (με τον Κώστα Δημουλά), *Ελλάδα, παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκή Ένωση. Η πολιτική οικονομία του χρέους και της κοινωνικής κατάρρευσης* (2015) και (με τον Μπουλέντ Γκοκάν), *Η αποσύνθεση του Ευρωατλαντισμού και ο νέος ανταρχισμός* (2020). Το συγγραφικό του έργο έχει μεταφραστεί (από τα αγγλικά) σε πάνω από δέκα γλώσσες, συμπεριλαμβανομένων της κινεζικής, ιταλικής, ιαπωνικής, τουρκικής και σερβικής. Είναι μέλος του δικτύου «Πανελλήνιοι Διάλογοι».

*Στη τριλογία των ΕΛΔΥΚάριων
Λευκωσία, 14-16 Αυγούστου 1974*

Περιεχόμενα

Πρόλογος των Κώστα Βενιζέλου & Μάριου Ευρυβιάδη

Ευχαριστίες

Βιβλιογραφική και μεθοδολογική σημείωση

Συντομογραφίες

Εισαγωγή

Η τουρκική στρατηγική στην Κύπρο και το Σύνταγμα του 1959-60

Η αποτυχία των σχεδίων Μπωλ-Άτσεσον και η δικτατορία

Το πραξικόπημα του Ιωαννίδη

Η διπλωματία της πρώτης αποβίβασης των Τούρκων στο Πέντε Μίλι

Γενεύη I (25-30 Ιουλίου) και Γενεύη II (8-13 Αυγούστου)

Η ατολμία των Καραμανλή-Αβέρωφ

«Κάθε τρεις μήνες παραχωρείτε και κάτι»

Ο Μακάριος και η «πολιτική στρατηγική των ορίων»

Συμπεράσματα

Ευρετήριο

Πρόλογος

Το Μελάνωμα της Κύπρου. Οι ευθύνες των Κωνσταντίνου Καραμανλή και Ευάγγελου Αβέρωφ για την κυπριακή τραγωδία αποτελεί ένα βιβλίο-καταπέλτη για τη διαχείριση του Κυπριακού από την ελλαδική πλευρά. Ο Βασίλης Κωνσταντίνου Φούσκας επέλεξε –όχι τυχαία– τον τίτλο αυτό, τον οποίο και «μεταφράζει» ο ίδιος με ένα διαχρονικό μήνυμα: «Αυτά τα έργα παραμένουν στη σκιά, όπως κι εμείς». Είναι οι μεγάλες σκιές, που κουβαλά η ελληνική ιστορία για την Κύπρο και το Κυπριακό. Είναι τα όσα κρύβονται βαθιά μέσα στις σκοτεινές «σήραγγες» της ιστορίας.

Ο Βασίλης Φούσκας έχει ενδελεχώς μελετήσει την πολιτική των Καραμανλή και Αβέρωφ από τη δεκαετία του '50. Αυτή την πολιτική ο συγγραφέας την χαρακτηρίζει νατοϊκή και εν πολλοίς διχοτομική. Ο συγγραφέας αναφέρει πως η χούντα ακολούθησε την ήδη διαμορφωμένη πολιτική στο Κυπριακό. Αυτή την πολιτική εφάρμοζαν και οδήγησαν στα όσα τραγικά βιώσαμε ως ελληνισμός το 1974. Είναι μια διαπίστωση του συγγραφέα μετά από την έρευνα που διεξήγαγε.

Αυτό, πάντως, που μπορεί να ειπωθεί ευθέως είναι ότι οι χουντικοί ήταν σε εντεταλμένη αποστολή για τη διχοτόμηση της Κύπρου. Προφανώς και η όποια πολιτική, σε διπλωματικό επίπεδο, συνέδραμε, αλλά η αποστολή αυτή, η προδοσία, θα εκτελείτο ούτως ή άλλως. Την ίδια ώρα, για να αναλύσουμε εκείνα τα οποία ο συγγραφέας υποστηρίζει, είναι προφανές πως τα όσα έγιναν σε βάρος της Κύπρου δεν ήταν καθόλου τυχαία. Ο σχεδιασμός που διαμορφώθηκε ήταν αποτέλεσμα ευθυγράμμισης των συμφερόντων διαφόρων διεθνών παικτών. Άλλωστε και η χούντα ήταν εξαρτώμενη από τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ και στο τέλος συνεννοήθηκε και με την Τουρκία.

Τα πλέον καίρια ερωτήματα που θέτει ο συγγραφέας στο βιβλίο αφορούν τον χειρισμό της Αθήνας, της κυβέρνησης Καραμανλή αμέσως μετά την κατάρρευση της εγκληματικής χούντας: «Γιατί η κυβέρνηση Καραμανλή–Αβέρωφ κράτησε τέτοια παθητική στάση κατά την εκεχειρία; Δεν υπήρχαν σχέδια αποτροπής της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο; Η απάντηση είναι ότι, ναι, υπήρχαν. Τότε γιατί δεν εφαρμόστηκαν; Κατανοούμε την μη εφαρμογή τους από την παραπαίουσα χούντα του Ιωαννίδη, με την έννοια ότι υπήρξε ως ένα μεγάλο βαθμό θέμα προσυμφωνημένης προδοσίας και ως έναν άλλο βαθμό θέμα βλακειάς, από τον σχεδιασμό και την ανατροπή του Μακαρίου μέχρι τις 22 Ιουλίου, όπου θα μπορούσε να είχε εφαρμοστεί το λεγόμενο σχέδιο 'Κ' για την άμυνα της Κύπρου. Αλλά από μία κυβέρνηση Καραμανλή–Αβέρωφ, ως προς τι η αδράνεια;»

Εάν, λοιπόν, η κυβέρνηση Καραμανλή έκανε ένα βήμα μπροστά αντί να δηλώσει πως η Κύπρος «κείται μακράν», τότε ενδεχομένως να μην προχωρούσε η κατοχική Τουρκία στη δεύτερη φάση της εισβολής. Ενδεχομένως να ήταν διαφορετικά τα δεδομένα και επί του εδάφους. Γιατί μπροστά στην πιθανότητα πολέμου Ελλάδας και Τουρκίας, οι ΗΠΑ και ο Κίσιντζερ θα άλλαζαν προσέγγιση. Εξάλλου, η αρχική στάση του Κίσιντζερ ήταν να αποτρέψει ελληνοτουρκικό πόλεμο και όχι να σταματήσει την εισβολή στην Κύπρο. Ο συγγραφέας κομίζει αρχειακά στοιχεία ότι οι ΗΠΑ ήταν έτοιμες από πολύ νωρίς να μετακινήσουν με αερομεταφορά, μαζί με δυνάμεις από Ιταλία, και μια ολόκληρη μεραρχία από την Καλιφόρνια προκειμένου να σταματήσουν έναν πιθανό ελληνοτουρκικό πόλεμο.

Ο Φούσκας τονίζει πως αν η κυβέρνηση Καραμανλή-Αβέρωφ λάμβανε μια ανεξάρτητη και κυρίαρχη πολιτική απόφαση προκειμένου να βάλει σε ενέργεια τα σχέδια για την άμυνα της Κύπρου, τότε οι ΗΠΑ θα επενέβαιναν ακαριαία να σταματήσουν τον ελληνοτουρκικό πόλεμο με προφανή οφέλη για την Ελλάδα και την Κυπριακή Δημοκρατία. Κι όχι μόνο αυτό. Θα έθετε μια μεγάλη πολιτική παρακαταθήκη για το μέλλον της διαχείρισης των ελληνοτουρκικών σχέσεων από την υπερδύναμη, με την έννοια ότι θα γνώριζε ότι οι ελληνικές πολιτικές ηγεσίες δεν υποχωρούν σε πιέσεις, απειλές και τετελεσμένα. Το ίδιο μήνυμα θα ελάμβανε και η Τουρκία. Όμως, με την υποχωρητική στάση που τηρήθηκε, το αντίθετο ακριβώς συνέβη. Η Ελλάδα υιοθέτησε ένα πρωτόκολλο βασισμένο στις υποχωρήσεις, που έκανε ακόμη και τον ίδιο τον Κίσιντζερ ν' αγανακτήσει με τον συνεχή ενδοτισμό των Ελλήνων.

Ο Βασίλης Φούσκας θέτει ένα βασανιστικό ερώτημα, που για πενήντα χρόνια μένει να αιωρείται: «Ποιοι ήταν αυτοί από τους οποίους ζήτησε ο Καραμανλής γνωμοδότηση για το αν μπορεί η Ελλάδα να βοηθήσει στρατιωτικά την Κύπρο; Ήταν αυτοί που, σε αγαστή σύμπτωση με τη ΣΙΑ και τον πράκτορά της και πραγματικό, κατά δική του παραδοχή, διοικητή της χούντας, Γκαστ Λάσκαρη Αβρακώτο, φαίνεται να οργάνωσαν και να εκτέλεσαν την ανατροπή του Μακάριου και το καλωσόρισμα του Αττίλα στην Κύπρο. Μόνο ο Ιωαννίδης έλλειπε, όλοι σχεδόν οι άλλοι αξιότιμοι κύριοι ήταν παρόντες στις συσκέψεις με τις περισπούδαστες γνωματεύσεις τους. Ουδένά απέλυσε ο Καραμανλής όταν ορκίστηκε τα ξημερώματα της 24^{ης} Ιουλίου. Οι πλείστοι αφυπηρέτησαν με τιμές».

Το βιβλίο είναι ένα ιστορικό εγχειρίδιο για το Κυπριακό. Η σημασία και η σπουδαιότητά του έγκειται στο γεγονός ότι βλέπει την ιστορία πέραν από την πεπατημένη. Από μια οπτική γωνία που η καθεστηκυία τάξη δεν μπορεί και δεν θέλει να την δει. Το βιβλίο αναδεικνύει πτυχές που παραμένουν καλά κρυμμένες από το βαθύ κράτος των Αθηνών. Ο Βασίλης Φούσκας με το βιβλίο του στέκεται

απέναντι σε μια διαχρονική αφήγηση, βολική και με πολλά ερωτήματα να αιωρούνται. Μια αφήγηση που μόνο το κατεστημένο και τα μεγάλα συμφέροντα εξυπηρετεί. Ο ρόλος του Καραμανλή και του Αβέρωφ είναι γνωστός, αλλά σκοπίμως δεν αναφέρεται, δεν αναδεικνύεται.

Η καταστροφή της Κύπρου, ο βίαιος διαμελισμός της, είναι αποτέλεσμα των σχεδιασμών του ΝΑΤΟ, των ΗΠΑ, της Βρετανίας και της Τουρκίας. Σε αυτούς σχεδιασμούς συναίνεσε και το πολιτικό κατεστημένο της Αθήνας. Το έγκλημα ανέλαβε να διαπράξει η ξενοκίνητη χούντα και οι εκπρόσωποί της στην Κύπρο, η ΕΟΚΑ-Β. Μια κάστα προδοτών, που δεν δικάστηκε, δεν τιμωρήθηκε ποτέ!

Κώστας Βενιζέλος

Δημοσιογράφος, συγγραφέας βιβλίων για το Κυπριακό και την πρόσφατη ιστορία της Κύπρου. Κατέχει διδακτορικό δίπλωμα στα θέματα επικοινωνίας.

Μάριος Ευβρυδιάδης

Δίδαξε στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, στο Πανεπιστήμιο Πειραιά, στη Σχολή Εθνικής Άμυνας (ΣΕΘΑ) και σήμερα είναι καθηγητής Διεθνών Σχέσεων και Ασφάλειας στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις, Πάφος.

Ευχαριστίες

Η μελέτη αυτή αντλεί από μεγάλη έρευνα για την τουρκική εισβολή στην Κύπρο που μου ζητήθηκε να ετοιμάσω μαζί με τον William Mallinson για τον αγγλικό εκδοτικό οίκο Routledge. Ωστόσο, θεώρησα απαραίτητο ένα μικρό ξεχωριστό πόνημα στα ελληνικά που να εστιάζει αποκλειστικά στην «Ελληνική ευθύνη» των Καραμανλή και Αβέρωφ με αρχειακές πηγές οι περισσότερες εκ των οποίων δεν χρησιμοποιήθηκαν στην αγγλική έκδοση. Ταυτόχρονα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον William, έναν από τους πιο σημαντικούς ιστορικούς του Κυπριακού ζητήματος παγκοσμίως, για την έμμεση αλλά καθοριστική επιστημονική συνεισφορά του σ' αυτήν εδώ τη μικρή μελέτη.

Ένα πρώτο προσχέδιο του εγχειρήματος, που αφορούσε όμως μόνο την περίοδο των επιχειρήσεων στην Κύπρο το καλοκαίρι του 1974, δημοσιεύτηκε στο ειδικό τεύχος του περιοδικού *Τετράδια* του Λουκά Αξελού (Άνοιξη-Φθινόπωρο 2024). Τον ευχαριστώ θερμά για τις παρατηρήσεις του, καθώς επίσης και όλη τη συντακτική ομάδα του περιοδικού, στην οποία έχω την τιμή να συμμετέχω.

Ευχαριστίες οφείλω στα διαδικτυακά σεμινάρια των «Πανελληνίων Διαλόγων» και στο συντροφικό και επιστημονικό κλίμα έρευνας που καλλιεργήθηκε για τη μελέτη διεθνών, πολιτικών και οικονομικών θεμάτων.

Είμαι υπόχρεος στον Αργύρη Τασούλα, ο οποίος όχι μόνο με διαφώτισε για τη σοβιετική πολιτική στην Ανατολική Μεσόγειο, αλλά και με προμήθευσε με σημαντικό υλικό από τα προσωπικά αρχεία των Κωνσταντίνου Καραμανλή, Μιχαήλ Παπακωνσταντίνου και Ευάγγελου Αβέρωφ. Οφείλω να ευχαριστήσω τον Ιωάννη Μαύρο, που μου παρείχε πρόσβαση στα αρχεία του πατέρα του, Γεωργίου Μαύρου. Ευχαριστώ, επίσης, τον Δημοσθένη Σημαιοάκη για τις ατέρμονες συζητήσεις για το Κυπριακό ζήτημα.

Πολύτιμο ερευνητικό υλικό μου παραχωρήθηκε από τους: Σωκράτη Αργύρη, Φανούλα Αργυρού, Βασίλη Ασημακόπουλο, Χρίστο Ηλιάδη, Bülent Gökay, Κώστα Βενιζέλο, Μάριο Ευρυβιάδη, Ismail Buyukakan, Νίκη Καρακώστα, Παναγιώτη Γκαρτζονίκα, Μιχάλη Πλουμή, Ali Riza Güngen και Χαράλαμπο Δενδρινό. Τους ευχαριστώ θερμά. Ιδιαίτερα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Μαρίνο Σιζόπουλο για το υλικό που μου παραχώρησε με την ιδιότητά του ως Πρόεδρος της Επιτροπής της Βουλής της Κυπριακής Δημοκρατίας για τον Φάκελο της Κύπρου. Ευχαριστώ θερμά το Γιάννη Μαυρή που διάβασε όλο το χειρόγραφο κάνοντας πολύ σημαντικές παρατηρήσεις και προσφέροντας πολύτιμες ιστορικές πληροφορίες.

Ευχαριστώ θερμά τους βετεράνους του 1974 που μου παραχώρησαν συνέντευξη. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τους Χρίστο Ηλιάδη, Λουκά Βαρελτζή και Ευάγγελο Πετρουλάκη. Ο πρώτος πολέμησε στον Πενταδάκτυλο με το 231 Τ.Π. της Εθνοφρουράς. Ο δεύτερος, ΕΛΔΥκάριος, αγρότης σήμερα στο χωριό Κάτω Τρίτος της Λέσβου, ήταν στο ίδιο όρυγμα με τον Δημήτριο Σιμίτα, ο οποίος σκοτώθηκε δίπλα του από πυρά προελαύνοντος τουρκικού τανκς. Ο τρίτος είναι ο τελευταίος πιλότος των Νοράτλας με το φορτίο των πυρομαχικών για την άμυνα του αεροδρομίου της Λευκωσίας. Του είχε απαγορευτεί να πετάξει. Το Νοράτλας το σήκωσε με δική του πρωτοβουλία.

Μιλώντας σ' αυτούς τους ανθρώπους και συγκρίνοντας την αφήγησή τους μ' αυτά που έρχεσαι αντιμέτωπος ως ερευνητής στα αρχεία, αποκτάς μια μετα-ηρωική κατανόηση των γεγονότων της κυπριακής κρίσης και μια αποστροφή για τους πολιτικούς διαχειριστές της. Διότι κάποιοι βάζουν τη ζωή τους στην πρώτη γραμμή, και μάλιστα με δική τους πρωτοβουλία, ενώ άλλοι χτίζουν καριέρες.

Βιβλιογραφική και μεθοδολογική σημείωση

Η σύντομη αυτή μελέτη είναι μια περίληψη μερικών μόνο επιχειρημάτων που τεκμηριώνονται διεξοδικά από βρετανικά, αμερικανικά, τουρκικά και σοβιετικά (με τη βοήθεια του Αργύρη Τασούλα) αρχεία και που παρατίθενται στην κοινή μου μελέτη με τον William Mallinson, *Cyprus 1974. Anatomy of an Invasion*, που πρόκειται να κυκλοφορήσει από τον εκδοτικό οίκο Routledge – το χειρόγραφο έχει επιδοθεί τον Μάιο του 2024. Εδώ χρησιμοποιώ κυρίως ελληνικά αρχεία, χωρίς να κάνω κατάχρηση έκθεσής τους, λόγω της επιλογής μου για ένα μικρό βιβλίο χωρίς πολλές και εκτενείς υποσημειώσεις που να κουράζουν την ανάγνωση. Ο στόχος μου είναι διπλός. Πρώτον, να προβάλω το επιχείρημα μιας εναλλακτικής ιστοριογραφίας για το Κυπριακό και την τουρκική εισβολή, μιας ιστοριογραφίας που να έχει ως κέντρο ανάλυσης «αυτά που θα μπορούσαν ιστορικά και αντικειμενικά να γίνουν και που δεν έγιναν». Δεύτερον, να εκφράσω όλες τις αδικημένες οικογένειες των αγωνιστών της μάχης της Κύπρου, οι οποίες είτε έχασαν τα παιδιά τους, είτε τα έχουν σε τρελοκομεία, είτε ανάπηρους, ενώ οι επιζώντες, με ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν μπορούν να καταγράψουν ή να περιγράψουν την εμπειρία τους διότι δεν κατέχουν την τέχνη του λόγου. Όλους αυτούς τους ανθρώπους θέλει να τιμήσει αυτή η μικρή μελέτη, παράγοντας ένα είδος «επιστημονικής φωνής» αυτών των πληγωμένων ανθρώπων, ταυτόχρονα κατανοητής και χωρίς ακατάληπτη γλώσσα.

Η σύντομη αυτή μελέτη απομυθοποιεί τον ρόλο των Καραμανλή–Αβέρωφ σε ό,τι αφορά το Κυπριακό ζήτημα, μέσα από τα ίδια τα προσωπικά τους αρχεία, και τους καταλογίζει ευθύνες, παραλείψεις, μεγάλα λάθη και ατολμία. Μια τέτοια προσέγγιση για τον ρόλο τους προκύπτει από τα ίδια τους τα αρχεία, τα οποία παραμένουν αδημοσίευτα, αλλά και σε σύγκριση με άλλες πρωτογενείς πηγές, ειδικά τα αμερικανικά αρχεία. Προκύπτει ακόμη απ’ το τι συνέβαινε επί του πεδίου της μάχης, τις διοικητικές αποφάσεις και διαταγές των επιτελείων, και αυτά είναι δεδομένα που μπόρεσα να συλλέξω μέσα από μαρτυρίες και καταθέσεις πρωταγωνιστών, όπως την ογκώδη μελέτη του μαχητή της ΕΛΔΥΚ (Ελληνικές Δυνάμεις Κύπρου), Αθανάσιου Χρυσάφη, *Οι άγνωστοι στρατιώτες της ΕΛΔΥΚ, του 211 Τ.Π. & λοιπής Εθνοφρουράς*, ένα καταπληκτικό πόνημα-μαρτυρία 1.600 σελίδων, το οποίο αμφιβάλλω αν κάποιος ιστοριοδίφης της επίσημης κυβερνητικής αφήγησης γνωρίζει ή έχει μπει στον κόπο να μελετήσει. Ενοχλείσαι, όταν βρίσκεις στο βιβλίο του Χρυσάφη ότι ο Αβέρωφ, στην υπηρεσία του δόγματος ότι «η Ελλάδα, ΝΑΤΟϊκή δύναμη, δεν πολέμησε στην Κύπρο την Τουρκία, μία άλλη ΝΑΤΟϊκή δύναμη», με αποτέλεσμα να ξεφορτωθεί άρον-άρον από το ΥΕΘΑ τους ΕΛΔΥΚάριους που τον επισκέφθηκαν, αρκετοί εκ των οποίων ήταν τραυματίες

πολέμου, για μια μικρή οικονομική ενίσχυση και αναγνώριση της εμπόλεμης υπηρεσίας τους. Μελετώντας αυτό το βιβλίο-μαρτυρία και διασταυρώνοντάς το με τουρκικές και αγγλοσαξονικές πηγές και συνεντεύξεις, που είχα την τύχη να μου παραχωρηθούν, βοηθήθηκα στη διατύπωση μιας εναλλακτικής ιστορικής προσέγγισης της κρίσης του 1974, την οποία ιδεολόγοι και οργανικοί διανοούμενοι του εξαρτημένου και υποτελούς συστήματος εξουσίας της χώρας μας, συνειδητά ή ασυνειδητά, συγκαλύπτουν. Μ' αυτή την ιδεολογική αναπαραγωγή της ιστορίας, η οποία αποφεύγει να θέσει τα πραγματικά ερωτήματα και να πάει την έρευνα σε βάθος και χωρίς προκαταλήψεις, με αυτές τις ιδεοληψίες αντιπαράκειται αυτή η σύντομη μελέτη.

Η εναλλακτική ιστοριογραφία που προτείνω δεν αντλεί από κανενός είδους μαρξισμό, αν και είμαι επηρεασμένος από τη μαρξιστική κοινωνιολογία και πολιτική οικονομία. Είμαι όμως πεισμένος ότι μαρξιστικές (ή αφηρημένες) έννοιες δεν μπορούν να συλλάβουν τη λεπτομέρεια, τη συνθετότητα και την πολυπλοκότητα των κοινωνικών και πολιτικών γεγονότων, εμπλουτίζοντας τη συγκεκριμένη γνώση για το αντικείμενο έρευνας που εξετάζεται. Για παράδειγμα, αυτό που κάνει ο Νίκος Πουλαντζάς προβάλλοντας και εφαρμόζοντας τα συμπεράσματα των θεωρητικών ερευνών του έργου του *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό*, για τη συνθετότητα της κρίσης των δικτατοριών σε Ελλάδα, Πορτογαλία και Ισπανία στο μικρό του βιβλίο, *Η κρίση των δικτατοριών*, είναι μεν συναρπαστικές γενικεύσεις, δεν ανταποκρίνονται όμως στην ιστορική πραγματικότητα. Το εμπειρικό υλικό του Πουλαντζά ήταν οι εφημερίδες της εποχής σε Ισπανία, Ελλάδα και Πορτογαλία και η όποια πολιτική του εμπειρία από τη συμμετοχή του στις αριστερές οργανώσεις του Παρισιού. Αν αυτή η προσέγγιση είχε επιστημονικές βάσεις, τότε οι ιστορικοί θα έμεναν άνεργοι. Η διεθνής συμβολή του Πουλαντζά δεν έχει να κάνει μ' αυτήν τη διάσταση του έργου του, αλλά με τη θεώρησή του για την πολιτική θεωρία του κράτους. Ακόμα, προς τιμήν του, οι πολιτικές θέσεις που έπαιρνε μέσα από άρθρα του της εποχής για την κρίση στο Αιγαίο ήταν σαφέστατα ελληνοκεντρικές και σοσιαλιστικές. Αλλά αυτές ήταν πολιτικές τοποθετήσεις. Σε ό,τι αφορά την επιστημονική προσέγγιση, είναι τελικά λάθος η μέθοδος να επιθέτεις μαρξιστικές ή άλλες αφηρημένες έννοιες (ιδεότυπους) πάνω σε σύνθετες ιστορικές πραγματικότητες, προσπαθώντας να εξάγεις κριτικά συμπεράσματα ή να ερμηνεύσεις γεγονότα.¹ Χάνεται η λεπτομέρεια της γνώσης που προκύπτει από τη

¹ Κάπου εδώ θα μπορούσε να ενταχθεί και η σημαντική συμβολή του Σπύρου Σακελλαρόπουλου, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004)*, Τόπος, Αθήνα 2017. Μια μαρξιστική έννοια, «κοινωνικός σχηματισμός», εφαρμόζεται για την κατανόηση της περίπτωσης της κυπριακής ιστορίας από την εποχή των Φραγκο-Ενετών τον 12^ο αι. μέχρι το σχέδιο Ανάν. Η διάσταση της μαρξιστικής συζήτησης για το Κυπριακό και την Τουρκική εισβολή σε

μελέτη των δρώντων υποκειμένων και από την οποία μπορεί να προκύψει μια νέα ερμηνευτική κατηγορία, μια νέα καινοτόμα έννοια. Τουλάχιστον ο Μαρξ, στην Εισαγωγή των *Grundrisse*, θα μας συμβουλεύσει να μην βαδίζουμε απ' τα βιβλία στην πραγματικότητα, αλλά από την πραγματικότητα στα βιβλία. Για παράδειγμα, η έννοια που προκύπτει από μια τέτοια μέθοδο ιστορικής έρευνας και αφήγησης που τηρώ εδώ είναι αυτή της «στρατηγικής πολιτικής των ορίων». Αφιερώνω πολύ λίγο χώρο σ' αυτήν την κατηγορία προς το τέλος, ακριβώς λόγω της επιλογής που έκανα για το μέγεθος του βιβλίου.

Δευτερογενείς μελέτες οι οποίες χρησιμοποιούνται εδώ –οι περισσότερες εκ των οποίων αναφέρονται στις υποσημειώσεις– ήταν επίσης πολύ χρήσιμες. Τη μελέτη του Αλέξη Παπαχελά, *Ένα σκοτεινό δωμάτιο*, την χρησιμοποιώ εδώ διττά: εν μέρει ως πηγή γνώσης που προωθεί την ιστορική έρευνα και εν μέρει ως πηγή ιδεολογικής πρόσληψης της ιστορίας. Ο Παπαχελάς, στην ουσία, εξυμνεί τη στάση του Καραμανλή κατά την κρίση του 1974. Αυτό δεν προκύπτει από τις πρωτογενείς πηγές και τη συγκριτική ιστορική μέθοδο που εφαρμόσαμε ερευνώντας μια πολλαπλότητα αρχείων, αλλά και τα ίδια τα αρχεία των Καραμανλή–Αβέρωφ και τις μαρτυρίες που συλλέξαμε. Χαρακτηριστικά, ο Παπαχελάς παραθέτει επικυρωτικά και χωρίς κανένα κριτικό σχόλιο μια σύντομη ανάλυση του Καραμανλή για το Κυπριακό που κάνει στους χουντικούς επιτελείς την παραμονή του «Αττίλα 2» και η οποία είναι παντελώς λάθος. Θεμελιακή, ωστόσο, παραμένει η προηγούμενη μελέτη του, *Ο βιασμός της Ελληνικής δημοκρατίας*, τα συμπεράσματα της οποίας έρχονται να συμπέσουν με τις αναλύσεις του Ανδρέα Παπανδρέου στο εμβληματικό του έργο, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*, αλλά και του καταπληκτικού έργου του Λώρενς Στερν, *Λάθος άλογο*. Πολύ κατατοπιστική και ιστορικά ακριβής είναι επίσης η δίτομη δουλειά του Νίκου Κρανιδιώτη, *Ανοχύρωτη πολιτεία*.

Αλλά η κυπριακή κρίση του 1974 πρέπει να μελετηθεί και από τις τουρκικές πηγές. Θεμελιακή παραμένει εδώ η μελέτη-μαρτυρία του Kemal Yamak, *Gölgede Kalan İslar ve Gölgeleşen Bizler*.² Ο Γιαμάκ ήταν ο επικεφαλής της Υπηρεσίας Ειδικού Πολέμου του Τουρκικού Επιτελείου και υπεύθυνος για την οργάνωση και τις επιχειρήσεις της TMT (Τουρκική Αντιστασιακή Οργάνωση) στην Κύπρο. Επίσης σημαντικά είναι τα απομνημονεύματα του Τούρκου διοικητή των επιχειρήσεων

Ελλάδα, Τουρκία και Κύπρο δεν μας απασχολεί και ίσως αναφέρεται καταχρηστικά εδώ στα προλεγόμενα μέσω των θεμάτων που άνοιξε ο Πουλαντζάς παλιότερα, ή πολύ πρόσφατα η μελέτη του Σακελλαρόπουλου. Η παρατήρησή μας είναι, ωστόσο, καθαρά μεθοδολογικής φύσης.

² Ο τίτλος του βιβλίου είναι μυστήριος, όσο βέβαια και ο συγγραφέας. Σε ελεύθερη μετάφραση σημαίνει «Αυτά τα έργα παραμένουν στη σκιά, όπως κι εμείς».

στην Κύπρο, στρατηγού Μπεντρεντίν Ντεμιρέλ, *Οι δρόμοι που οδηγούν στον πόλεμο*, όπως και η στρατιωτική μελέτη των Edward J. Erickson και Mesut Uyar, *Phase Line Attila. The Amphibious Campaign for Cyprus, 1974*. Στα ελληνικά, η κλασική πηγή της μάχης της Κύπρου παραμένει η μελέτη του Γεωργίου Σέργη, *Η μάχη της Κύπρου, Ιούλιος-Αύγουστος 1974. Η ανατομία μιας τραγωδίας*. Επείγει, πρέπει να πω, η διάδοση της κλασικής μελέτης του Νεοκλή Σαρρή, *Η άλλη πλευρά*, λίγο δυσεύρετη σήμερα, ακόμα και μετά την επανέκδοση από τις εκδόσεις Επιφανίου. Δεν υπήρξε άνθρωπος που γνώρισα, συμπεριλαμβανομένων των Τούρκων φίλων μου ακαδημαϊκών εδώ στην Αγγλία, που να γνώριζε καλύτερα την Τουρκία απ' όσο ο Σαρρής.

Για το ρόλο του Κίσιντζερ τη συγκυρία του καλοκαιριού του 1974, πέρα από τα αρχεία του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, χρησιμοποίησα τις κλασικές μελέτες των Κώστα Βενιζέλου και Μιχάλη Ιγνατίου, *Τα μυστικά αρχεία του Κίσιντζερ*, και την πιο πρόσφατη του Ουίλιαμ Μάλλινσον, *Ο Κίσιντζερ και η εισβολή στην Κύπρο*. Σ' αυτή τη συνάφεια, δεν θα μπορούσα να μην κάνω μνεία σε μια πρωτοποριακή δουλειά, που αμφιβάλλω αν οι νέοι ιστορικοί την έχουν υπόψη τους. Πρόκειται για το μικρό βιβλίο του Μιχάλη Ιγνατίου, *Το «Σεμινάριο της Ρώμης»* (1989), το οποίο ξεδιπλώνει περίφημα τον ρόλο του Αβέρωφ επί χούντας. Άλλη μια δουλειά που χρήζει επανέκδοσης διότι είναι υπό εξαφάνιση.

Τέλος, να σημειώσω το εξαιρετικό αφιέρωμα του περιοδικού *Τετράδια*, του Λουκά Αξελού, στα 50άχρονα της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο. Ως μέλος της Συντακτικής Επιτροπής, είχα προνομιακή πρόσβαση σε όλα τα κείμενα, τα οποία με διαφώτισαν πάρα πολύ στην τεκμηρίωση των επιχειρημάτων που αναπτύσσω εδώ.

Με βάση αυτό το κατατοπιστικό προλογικό σημείωμα, έκρινα ως μη αναγκαία την παράθεση των πηγών στο τέλος της μελέτης. Εξάλλου, όλες τις αναφορές ο αναγνώστης μπορεί να τις βρει διατυπωμένες με ακρίβεια στις υποσημειώσεις.

Συντομογραφίες

ΑΕΔ	Αρχηγείο Ενόπλων Δυνάμεων
ΑΚΕΛ	Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού
ΑΣΔΑΚ	Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Κύπρου
ΑΣΠΙΔΑ	Αξιωματικοί Σώσατε Πατρίδα, Ιδανικά, Δημοκρατία, Αξιοκρατία
ΓΕΕΦ	Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς
ΔΔΚΚ	Διοίκηση Δυνάμεων Καταδρομών Κύπρου
ΕΕΝΑ	Εθνική Ένωση Νέων Αξιωματικών
ΕΛΔΥΚ	Ελληνικές Δυνάμεις Κύπρου
ΕΟΚΑ	Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών
ΙΔΕΑ	Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών
ΟΠΕΚ	Οργανισμός Πετρελαϊκών Εξαγωγικών Κρατών
TMT	Türk Mukavement Teşkilatı (Τουρκική Αντιστασιακή Οργάνωση)
ΤΟΥΡΔΥΚ	Τουρκικές Δυνάμεις Κύπρου
ΥΕΘΑ	Υπουργείο Εθνικής Άμυνας
ΥΠΕΞ	Υπουργείο Εξωτερικών / Υπουργός Εξωτερικών
UNFICYP	United Nations Forces in Cyprus (Δυνάμεις του ΟΗΕ στην Κύπρο)

Εισαγωγή

Το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα που είχα αρχικά θέσει για τη σύντομη αυτή μελέτη είναι αν μπορούσε η Ελλάδα ν' αναπτύξει μια αξιόπιστη πολιτική αποτροπής *για την* Κύπρο και *στην* Κύπρο το καλοκαίρι το 1974 και δεν το έκανε διότι δεν συνέτρεχαν οι απαραίτητες στρατιωτικές και πολιτικές προϋποθέσεις. Το ερώτημα αφορά κυρίως την περίοδο της κυβέρνησης Κωνσταντίνου Καραμανλή – Ευάγγελου Αβέρωφ που ορκίστηκε τα χαράματα της 24^{ης} Ιουλίου 1974, η οποία συνέπεσε, λίγο πολύ, με την έναρξη της «ψευτο-εκεχειρίας» της 22^{ης} Ιουλίου έως τα ξημερώματα της 14^{ης} Αυγούστου, ημέρα κατά την οποία αρχίζει η δεύτερη μεγάλη επέλαση του Αττίλα που σταματά την 17^η Αυγούστου. Λέμε «ψευτο-εκεχειρία» διότι ο Αττίλας δεν σταμάτησε ούτε να αποβιβάζει στρατό και τανκς στη μικρή παραλία Πέντε Μίλι της Κυρήνειας, ούτε σταμάτησε να ρίχνει αλεξιπτωτιστές στον θύλακα της Αγύρτας, ούτε και σταμάτησε να προχωρεί με τις μπουλντόζες κάνοντας νέα ορύγματα εξόρμησης και βάζοντας τις τουρκικές σημαίες παντού σε όποιο χωριό ή κωμόπολη κατακτούσε. Το βιβλίο εξηγεί, μετά από μελέτη των πηγών, γιατί συνέβαινε αυτό από πολιτική και στρατιωτική άποψη.

Να δούμε πρώτα τις δύο εύκολες απαντήσεις στο παραπάνω ερευνητικό ερώτημα. Η μία είναι ότι υπήρξε προδοσία εκ μέρους των Καραμανλή–Αβέρωφ. Η άλλη είναι ότι δεν γινόταν διαφορετικά, διότι η κατάσταση η οποία παρέλαβε ο Καραμανλής στις 24 Ιουλίου ήταν τραγική και η χώρα ήταν υπό διάλυση, άρα πόλεμος με την Τουρκία δεν μπορούσε να γίνει. Η μελέτη αυτή δεν συμφωνεί με τις δύο αυτές εύκολες απαντήσεις, και δεν ξέρουμε πώς θα απαντούσαν ο Καραμανλής και ο Αβέρωφ σήμερα αν ήταν εν ζωή, μετά από τόσες ιστορικές πηγές που είδαν το φως της δημοσιότητας από τον θάνατό τους μέχρι σήμερα. Η θέση της μελέτης μας είναι ότι, στη συγκυρία του Ιουλίου-Αυγούστου 1974, υπήρξε ατολμία, τραγικά λάθη και παραλείψεις, καθώς και μια αχρείαστη αντι-σοβιετική πολιτική κουλτούρα, προϊόν της εποχής του Ψυχρού Πολέμου και των κατάλοιπων του Εμφυλίου. Τέτοια πολιτική κουλτούρα, ωστόσο, δεν είχαν ούτε ο Μακάριος ούτε ο Ανδρέας Παπανδρέου.

Ωστόσο, όσο προχωρούσε η έρευνα και πήγαινε λίγο πίσω στην ιστορία του Κυπριακού, η απάντηση γινόταν ακόμα πιο σύνθετη. Οι Καραμανλής–Αβέρωφ, από το 1956-57, είχαν συμφωνήσει σε παραχώρηση στρατιωτικής βάσης στην Τουρκία στην Κύπρο με δίοδο στη θάλασσα. Η λύση του Κυπριακού έπρεπε να είναι ΝΑΤΟϊκή λύση εξυπηρετώντας όλες τις ενδιαφερόμενες δυνάμεις του ΝΑΤΟ, ανεξαρτήτως αν η μεγάλη πλειονότητα του λαού της αγωνίζεται για αυτοδιάθεση και ένωση με την Ελλάδα. Αυτό εκφράστηκε καθαρά από το μυστικό πρωτόκολλο

Καραμανλή–Μεντερές του 1959. Έτσι, μετά από συγκεκριμένη παράθεση πηγών, η μελέτη μας καταλήγει στη θέση ότι ούτε η χούντα του Παπαδόπουλου ούτε αυτή του Ιωαννίδη είχαν δική τους πολιτική για το Κυπριακό. Στην ουσία διαχειρίστηκαν με τον πιο βλακώδη τρόπο τη ΝΑΤΟϊκή πολιτική της διχοτόμησης/τριχοτόμησης στην οποία συμφώνησαν οι Καραμανλής–Αβέρωφ από τη δεκαετία του 1950. Στη δε περίπτωση του Ιωαννίδη, υπάρχει και μια μεγάλη δόση ωμής προδοσίας. Η διχοτόμηση –τριχοτόμηση, αν συμπεριληφθούν οι κυρίαρχες βρετανικές βάσεις– δηλαδή η πολιτική της Τουρκίας, ήταν η πολιτική του ελληνικού κράτους για την Κύπρο. Αποχρώσεις διαχείρισης αυτής της πολιτικής διχοτόμησης και, ως ένα βαθμό, εξαίρεση αποτελεί η περίοδος του Γεωργίου Παπανδρέου. Συνεπώς, πώς μπορούσε ο Καραμανλής να υπονομεύσει την τουρκική πολιτική της διχοτόμησης της Κύπρου το 1974 την οποία ο ίδιος προσυπέγραψε σχεδόν 20 χρόνια πριν και η οποία είχε καταστεί πολιτική του ελληνικού κράτους;

Εν πάσει περιπτώσει, το αρχικό ερευνητικό μου ερώτημα, που η μελέτη φιλοδοξεί ν' απαντήσει με πειστικότητα, είχε τεθεί από παλιά. Σε μια μάλλον ξεχασμένη από τους ιστορικούς επιστολή του Ανδρέα Παπανδρέου προς τον Καραμανλή που εστάλη τον Οκτώβριο του 1975 και που δημοσιεύτηκε στα ΝΕΑ στις 20 Σεπτεμβρίου του 1976, μεταξυ άλλων επισημαίνεται:

Μετά την **ορκομωσία** σας [εννοεί του Καραμανλή] την 24/7/1974 δώσατε στο λαό την υπόσχεση της 25^{ης} Ιούλη 1974 για προτεραιότητα στην αντιμετώπιση του «εθνικού θέματος» [...]. Αλλά τι **συνέβει** ώστε να περάσει ένα εικοσαήμερο (24/7/1974 με 14/8/1974) που **απέβει** κρίσιμο, γιατί το αξιοποίησαν οι Τούρκοι τεχνικά για να:

- α) διπλασιάσουν την έκταση του με καίρια στρατιωτικά σημεία,
- β) οκταπλασιάσουν τις δυνάμεις τους με συνεχιζόμενες και ανεμπόδιστες αποβάσεις βαρέων όπλων επίθεσης και όχι άμυνας,
- γ) εκδιώξουν απ' την περιοχή που κατέλαβαν τις Ειρηνευτικές Δυνάμεις του ΟΗΕ.³

Στη βιογραφική του κατάθεση, ο Γλαύκος Κληρίδης θέτει παρεμφερή ερωτήματα:

Ήταν, πράγματι, δυνατή, η αεροπορική μεταφορά στρατευμάτων από την Ελλάδα; Η απάντηση είναι ναι. Μπορούσε να γίνει. Και, άλλωστε, αυτό έγινε όταν πέταξε στην Κύπρο, στη διάρκεια της νύχτας, μια

³ Δες, Χρήστος Χαλαζιάς (επιμ.), Α.Γ. Παπανδρέου. 31 Χρόνια Πολιτικής Δημιουργίας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, σ. 333-342. Ευχαριστώ το Γιάννη Μαυρή που μου κοινοποίησε το πρωτότυπο στα ΝΕΑ.

Commented [EK1]: Αυτή η ορθογραφία στο πρωτότυπο;

Commented [VF2R1]: ΝΑΙ

Commented [EK3]: Η ορθογραφία στο πρωτότυπο; ΝΑΙ

Commented [VF4R3]:

Commented [EK5]: Ορθογραφία; ΕΤΣΙ ΕΙΝΑΙ ΣΤΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ

Commented [VF6R5]:

δύναμη καταδρομέων με δεκατέσσερα αεροπλάνα. Το δεύτερο ερώτημα είναι: Αφού ήταν γνωστές όλες οι δυσχέρειες ενίσχυσης της Κύπρου, γιατί οι ίδιοι στρατιωτικοί ετοίμασαν σχέδιο «Κ», που προνοούσε για την αποστολή τριών Ελληνικών υποβρυχίων, για να δράσουν στη θαλάσσια περιοχή μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, και ενός σμήνους αεροπλάνων «Φάντομ», για επιχειρησιακή δραστηριότητα με ορμητήριο την Κρήτη;⁴

Η απάντηση του Καραμανλή στον Παπανδρέου δεν εδόθη στη δημοσιότητα από το ΠΑΣΟΚ που έκρινε πως δεν έχει τέτοιο δικαίωμα. Προσπάθειές μας να βρούμε την απάντηση του Καραμανλή δεν καρποφόρησαν, αν και δεν νομίζουμε ο Καραμανλής να λέει κάτι διαφορετικό απ' ό,τι είτε στην επίσημη κατάθεσή του στην Επιτροπή του Ελληνικού Κοινοβουλίου για τον Φάκελο της Κύπρου.⁵ Ωστόσο, το αρχειακό υλικό που παραθέτουμε σ' αυτή τη μελέτη δεν αφήνει ουδεμία αμφιβολία για τη διατύπωση της θέσης που υποστηρίζει η μελέτη μας: η πολιτική ηγεσία Καραμανλή-Αβέρωφ επέδειξε ατολμία και μάλιστα από τη στιγμή που υπήρχαν όλες οι προϋποθέσεις, τόσο πολιτικές όσο και στρατιωτικές, για την ανάπτυξη μιας *πολυδιάστατης* αποτρεπτικής στρατηγικής *για την Κύπρο και στην Κύπρο*. Όπως επίσης θα δούμε, μεγάλο σφάλμα αυτής της ηγεσίας ήταν η συνέχιση της θητείας όλων των συνωμοτών στρατηγών που έκαναν το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου την 15^η Ιουλίου. Όλοι, πλην του αρχισυνωμότη Δημήτρη Ιωαννίδη, αποστρατεύτηκαν με τιμές *μετά το τέλος των εχθροπραξιών* στην Κύπρο και της κατάκτησης του 1/3 της επικράτειας της Κυπριακής Δημοκρατίας από τις δυνάμεις του Αττίλα. Ούτε και έγινε δίκη για να αποδοθεί ευθύνη στη χούντα του Ιωαννίδη για την ανατροπή του Μακαρίου. Η τραγελαφικότητα της κατάστασης κατά την κυπριακή κρίση ήταν ότι ο Καραμανλής ζητούσε γνωμοδότηση για το αν η Ελλάδα μπορούσε να επέμβει στην Κύπρο από τους ίδιους πραξικοπηματίες στρατηγούς που έφεραν τον Αττίλα στην Κύπρο χωρίς εφαρμογή υπαρκτών σχεδίων αμύνης της για μία ολόκληρη εβδομάδα, δηλαδή, από την έναρξη της πραξικοπηματικής ενέργειας μέχρι την «εκεχειρία» (15-22 Ιουλίου)! Η δε έντονη αντι-κομμουνιστική και αντι-σοσιαλιστική κουλτούρα της τότε πολιτικής κυβέρνησης της κεντροδεξιάς

⁴ Γλαύκος Κληρίδης, *Η Κατάθεσή Μου*, τ.1, Αλήθεια, Λευκωσία 1988, σ. 92. Ο Κληρίδης αναφέρεται στα Νοράτλας που έστειλε η χούντα την 21^η προς 22^η Ιουλίου. Θα αναφερθούμε σ' αυτήν την περίπτωση στις αναλύσεις μας.

⁵ Δεν είμαστε σίγουροι, αλλά ο Καραμανλής ίσως έστειλε μακροσκελή απάντηση στον Παπανδρέου. Υπάρχει, βέβαια, μια πολύ σύντομη και μάλλον περιφρονητική απάντηση προς τον Παπανδρέου την 21 Σεπτεμβρίου 1976 στα ΝΕΑ, στην οποία λέει: «Η κριτική την οποία ασκείτε στην εξωτερική πολιτική της κυβέρνησής μας, εάν δεν οφείλεται σε αντιπολιτευτική διάθεση, οφείλεται ασφαλώς σε εσφαλμένη εκτίμηση της πραγματικότητας, και πέραν αυτού, στο γεγονός ότι αι αντιλήψεις σας επί της διεθνούς τοποθέτησής της Ελλάδος διαφέρουν ριζικά από εκείνες τις κυβερνήσεώς».

συνέτεινε στην ατολμία και την κωλυσιεργία.⁶ Όμως, όταν κινδυνεύουν ζωτικά συμφέροντα του λαού σου, τότε ψάχνεις συμμάχους παντού και συμμαχείς ακόμα και με το «διάβολο». Για παράδειγμα, η Βουλγαρία και η Σοβιετική Ένωση ήταν εκτός τέτοιας προοπτικής από τους πολιτικούς θεωρητικούς του «ανήκομεν εις την Δύσιν». Η ανατομία του Κυπριακού το καλοκαίρι του 1974 δείχνει ότι το δόγμα «ανήκομεν εις την Δύσιν» σήμαινε περισσότερο «ανήκομεν εις την Τουρκίαν και εργαζόμεθα για την Τουρκίαν». Ο λόγος είναι απλός.

Οι Καραμανλής–Αβέρωφ ήταν οι αρχιτέκτονες των Συμφωνιών Ζυρίχης–Λονδίνου, δηλαδή, του δυσλειτουργικού Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας του 1959–60. Ποιες ήταν οι απόψεις τους για το Κυπριακό, οι οποίες δεν συνέπιπταν μ’ αυτές του Μακαρίου; Οι απόψεις τους, ειδικά του Αβέρωφ, ήταν άκρως ενδοτικές και ΝΑΤΟϊκές και επειδή μέσα στο ΝΑΤΟ η Τουρκία είχε μεγαλύτερη γεωστρατηγική βαρύτητα από την Ελλάδα, ήταν η Τουρκία που επρόκειτο να βγει κερδισμένη από την όποια επίλυση του ζητήματος μέσα στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ. Αυτό το είχε διαγνώσει ο Μακάριος και οι συνεργάτες του, συμπεριλαμβανομένου του Κληρίδη, από πολύ νωρίς. Άρα, οι Καραμανλής–Αβέρωφ εκχωρούσαν ζωτικά συμφέροντα της Ελλάδας και του Ελληνισμού της Ανατολικής Μεσογείου στην Τουρκία για χάρη του ΝΑΤΟ και της συνοχής του έναντι στην όποια σοβιετική απειλή. Ακόμα και ο Γεώργιος Παπανδρέου, από θέσεις εξουσίας το 1964–65, αποδέχτηκε –αν και με δισταγμό και με σημαντικές ιδιομορφίες τις οποίες θα εξετάσουμε– αυτή την άποψη, η οποία είχε πλέον καταστεί *ελληνική κρατική πολιτική*. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα από την αποτυχία της «αποστολής Άτσεσον» το καλοκαίρι του 1964 στη Γενεύη, όπου ενώ μεν ο Παπανδρέου –όχι όμως ο γιος του, Ανδρέας– δέχτηκε παραχώρηση μεγάλης τουρκικής βάσης στην Κύπρο με το υπόλοιπο νησί να ενώνεται με την Ελλάδα, η Τουρκία δεν δέχτηκε. Η «διπλή ένωση» αποφεύχθηκε χάρη στην απόρριψη των περισσότερων σχεδίων Άτσεσον από την Τουρκία και χάρη της διορατικής παρέμβασης του Μακαρίου, ο οποίος, όταν ανακάλυψε τη συνομοσία της Γενεύης την κατήγγειλε δημόσια αντι-προτείνοντας έξυπνα την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα και με μόνη παραχώρηση στο ΝΑΤΟ τη μετατροπή μιας αγγλικής βάσης σε ΝΑΤΟϊκή. Μ’ αυτόν τον ελιγμό, ο Μακάριος «άδειασε» το τουρκικό επιχείρημα ότι η Τουρκία κινδυνεύει από περικύκλωση της Ελλάδας στην Ανατολική Μεσόγειο. Σε κάθε περίπτωση, η κρυστάλλωση της ενδοτικότητας της Ελλάδας έναντι των τουρκικών θέσεων στο Κυπριακό ζήτημα,

⁶ Ο τρόπος και οι μέθοδοι που χρησιμοποιούσε η ΣΙΑ κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου προκειμένου να εκφοβίσει της ΝΑΤΟϊκές ηγεσίες να δεχτούν τα παγκόσμια πολιτικά προτάγματα των ΗΠΑ και να τις πολώσουν ενάντια στη Σοβιετική Ένωση, αναλύεται με έξοχο τρόπο από τη Frances Stonor Saunders, *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War*, Granta Books, London, 1999.

γίνεται με την περίφημη φράση του Αβέρωφ σε ένα προσωπικό σημείωμα αυτο-εξομολόγησης στα αρχεία του, όταν λέει ότι πάντα πίστευε ότι, «από στρατιωτική άποψη, η Κύπρος είναι υποθηκευμένη στην Τουρκία» και ότι η Ελλάδα «ελπίζει μόνο στη διπλωματία» προκειμένου να αποκομίσει τα οποιαδήποτε οφέλη.⁷

Ο Μακάριος δεν ενστερνιζόταν αυτήν την προοπτική. Η σύγκρουση Αθηνών–Λευκωσίας, συνεπικουρούμενη από αγγλο-αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες και παρεμβάσεις, θέλοντας να επιβάλουν το πρόγραμμα της διχοτόμησης της Κύπρου, εξέλαβε τέτοιες διαστάσεις επί χούντας (1967-1974) ώστε πλέον επρόκειτο για έναν νέο ελληνικό εμφύλιο, αυτήν τη φορά στην Κύπρο. Ο στόχος; Η εξόντωση του Μακαρίου και του καθεστώτος του και ΝΑΤΟϊκή λύση «διπλής ένωσης» ή διχοτόμησης προς ικανοποίηση της Τουρκίας, ένα στόχο που είχε προσεταιριστεί και η ελληνική πολιτική ελίτ, με εξαιρέσεις τον Ανδρέα Παπανδρέου και τα στελέχη που επηρέαζε στην Ένωση Κέντρου, καθώς και την ΕΔΑ του Ηλία Ηλιού. Στα σχέδια της διχοτόμησης και της «διπλής ένωσης», ο Μακάριος αντέτασσε ότι μόνο η αυθεντική ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα χωρίς ανταλλάγματα δικαιολογεί την κατάλυση της Κυπριακής Δημοκρατίας και ότι έως να συντρέξουν ιστορικά αυτοί οι όροι, η Κυπριακή Δημοκρατία πρέπει να ενισχύεται με κάθε μέσο, πολιτικό, στρατιωτικό, διπλωματικό, πολιτισμικό και κοινωνικο-οικονομικό.

Τι συνάγεται λογικά από τα παραπάνω; Κατ' ουσία, αυτό που προκύπτει αβίαστα είναι ότι υπάρχει *πλήρης συνέχεια αρχών* της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ως προς το Κυπριακό, πολιτικής υποτελούς στον ΝΑΤΟϊκό και τουρκικό παράγοντα, από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 έως την εμπέδωση του Αττίλα στην Κύπρο. Η υποτέλεια αυτή, δυστυχώς, συνεχίζεται έως τις μέρες μας. Μόνο ο κυπριακός λαός αντιστέκεται όταν του δοθεί η ευκαιρία, όπως για παράδειγμα η άρνησή του να δεχτεί το Σχέδιο Ανάν. Η χούντα δεν είχε διαφορετική πολιτική αρχών από αυτή των προηγούμενων ελληνικών κυβερνήσεων, δηλαδή, των πολιτικών αρχών που χάραξε ο Αβέρωφ. Η διαφορά έγκειτο στο ότι χρησιμοποίησε βλακωδώς κάθε μορφή βίας και πίεσης για να εξοντώσει τον Μακάριο, έως που τόλμησε και προδοτικό πραξικόπημα εναντίον του, κάτι που καμία προηγούμενη ελληνική κυβέρνηση, παρόλο που ήταν μυημένες, δεν τόλμησε να κάνει, ακόμα ούτε και η χούντα του Παπαδόπουλου, αν και προσπάθησε με εντελώς ερασιτεχνικό τρόπο. Μόνο ο Ιωαννίδης τόλμησε, ένας άνθρωπος που ψυχογραφήματα της ΣΙΑ τον παρουσίαζαν ως βαθιά ελαττωματικό και προβληματικό ως χαρακτήρα.

⁷ Αυτή η διάσταση της πολιτικής σκέψης του Αβέρωφ αναλύεται επισταμένως μέσα στα κείμενά μας. Είναι μια διάσταση που διαπερνά την κλασική του μελέτη για το Κυπριακό ως «ιστορία χαμένων ευκαιριών».

Η σειρά παρουσίασης των κειμένων έχει ως εξής: Πρώτα, θα εξετάσουμε την τουρκική θέση για το Κυπριακό ζήτημα έτσι όπως διαμορφώθηκε από τον Νιχάτ Ερίμ τη δεκαετία του 1950. Μετά θα παρουσιάσουμε τα διχοτομικά σχέδια Μπωλ-Άτσεσον και πώς οδηγηθήκαμε στη δικτατορία των Συνταγματαρχών. Η εξέταση της περιόδου του Γεωργίου Παπανδρέου στην εξουσία θα γίνει σε συνάρτηση με την επιβολή της εφτάχρονης δικτατορίας στην Ελλάδα, διότι ήταν η υπονόμευση αυτής της δημοκρατικής κυβέρνησης από τον αμερικανικό παράγοντα που οδήγησε στο καθεστώς των Συνταγματαρχών και την τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Η πραγματική μεταπολίτευση θα συνέβαινε τότε, στα μέσα της δεκαετίας του 1960, αλλά οι ΗΠΑ δεν το επέτρεψαν, αντίθετα, ανέκοψαν το μεγάλο κύμα του εκδημοκρατισμού: Έπρεπε πρώτα να θυσιάσει η Κύπρος. Από κει και έπειτα θα εστιάσουμε στα γεγονότα της εισβολής και στην παράθεση και ερμηνεία αρχειακών πηγών οι οποίες θα στηρίξουν τον ισχυρισμό μας περί *ατολμίας* της ηγεσίας Καραμανλή-Αβέρωφ. Θα διαπιστώσουμε, ακόμα, τραγικά λάθη και παραλείψεις αυτής της ηγεσίας στα οποία υπέπεσε από την πρώτη μέρα ανάληψης των ηνίων της διακυβέρνησης της χώρας τα χαράματα της 24^{ης} Ιουλίου 1974. Ουδείς ισχυρίζεται ότι είχαν εύκολο έργο. Κάθε άλλο μάλιστα. Ωστόσο, μια εμπνευσμένη εθνική ηγεσία –όπως οι καλοί καπετάνιοι– φαίνεται στη φουρτούνα. Γι' αυτό και πρέπει να κριθούν και όχι μόνο γι' αυτό.

Η μελέτη αυτή ευελπιστεί να αποτελέσει πυξίδα των σημερινών πολιτικών ηγετών της χώρας και των νέων που θ' αναδειχθούν, έτσι ώστε λάθη του παρελθόντος να μην επαναληφθούν. Αυτή είναι, σε αδρές γραμμές, η χρησιμότητα της πολιτικής ιστορίας και, τελικά, θα γίνει κατανοητό από την ιστορική μέθοδο παρουσίασης που ακολουθήσαμε *ότι η ελληνική (ελλαδική) ιστορία, ειδικά μετά τον εμφύλιο, δεν είναι δυνατόν να κατανοηθεί επαρκώς αν αφεθεί απ' έξω ο σύνδεσμός της με την Κύπρο και το Κυπριακό ζήτημα*. Πρόκειται για ακαδημαϊκό και πολιτικό ατόπημα ολκής που βαρύνει όλο το πολιτικό σύστημα της Ελλάδας και το Υπουργείο Παιδείας, που δεν διδάσκεται συστηματικά στα λύκεια και στα πανεπιστήμια το Κυπριακό ζήτημα μαζί με την ελληνική ιστορία.

Μια τελευταία παρατήρηση. Δεν κάνουμε εδώ αφαίρεση του αγγλικού και του αμερικανικού παράγοντα από την πολιτική του Κυπριακού ζητήματος. Τουναντίον, όπως θα διαγνώσουν οι αναγνώστες/στριες, βασικοί δρώντες επικύρωσης και προτροπής της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο ήταν ο αγγλο-αμερικανικός παράγοντας και η δράση της ΣΙΑ και άλλων παρακρατικών δομών που έλεγχαν τις κυβερνήσεις της Ελλάδας και, ως ένα βαθμό, και της Τουρκίας. Δεν έλεγχαν, όμως, την κυβέρνηση του Μακαρίου. Εντούτοις, η μελέτη αυτή θέλει ν' αναδείξει

περισσότερο την *ελληνική ευθύνη*, την ευθύνη των Καραμανλή και Αβέρωφ. Στο κάτω κάτω, η ευθύνη των ξένων είναι γνωστή και έχει παρουσιαστεί επαρκώς σε πολλές μελέτες μέχρι τώρα.⁸

⁸ Μεταξύ άλλων, Αλέξης Παπαχελάς, *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας. Ο Αμερικανικός Παράγων, 1947-1967*, Εστία, Αθήνα 1997.

Η τουρκική στρατηγική στην Κύπρο και το Σύνταγμα του 1959-60

Η σύγχρονη Τουρκία μετά το 1923 δεν είχε δική της υψηλή στρατηγική για την Κύπρο. Εξάλλου, με βάση το άρθρο 16 της Συνθήκης της Λωζάνης είχε παραιτηθεί κάθε δικαιώματος επί της νήσου. Άρχισε, ωστόσο, να την διαμορφώνει με παρότρυνση της Βρετανίας και σε συνεργασία μαζί της, ειδικά από τον Μεσοπόλεμο και μετά.

Ο ελληνοκυπριακός εθνικισμός ήταν πολύ προηγμένος και οι Βρετανοί αποικιοκράτες έβλεπαν την κυριαρχία τους στο νησί να κλονίζεται – η εξέγερση του 1931 ήταν ένα μόνο παράδειγμα. Σε αντιστάθμισμα και για εξισορρόπηση, οι Βρετανοί άρχισαν να αφυπνίζουν τη μουσουλμανική μειονότητα, παροτρύνοντας την Τουρκία να βοηθήσει στο πρόγραμμα της εθνικής αφύπνισης, που στόχο είχε τη μετατροπή του φτωχού αντι-Κεμαλιστή αγρότη μουσουλμάνου σε Τουρκοκύπριο εθνικιστή. Μια πρώτη πρόκληση για τους Ελληνοκύπριους ήταν ο μαζικός διορισμός Τουρκοκύπριων ως δημόσιων υπαλλήλων στους αποικιοκρατικούς θεσμούς της Κύπρου, κάτι που εξαγρίωσε τους Ελληνοκύπριους, οι οποίοι αποτελούσαν τη μεγάλη πλειονότητα στο νησί. Η πολιτική και πολιτισμική είσοδος της Κεμαλικής Τουρκίας στην Κύπρο είναι, πρώτα και κύρια, έργο της βρετανικής αποικιοκρατικής πολιτικής του «διαίρει και βασίλευε». Αλλά υπάρχει κι ένας ακόμη αλληλένδετος λόγος για την κατανόηση της βρετανικής πολιτικής.

Τον Μεσοπόλεμο, η Βρετανία ήθελε την Τουρκία ως ενεργό της σύμμαχο στην Ανατολική Μεσόγειο, προκειμένου να την χρησιμοποιήσει ως αντίβαρο στις ιμπεριαλιστικές βλέψεις της Ιταλίας. Η Ιταλία, η οποία είχε υπό την κατοχή της τα Δωδεκάνησα από το 1912, έκανε διείσδυση στην Κύπρο μέσω της Μαρωνιτικής μειονότητας στο νησί.⁹ Η Τουρκία, πάλι με ενθάρρυνση της Βρετανίας, διεκδίκησε τα Δωδεκάνησα ήδη κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου πολέμου και είχε επίσης μυστικές συνομιλίες με τη Σοβιετική Ένωση για το ίδιο θέμα.¹⁰ Η Βρετανία είχε τότε προτείνει το μοίρασμα των νησιών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, αλλά μετά από παρέμβαση των ΗΠΑ, τα νησιά, μαζί με το Καστελόριζο, δόθηκαν

⁹ Εξαίρετική παραμένει η διδακτορική διατριβή της Ήλιας Ξυπολιάς, η οποία δημοσιεύτηκε σχετικά πρόσφατα, δες, Iliia Xypolia, *British Imperialism and Turkish Nationalism in Cyprus, 1923-1939. Divide, Define and Rule*, Routledge, London 2017.

¹⁰ Γι' αυτό το θέμα, δες τη σημαντική μελέτη της Hazal Papuççular, *Türkiye ve İniki Ada, 1912-1947*, Türkiye İş Bankası, Istanbul 2019.

αποκλειστικά στην Ελλάδα.¹¹ Επίσης, κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου, υπήρξαν πολλές συζητήσεις στη βρετανική κυβέρνηση για το αν θα έπρεπε να δοθεί Σύνταγμα στην Κύπρο και σχετική διοικητική αυτονομία ή, ακόμα, αν θα ενδείκνυτο να υπάρξει ένωση με την Ελλάδα, κάτι που ζητούσε η συντριπτική πλειονότητα του λαού της.¹² Τελικά τίποτε από αυτά δεν συνέβη, αν και η Βρετανία είχε υποσχεθεί ένωση στους Κυπρίους αν συμμετείχαν στο πλευρό των συμμαχικών δυνάμεων ενάντια στον Άξονα κατά τον πόλεμο, κάτι που οι Κύπριοι έκαναν μαζικά, αλλά οι Βρετανοί αθέτησαν την υπόσχεσή τους.

Φτάνουμε έτσι στη δεκαετία του 1950, όπου πλέον η πολιτική του «διαίρει και βασίλευε» περνάει σ' ένα άλλο επίπεδο. Το 1955, η Βρετανία συγκαλεί την περίφημη Τριμερή Διάσκεψη στο Λονδίνο κατά παράβαση της Συνθήκης της Λωζάνης, καθιστώντας επίσημα την Τουρκία ενδιαφερόμενο μέρος του Κυπριακού ζητήματος. Η ελληνική κυβέρνηση, παρά την οξεία αντίθεση του αρχιεπισκόπου Μακαρίου, δέχεται την πρόσκληση. Ο Μακάριος, σε ηλικία 37 ετών το 1950, μετά από σπουδές θεολογίας, δικαίου και κοινωνιολογίας στα Πανεπιστήμια των Αθηνών και της Βοστώνης των ΗΠΑ, είχε εκλεγεί νέος Αρχιεπίσκοπος της Κύπρου και ως διευθυντής του γραφείου της Εθναρχίας είχε αναλάβει διευρυμένες εξουσίες για τον αγώνα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Αλλά η Βρετανία δημιούργησε τεράστια ρήγματα σε κοινωνικό επίπεδο μεταξύ Ελληνοκυπρίων και –τόρα πλέον– όχι μουσουλμάνων, αλλά Τουρκοκυπρίων. Η Βρετανία στρατολογούσε ανοιχτά Τουρκοκυπρίους, και μάλιστα από τα πιο φτωχά τους κοινωνικά στρώματα, για τη δημιουργία βοηθητικών αστυνομικών μονάδων ασφαλείας οι οποίες εντόπιζαν, καταδίωκαν και βασάνιζαν Ελληνοκύπριους αγωνιστές της ΕΟΚΑ (Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών). Ο αγώνας της ΕΟΚΑ ήταν ένα αγώνας εθνικο-απελευθερωτικός για αυτοδιάθεση και ένωση με την Ελλάδα.¹³

Ο Μακάριος, εν τω μεταξύ, είχε διαγνώσει τον ελλοχεύοντα κίνδυνο. Διείδε ότι η πολιτική των Βρετανών οδηγεί στη διχοτόμηση και ότι αν η ΕΟΚΑ συνεχίσει τον ένοπλο αγώνα, το ρήγμα μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων θα εκλάβει

¹¹ Δες εδώ την Εισαγωγή του Αλέξανδρου Ξύδη στη μελέτη *Ο Μακάριος και οι σύμμαχοί του*, Γκούτενμπεργκ, Αθήνα 1972. Χρησιμοποιούμε εδώ την τρίτη έκδοση του Ιουλίου 1974. Οι επόμενες εκδόσεις είχαν εξαντληθεί και η δεύτερη είχε κατασχεθεί από τη χούντα.

¹² Σημαντική εδώ παραμένει ακόμα η διδακτορική διατριβή του Γιώργου Λεβέντη στο Πανεπιστήμιο του Μπράντφορντ της Βρετανίας, μια συντόμευση της οποίας δημοσιεύτηκε ως “Cyprus under UK sovereignty: the debate in the British government, 1945-47”, στο Vassilis K. Fouskas and Heinz A. Richter (eds), *Cyprus and Europe. The Long Way Back*, Bibliopolis, Mannheim 2003, σ. 23-33.

¹³ Την 1^η Απριλίου του 1955, επί πρωθυπουργίας Αλέξανδρου Παπάγου, ξεκινά ο ένοπλος αγώνας της ΕΟΚΑ. Για αντίποινα, το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου, η Τουρκία πραγματοποιεί τεράστιο διωγμό και καταστροφές στις εναπομείναντες ελληνικές κοινότητες της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης, αποδεκατίζοντας στην κυριολεξία τον ελληνικό πληθυσμό.

τέτοιες πολιτικές διαστάσεις που οι Βρετανοί με την Τουρκία θα επιβάλουν διχοτόμηση. Έτσι, από το 1957, με εμπιστευτική επιστολή του, προτρέπει τον Διγενή Γρίβα να σταματήσει τον ένοπλο αγώνα και να αφοσιωθούν από κοινού στην πάλη για μια ανεξάρτητη Κυπριακή Δημοκρατία.¹⁴ Ο Μακάριος δεν εισακούστηκε από τον Γρίβα, αλλά αυτό δεν υπήρξε ο καθοριστικός παράγοντας των εξελίξεων. Ο καθοριστικός παράγοντας ήταν ο αγγλο-αμερικανικός.

Αποχαρακτηρισμένα έγγραφα των αμερικανικών και βρετανικών αρχείων της δεκαετίας του 1950 δείχνουν την προτίμηση των Αμερικανών για λύση του Κυπριακού μέσω μυστικών συνδιασκέψεων Βρετανίας, Τουρκίας και Ελλάδας στη βάση της ικανοποίησης, τουλάχιστον, του ελάχιστου στόχου της Τουρκίας στην Κύπρο, που ήταν η πολιτική του «τακσίμ» (διχοτόμηση/διαμελισμός). Με το στόχο αυτό συμφωνούσε η Βρετανία, η οποία εξάλλου ήταν ο βασικός συνδημιουργός του μαζί με την Τουρκία. Η ελληνική κυβέρνηση, ως υπάκουο μέλος του ΝΑΤΟ, έπρεπε να προσυπογράψει αυτήν τη θέση.

Πράγματι, η κυβέρνηση Καραμανλή-Αβέρωφ αποδέχτηκε τόσο τη συμφωνία επί της αρχής για διαμελισμό της Κύπρου, όσο και τη διαδικασία των μυστικών συνομιλιών στην οποία μυήθηκε από πολύ νωρίς. Στην απόρρητη έκθεση του Νιχάτ Ερίμ προς τον Τούρκο πρωθυπουργό Αντνάν Μεντερές στα τέλη του 1956, ο Ερίμ αναφέρει ότι «η ιδέα της διχοτομήσεως έχει συζητηθεί και μελετήθηκε σε ορισμένες μυστικές, επίσημες και ανεπίσημες διαπραγματεύσεις μεταξύ της Τουρκίας, της Ελλάδος, της Αγγλίας και της Αμερικής». Μάλιστα, «η Ελλάδα δέχτηκε παραχώρηση ενός στενού διαδρόμου στο βόρειο μέρος του νησιού».¹⁵ Έτσι, τη στιγμή που οι Ελληνοκύπριοι αγωνιστές της ΕΟΚΑ απαγχονίζονταν για τον αγώνα τους για αυτοδιάθεση και ένωση με την Ελλάδα, η νέα κυβέρνηση Καραμανλή-Αβέρωφ στην Ελλάδα συζητούσε τη ΝΑΤΟϊκή λύση της διχοτόμησης μαζί με την Τουρκία, τη Βρετανία και τις ΗΠΑ.

Ο Νιχάτ Ερίμ, επιφανής νομικός και μετέπειτα διαπραγματευτής εκ μέρους της Τουρκίας στη Γενεύη κατά τη διαμεσολάβηση του Άτσεσον το καλοκαίρι του 1964, διετέλεσε και πρωθυπουργός της Τουρκίας το 1971-72. Υπήρξε ο αρχιτέκτονας της τουρκικής υψηλής στρατηγικής για την Κύπρο, κάτι δηλαδή αντίστοιχο με το ρόλο του Αβέρωφ για την ελληνική πλευρά. Στις εισηγήσεις του προς τον Μεντερές

¹⁴ Τα γεγονότα της περιόδου καταγράφονται με μεγάλη ακρίβεια από τον Robert Holland, *Britain and the Revolt in Cyprus, 1954-1959*, Clarendon Press, Oxford 1998.

¹⁵ Αναφέρεται από τον Νεοκλή Σαρρή, *Η άλλη πλευρά*, τ.1, Γραμμή, Αθήνα 1982, σ. 274 κ.ε. Δες επίσης, Χρήστος Ιακώβου, *Οι απόρρητες εκθέσεις του Νιχάτ Ερίμ. Η Γένεση της Τουρκικής υψηλής στρατηγικής*, Σημερινή, Λευκωσία 2017.

προέβαλε ως ελάχιστο στόχο της τουρκικής πολιτικής τη διχοτόμηση και ως μείζονα τον έλεγχο ή την προσάρτηση όλης της νήσου από την Τουρκία. Η βασική του έγνοια ήταν η ασφάλεια της Μικράς Ασίας από ελληνική νησιωτική περικύκλωση. Η τουρκική μουσουλμανική μειονότητα, αν και μικρή, ήταν για τον Ερίμ θείο δώρο, αν και επισημαίνει ότι, ιστορικά, ο πληθυσμός της Κύπρου δεν ήταν ποτέ σταθερός και μεταβαλλόταν. Υπογραμμίζει ότι στο παρελθόν η πλειονότητα ήταν μουσουλμανικοί πληθυσμοί και ότι η μετανάστευση αποτελεί κύριο εργαλείο για την αλλαγή της δημογραφίας ξανά υπέρ της Τουρκίας και του μουσουλμανικού στοιχείου. Έτσι, η τουρκική μουσουλμανική μειονότητα ήταν για τον Ερίμ ένα μέσο για τη νομιμοποίηση της πολιτικής του διαμελισμού, διότι μέσω αυτής κατοχυρωνόταν η ύπαρξη *δύο λαών* στην Κύπρο, ο καθένας εκ των οποίων επιζητεί ξεχωριστή αυτοδιάθεση. Αν γινόταν αυτό εφικτό, τότε η μετανάστευση από την Τουρκία θα ισορροπούσε την ελληνική πληθυσμιακή υπεροχή στο νησί. Εν ολίγοις, αυτή ήταν η βάση της νέας τουρκικής στρατηγικής από την οποία η Τουρκία, έκτοτε, δεν απέκλινε ούτε ένα εκατοστό.

Οι μυστικές ΝΑΤΟϊκές συνομιλίες βρήκαν εναργή αποκρυστάλλωση στο μυστικό πρωτόκολλο της λεγόμενης «συμφωνίας κυρίων» των Καραμανλή–Μεντερές της 11^{ης} Φεβρουαρίου 1959 στη Ζυρίχη, το οποίο προέβλεπε συνεργασία Τουρκίας και Ελλάδας για τη ΝΑΤΟποίηση της Κύπρου και την περιθωριοποίηση του φιλοσοβιετικού κομμουνισμού του ΑΚΕΛ (Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού).¹⁶ Τονίζουμε τη σημασία αυτού του σύντομου πρωτοκόλλου διότι, έκτοτε, υπήρξε ένας απ’ τους πιο καθοριστικούς παράγοντες για την εξέλιξη και την πορεία του Κυπριακού ζητήματος, με όλες τις ελληνικές ηγεσίες, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, να το ακολουθούν πιστά.

Οι συνταγματικές ρυθμίσεις της νέας Κυπριακής Δημοκρατίας ήταν μάλλον οδυνηρές για τον κυπριακό ελληνισμό. Για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης, θα σταθούμε σε τρία μόνο καίρια σημεία.

Το πρώτο ήταν ο δικέφαλος χαρακτήρας της εκτελεστικής εξουσίας, με Έλληνα πρόεδρο και Τούρκο αντιπρόεδρο, εκλεγμένους από τις αντίστοιχες εθνοτικές τους κοινότητες. Ο αντιπρόεδρος διατηρούσε το δικαίωμα της αρνησηκυρίας (veto) σε κάθε μείζον θέμα κρατικής διαχείρισης (εξωτερική πολιτική, οικονομική πολιτική

¹⁶ Έως τη δημοσίευση των Απάντων του Κωνσταντίνου Καραμανλή το 1997, η μόνη αναφορά που μπορούσε κανείς να εντοπίσει για το συγκεκριμένο μυστικό πρωτόκολλο ήταν στο δίτομο βιβλίο του Νίκου Κρανιδιώτη, *Ανοχύρωτη Πολιτεία. Κύπρος, 1960-1974*, Εστία, Αθήνα 1985, τ. Α, σ. 21-22. Επίσης, η απελευθέρωση των βρετανικών αρχείων της περιόδου επιβεβαίωσαν την ύπαρξη του μυστικού πρωτοκόλλου. Η πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων καθοριζόταν έκτοτε απ’ αυτό το πρωτόκολλο.

κλπ). Έτσι, το Σύνταγμα κατοχύρωνε στην πράξη την *πολιτική ισότητα* των δύο κοινοτήτων, κάτι που θα κατέληγε με μαθηματική ακρίβεια σε παράλυση και ακυβερνησία όταν δεν υπήρχε συμφωνία προέδρου και αντιπροέδρου. Ακριβώς αυτό συνέβη, με αλληπάλληλες διαφωνίες σε θέματα όπως το φορολογικό και της τοπικής αυτοδιοίκησης – με τους Τουρκοκύπριους να ζητάνε χαρακτηριστικά ξεχωριστούς Δήμους, εφόσον ο στόχος τους, με εντολή της Τουρκίας, παρέμενε η διχοτόμηση. Επίσης, ο Μακάριος είχε προτείνει κοινό στρατό για την Κυπριακή Δημοκρατία, οι Τουρκοκύπριοι όμως αντέτειναν χωριστούς στρατούς. Έτσι, η ανταρσία των Τουρκοκυπρίων το Δεκέμβριο του 1963 δεν άργησε να ξεσπάσει, με αφορμή τα περίφημα «13 Σημεία» συνταγματικής μεταρρύθμισης του Μακαρίου στα τέλη του 1963, όπου προβλεπόταν η κατάργηση των δυσλειτουργικών προβλέψεων.¹⁷ Οι Τουρκοκύπριοι βουλευτές παραιτήθηκαν από το αξίωμά τους και μαζί με πολλούς Τουρκοκύπριους αποσύρθηκαν σε θύλακες με ένοπλη προστασία από δυνάμεις τις ΤΟΥΡΔΥΚ (Τουρκικές Δυνάμεις Κύπρου) και της ΤΜΤ.

Ο δεύτερος σημαντικός μηχανισμός του Κυπριακού Συντάγματος ήταν η ειδική και λεπτομερής ρύθμιση που προέβλεπε για το καθεστώς των βρετανικών βάσεων, το μέγεθος και τις αρμοδιότητες των οποίων διαπραγματεύτηκε με μαεστρία ο Μακάριος.¹⁸ Πρόκειται για τη λεγόμενη Συνθήκη Εγκαθίδρυσης. Οι Βρετανοί, μετά την αποτυχία τους –μαζί με τη Γαλλία– στο Σουέζ το 1956, κατανοούν ότι η εποχή τους ως μεγάλης αποικιοκρατικής δύναμης στη Μέση Ανατολή έχει πλέον παρέλθει. Μετά από αμερικανική πίεση, μεταφέρουν το στρατηγείο της Μέσης Ανατολής από το Αμμάν της Ιορδανίας στην Κύπρο και αναγκάζονται να έρθουν σε συμφωνία με τις ΗΠΑ για εκχώρηση της ασφάλειας της Ανατολικής Μεσογείου στη νέα παγκόσμια υπερδύναμη. Ως αντάλλαγμα οι Βρετανοί διατηρούν τον έλεγχο της Κύπρου επιτυγχάνοντας τη σιωπηρή αποδοχή της βρετανικής πολιτικής στο νησί από τους Αμερικανούς. Ταυτόχρονα, οι ΗΠΑ απαιτούν λύση του Κυπριακού στη βάση της ικανοποίησης όλων των ΝΑΤΟϊκών δυνάμεων –Ελλάδας, Τουρκία και, βέβαια, της Βρετανίας– επί τη βάση της «διπλής ένωσης» και διαμέσου μυστικών συνομιλιών. Το κλειδί της αμερικανικής παρέμβασης ήταν η «διπλή ένωση» και η πάση θυσία αποφυγή ελληνοτουρκικού πολέμου, διότι αν αυτό συνέβαινε τότε θα υπήρχε εμπλοκή του σοβιετικού εχθρού.¹⁹ Οι ΗΠΑ, επίσης, επιτυγχάνουν

¹⁷ Σημειώνουμε εδώ εν τάχει ότι ο Μακάριος δεν ενήργησε από μόνος του. Πήρε θετική εμπιστευτική γνωμοδότηση από τις αγγλικές αρχές, οι οποίες και τον ενθάρρυναν να προχωρήσει στην αναθεώρηση του Συντάγματος.

¹⁸ Δες, Αχιλλεύς Κ. Αιμιλιανίδης, *Ένα μακρόσυρτο παιχνίδι σκακιού. Οι απόρρητες διαπραγματεύσεις για τις βρετανικές βάσεις (1959-60)*, Hippasus, Λευκωσία 2021.

¹⁹ Οι βάσεις αυτών των συμφωνιών έλαβαν χώρα στις συνομιλίες ΗΠΑ και Βρετανίας στις Βερμούδες μεταξύ 20-24 Μαρτίου 1957, δες, μεταξύ άλλων, Μαρίνος Σιζόπουλος, *Κύπρος 1955-1974. Πορεία μιας προδοσίας*, Γιαλλούρης, Λευκωσία 2020, σ. 45-6.

χρησιμοποίηση των βρετανικών βάσεων στην Κύπρο για κατασκοπευτική δράση και άλλους σκοπούς, επιτηρώντας, μεταξύ άλλων, την ασφάλεια του Ισραήλ έναντι του ανερχόμενου αραβικού εθνικισμού.

Η τρίτη συνταγματική ρύθμιση ήταν η λεγόμενη Συνθήκη Εγγύησης. Αυτή, από την άποψη του διεθνούς δικαίου, ήταν ένα πολύ αμφιλεγόμενο κείμενο το οποίο παρείχε επίσημα σε τρεις ΝΑΤΟϊκές δυνάμεις, Βρετανία, Τουρκία και Ελλάδα, παρέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις της Κυπριακής Δημοκρατίας, ειδικά σε περίπτωση που απειλείται το Σύνταγμά της. Δεν διευκρινίζεται αν η παρέμβαση θα μπορούσε να είναι στρατιωτική, αλλά μια έκθεση του ΟΗΕ της εποχής αποσαφηνίζει ότι το γράμμα του νομοθέτη δεν έχει να κάνει με την στρατιωτική βία εφόσον αυτή είναι αντίθετη με τον καταστατικό χάρτη του ΟΗΕ. Τρία είναι τα σημεία που χρήζουν προσοχής:

1. Παρέμβαση μπορεί να υπάρξει όταν υπάρχει κατάλυση Συντάγματος.
2. Συνεννόηση μεταξύ των τριών εγγυητριών δυνάμεων για παρέμβαση και, αν δεν υπάρξει συμφωνία για κοινή δράση, τότε μονομερής παρέμβαση είναι δυνατή.
3. Κάθε παρέμβαση θα έχει ως στόχο την αποκατάσταση του Συντάγματος και του προϋπάρχοντος καθεστώτος – δηλ. του *status quo ante*.

Σημειώνουμε ότι το τρίτο σημείο έγινε δεκτό από τους διαπραγματευτές της Βρετανίας και της Ελλάδας μετά από επιμονή της τουρκικής αντιπροσωπείας. Ο λόγος ήταν διότι η Τουρκία θεωρούσε ότι το Σύνταγμα τις έδινε πολλά προνόμια εξουσίας μέσω της τουρκοκυπριακής κοινότητας, προνόμια που δεν ήθελε να απολέσει μετά από μια πιθανή παρεμβατική κίνηση της Ελλάδας για προσάρτηση της Κύπρου.²⁰

Μετά από πολύ μεγάλες πιέσεις και απειλές, τόσο από τη βρετανική όσο και από την ελληνική πλευρά των Καραμανλή και Αβέρωφ, ο Μακάριος αναγκάζεται να υπογράψει συνταγματικές διευθετήσεις οι οποίες, από κάθε άποψη, δεν του εξασφάλιζαν παρά τη μονιμότητα ανυπέρβλητων δυσκολιών στη διακυβέρνηση του κράτους. Εκθέσεις του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ της εποχής εκείνης καταδεικνύουν με εξαιρετική ευστοχία την ενδελεχή δυσλειτουργικότητα του

²⁰ Σ' αυτό το σημείο δες την εξαιρετική αφήγηση του Sir David Hunt, *Cyprus. A Study in International Relations*, The 1980 Montague Burton Lecture on International Relations, University of Edinburgh, Edinburgh, 1980.

Κυπριακού Συντάγματος και προβλέπουν την κατάρρευσή του ήδη εν τη γεννήσει του.²¹

Σ' αυτή τη συνάφεια, η πρώτη κρίση για την στρατηγική των Καραμανλή–Αβέρωφ που μπορούμε να κάνουμε αβίαστα είναι ότι η γραμμή της ελληνικής κυβέρνησης για το Κυπριακό δεν ήταν γραμμή που αντλείτο από τα συμφέροντα των Κυπρίων και των γεωπολιτικών συμφερόντων του ελληνικού κράτους, κάτι που συνέβαινε με την περίπτωση της Τουρκίας αλλά, πρωτίστως, από μια πολιτική υποτελούς παραχώρησης στις εμπλεκόμενες δυνάμεις του ΝΑΤΟ και ό,τι περισσέψει γίνεται Ελληνικό. Ο ίδιος ο Καραμανλής σε μια δημόσια τοποθέτησή του το 1967 για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις με την ευκαιρία μιας συνέντευξης που παραχώρησε στην *Le Monde* θα πει:

Πιστεύω ότι η χώρα μου περνά κρίσιμες στιγμές. Πράγματι, οι κίνδυνοι που προκλήθηκαν από το Κυπριακό πρόβλημα είναι απείρως σοβαρότεροι από τις συμφυείς δυσχέρειες του εν λόγω προβλήματος. Κατά τη γνώμη μου, όλες οι συνθήκες συνήφθησαν ενόψει ειρηνικής και δικαίας διευθετήσεως, δεδομένου ότι τα κοινά συμφέροντα Ελλάδος και Τουρκίας είναι ισχυρότερα από τις διαφορές που τις χωρίζουν [δική μας έμφαση].²²

Αυτό σήμαινε ότι οι σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας είναι πολύ πιο σημαντικές από τις σχέσεις Ελλάδας και Κυπριακής Δημοκρατίας. Η ένταξη της Τουρκίας και της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ το 1952 ανανέωσε την ιεραρχία κατανομής ισχύος στην Ανατολική Μεσόγειο, ενισχύοντας ακόμα περισσότερο την Τουρκία σε βάρος όχι μόνο της Ελλάδας αλλά ακόμα και της Βρετανίας. Αυτό το δεύτερο σημείο, δηλ. η πρωτοκαθεδρία της Τουρκίας έναντι ακόμη και της Βρετανίας, θα φανεί ιδιαίτερα όταν εξετάζουμε την τουρκική εισβολή. Ο ορισμός των ιεραρχιών επιβλήθηκε από τις ΗΠΑ με βάση τις ψυχροπολεμικές τους προτεραιότητες ενάντια στη σοβιετική απειλή και την άμυνα και την ασφάλεια του Ισραήλ. Με βάση αυτές τις ιεραρχίες και τις προτεραιότητες που έθεταν, άρχισαν να τροφοδοτούνται από τις ΗΠΑ οι αμυντικές και οικονομικές δυνατότητες κάθε κράτους. Έτσι, η Τουρκία ενισχύθηκε πάρα πολύ, ειδικά στον αμυντικό τομέα, από τις ΗΠΑ κατά τη διάρκεια της ψυχροπολεμικής περιόδου.

²¹ Δες ιδιαίτερα, “National Security Council Report 6006 – 9 February 1960”, *FRUS 1958-1960, Eastern Europe Region, Soviet Union, Cyprus*, v. X, part 1.

²² Η συνέντευξη δόθηκε την 29^η Νοεμβρίου 1967 και υπάρχει αυτούσια στο Κρατιδίωτης, *Ανοχύρωτη Πολιτεία*, ό.π., σ. 649-656.

Η αποτυχία των σχεδίων Μπωλ-Άτσεσον και η δικτατορία

Η ανάγνωση εκ μέρους των ΗΠΑ της συνταγματικής κρίσης του 1963-64 στην Κύπρο και η απειλή της Τουρκίας για επέμβαση κάνοντας άσκηση των δικαιωμάτων της που απέρρεαν από τη Συνθήκη Εγγύησης, ήταν πάρα πολύ σαφής. Στην ουσία, καταδείκνυε την ανικανότητα της Βρετανίας να διαχειριστεί το Κυπριακό με κίνδυνο τον πόλεμο μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας, κάτι εντελώς ασύμφορο για το ΝΑΤΟ. Έτσι, οι ΗΠΑ άρχισαν να παραμερίζουν τη Βρετανία ως βασικό διαμεσολαβητή του ζητήματος προτείνοντας ανάληψη συγκεκριμένων πρωτοβουλιών, οι οποίες κατέληξαν στις μυστικές διαβουλεύσεις του Άτσεσον με αντιπροσωπείες της Ελλάδας και της Τουρκίας στη Γενεύη το καλοκαίρι του 1964. Μυστικές διαβουλεύσεις, στην ουσία, σήμαινε χωρίς επίγνωση του Μακάριου. Θα υπήρχε πρώτα συμφωνία μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας επί των αρχών και έπειτα αυτές οι αρχές θα προτείνονταν ή θα επιβάλλονταν στον Μακάριο. Η βασική αρχή του Άτσεσον ήταν ότι η Ελλάδα θα έπαιρνε ενσωμάτωση του μεγαλύτερου τμήματος του νησιού στο ελλαδικό κράτος, ενώ στην Τουρκία θα παραχωρείτο μία μεγάλη στρατιωτική βάση και αυτονομία-αυτοδιοίκηση στις τουρκοκυπριακές ζώνες. Ένα από τα σχέδια έκανε λόγο και για παραχώρηση του Καστελόριζου στην Τουρκία.²³

Πριν όμως την έγκριση οποιασδήποτε μυστικής συνάντησης, για να βολιδοσκοπήσει διαθέσεις, ο υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ, Τζωρτζ Μπωλ, ανέλαβε την πρωτοβουλία πολιτικής ενημέρωσης τόσο των τριών ΝΑΤΟϊκών δυνάμεων όσο και της κυπριακής ηγεσίας. Η ελπίδα του Μπωλ ήταν ότι ο Μακάριος και οι συνεργάτες του θα δέχονταν την αρχή λύσης μέσα στο ΝΑΤΟ και θα απομακρύνονταν από το πλαίσιο που προσέφερε ο ΟΗΕ, ένα πλαίσιο που εμπεριείχε κίνδυνο στιβαρής ανάμειξης της Σοβιετικής Ένωσης. Ο Μακάριος δεν δέχτηκε τις προτάσεις του Μπωλ διότι, όπως υποστήριξε ο Κληρίδης και η Στέλα Σουλιώτη στην πενταμερή διάσκεψη του Λονδίνου τον Ιανουάριο του 1964, μια ΝΑΤΟϊκή λύση θα έδινε στην Τουρκία περισσότερα απ' ό,τι εδικαιούτο λόγω της υπέρτερης γεωστρατηγικής της βαρύτητας μέσα στη συμμαχία. Στη συνέχεια, ο Μπωλ, τον Μάρτιο του ίδιου έτους, επισκέπτεται την Κύπρο για επιτόπου διαβουλεύσεις. Κι

²³ Ο Άτσεσον παρουσίασε τέσσερα συνολικά σχέδια τα οποία δεν είναι του παρόντος να συζητήσουμε. Το σημαντικό είναι να τονιστεί ότι επρόκειτο, κατ' ουσία, για σχέδια «διπλής ένωσης», ενώ οι συνταγματικές λεπτομέρειες οι οποίες θα διευθετούνταν στο μέλλον ενείχαν τον κίνδυνο νέων προβλημάτων μεταξύ της ελληνικής και της τουρκικής πλευράς αν η Τουρκία θα είχε καταφέρει, όπως το 1959-60, να έχει ισοδύναμη-ισότιμη συμμετοχή στην πολιτική διακυβέρνηση της Κύπρου. Ουδείς γνωρίζει να πει τι θα προέκυπτε συγκεκριμένα επί του πεδίου αν Ελλάδα και Τουρκία είχαν συμφωνήσει σε ένα από τα σχέδια Άτσεσον. Γνωρίζουμε μόνο τι συνέβη μετά την απόρριψή τους.

ενώ παίρνει τις ίδιες απαντήσεις προσωπικά από τον Μακάριο, στη συνάντησή του με μια βρετανική αντιπροσωπία υπό τον Μάρτιν Πάκαρντ που εργαζόταν για τη συμφιλίωση Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, συμβαίνει το εξής επεισόδιο.

Ο Πάκαρντ ακολουθώντας τις οδηγίες της υπηρεσίας του, είχε εντολή να κάνει επιτόπου έρευνα και να παρουσιάσει γνωμάτευση με συστάσεις για το τι πρέπει να γίνει προκειμένου να σταματήσει η βία μεταξύ των δύο κοινοτήτων. Τα αποτελέσματά της έρευνάς του, τα οποία τα παρουσίασε και στον Μπωλ κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στην Κύπρο, συνιστούσαν ουσιαστικά ότι όλα τα θέματα μεταξύ των δύο κοινοτήτων μπορούν να λυθούν όταν σταματούσαν οι έξωθεν παρεμβάσεις. Όταν το ακούει αυτό ο Μπωλ, ενώ είχε πρωτότερα δημόσια συγχαρεί τον Πάκαρντ για την εξαιρετική του έρευνα, κατ' ιδίαν «θα τον χτυπήσει στην πλάτη» και θα του πει, «γιε μου, όλα λάθος τα είδες. Το πρόβλημά μας εδώ πέρα δεν είναι πώς να τους ενώσουμε, το πρόβλημά μας είναι πώς θα τους χωρίσουμε».²⁴ Η μαρτυρία αυτή καταδεικνύει με τον πιο εναργή τρόπο δύο πράγματα. Πρώτον, την ενσωμάτωση της τουρκικής θέσης στο διαπραγματευτικό οπλοστάσιο της αμερικανικής διπλωματίας, το οποίο και θα έπρεπε να υιοθετηθεί, κατά βάση, από την Ελλάδα και την Κυπριακή Δημοκρατία. Δεύτερον, ότι το πρόβλημα δεν ήταν ανάμεσα στις δύο κοινότητες αλλά στις έξωθεν επεμβάσεις που το δημιούργησαν και το όξυναν.²⁵

Τα πράγματα άρχισαν δυσοίωνα για την αμερικανική μεσολάβηση, διότι ο Μακάριος, ήδη στις 4 Μαρτίου του 1964, κερδίζει την περίφημη απόφαση 186 του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, η οποία τον καθιστά απόλυτα κυρίαρχο στην Κυπριακή Δημοκρατία, κάτι που κλόνησε και απογοήτευσε την Τουρκία, τις ΗΠΑ και τους έγκλειστους στους θύλακες Τουρκοκύπριους. Ταυτόχρονα, η ίδια η απόφαση, φέρνει τη δύναμη του ΟΗΕ στην Κύπρο –οι ειρηνευτικές δυνάμεις της

²⁴ Δες, Martin Packard, *Getting it Wrong. Fragments of a Cyprus Diary 1964*, Author House, London 2008, σ. 233 ff. Αυτή τη χαρακτηριστική φράση μάς την εξομολογήθηκε και ο ίδιος ο Πάκαρντ σε συζήτηση που είχαμε μαζί του με παρουσία του Μάριου Ευρυβιάδη στην Αθήνα το καλοκαίρι του 2002. Μας εκμυστηρεύτηκε ακόμη ότι η εκτενής γνωμάτευση που είχε κάνει είχε χαθεί κατά μυστήριο τρόπο από το Γραφείο των Εξωτερικών Υποθέσεων της Κοινοπολιτείας όταν είχε σταλεί για φωτοαντίγραφο.

²⁵ Κάτι παρόμοιο είχε συμβεί και με την περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, ειδικά από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα με την ευκαιρία της συνταγματικής μεταρρύθμισης του Τίτο το 1974. Σε γενικές γραμμές, οι ΗΠΑ είχαν υιοθετήσει από τη δεκαετία του 1940 μια στρατηγική επεμβάσεων με πολλαπλές μεθόδους σε όλα τα κράτη του κόσμου που είχαν την ευχέρεια και τη δυνατότητα να κάνουν τέτοιες επεμβάσεις. Προεξέχοντα ρόλο για επέμβαση διαδραμάτιζαν οι τυχόν εθνικοί και θρησκευτικοί ανταγωνισμοί μέσα στα κράτη. Επειδή τα συμφέροντα των ΗΠΑ δεν συνέπιπταν πάντοτε με τις κατά τόπους δημοκρατικές φιλελεύθερες δυνάμεις, έφταναν στο σημείο να υποστηρίζουν και να υποκινούν ακόμα και δικτατορίες. Πρόκειται γι' αυτό που ο Ουίλιαμ Άπλεμαν Ουίλιαμς ονόμασε «η τραγωδία της αμερικανικής διπλωματίας» και ο Λώρενς Στερν «λάθος άλογο». Δες, William Appleman Williams, *The Tragedy of American Diplomacy*, Norton, New York 1959. Θα αναφερθούμε στο έργο του Στερν στη συνέχεια.

UNFICYP (Δυνάμεις του ΟΗΕ στην Κύπρο) που υπάρχουν μέχρι σήμερα– και ορίζει μεσολαβητή για παραγωγή πορίσματος/έκθεσης σχετικά με το πώς μπορεί να λυθεί το Κυπριακό θέμα. Εκείνη την εποχή και για μεγάλο χρονικό διάστημα έως και μετά την έκθεση του διαμεσολαβητή του ΟΗΕ Γκάλο Πλάζα το 1965, στη βρετανική κυβέρνηση γίνεται μεγάλη συζήτηση για παραχώρηση της Κύπρου εξ ολοκλήρου στην Ελλάδα χωρίς ανταλλάγματα στην Τουρκία.²⁶ Το σκεπτικό ήταν ότι ο Μακάριος είναι πολύ ισχυρός, οι ελληνικές κυβερνήσεις, όντας αδύναμες, δεν μπορούν να τον ελέγξουν, η Τουρκία δεν έχει ουδένα λόγο να ασκήσει βία στην Κύπρο προκαλώντας κρίση στο NATO, οπότε ενσωμάτωση της Κύπρου σε μια NATOϊκή χώρα όπως η Ελλάδα θα έλυνε το πρόβλημα της αδέσμευτης φιλοσοβιετικής πολιτικής του Μακαρίου. Όμως τα κλειδιά, πλέον, του Κυπριακού τα κρατούσε το μεγάλο αφεντικό της ανατολικής Μεσογείου, οι ΗΠΑ.

Η αποτυχία της επίσημης πρωτοβουλίας του Μπωλ, η οποία προσέκρουσε στην άρνηση του Μακαρίου να δεχτεί εμπλοκή του NATO, φέρνει στο προσκήνιο νέες διαδικασίες. Η πρώτη ήταν μυστική διπλωματία του Άτσεσον στη Γενεύη μετά από πρόταση του ίδιου του Μπωλ στον Πρόεδρο των ΗΠΑ, Λύντον Τζόνσον. Ωστόσο, προτού ξεκινήσουν οι διαπραγματεύσεις στη Γενεύη, ο πρόεδρος Τζόνσον καλεί σε επίσημη επίσκεψη στην Ουάσιγκτον τον νέο Πρωθυπουργό της Ελλάδας, Γεώργιο Παπανδρέου, και τον Τούρκο Πρωθυπουργό, Ισμέτ Ινονού. Λίγες ημέρες πριν, στις 5 Ιουνίου 1964, ο Αμερικανός Πρόεδρος είχε στείλει αυστηρή επιστολή στον Ινονού συστήνοντας της απόσυρση της τουρκικής απειλής για στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο, διότι αν αυτό γίνει οι ΗΠΑ δεν θα μπορούσαν να εγγυηθούν τα σύνορα της Τουρκίας από πιθανή σοβιετική επέμβαση σε τουρκικό έδαφος. Η επιστολή έκανε μεγάλη αίσθηση στην τουρκική ηγεσία, αλλά η μη επέμβαση της Τουρκίας στην Κύπρο τότε δεν είχε τόσο να κάνει με τον αποτρεπτικό χαρακτήρα της επιστολής, αλλά με την έλλειψη αποβατικών σκαφών που είχε το τουρκικό ναυτικό εκείνη την εποχή.²⁷ Τότε ακριβώς είναι που αρχίζει επιμελώς η μεγάλη ανορθωτική προσπάθεια της τουρκικής αμυντικής βιομηχανίας για μερική ανεξάρτηση από τις ΗΠΑ και το NATO, καθώς και η συστηματική επεξεργασία σχεδίων απόβασης και διχοτόμησης του νησιού.

Ο Παπανδρέου αρνήθηκε συνάντηση με τον Ινονού υπό την αιγίδα του Προέδρου των ΗΠΑ, δέχτηκε όμως την εκκίνηση της μεσολάβησης του Άτσεσον και την αρχή

²⁶ Εξαιρετική εδώ είναι η συμβολή του Ουίλιαμ Μάλλινσον στη μελέτη του, *Britain and Cyprus. Key Themes and Documents since World War II*, I.B. Tauris, London 2011, σ. 27 κε, 31.

²⁷ Δες, Süha Bölükbaşı, "The Johnson letter revisited", *Middle Eastern Studies*, v. 29. n. 3, July 1993. Σημαντική επίσης είναι και η διδακτορική διατριβή του συγγραφέα, *The Super-powers and the Third World. Turkish-American Relations and Cyprus*, University of Virginia Press, New York 1988.

πάνω στην οποία θα γίνουν οι συζητήσεις, αυτή της «διπλής ένωσης» και της κατάλυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Η εποχή των σχεδίων Μπωλ–Άτσεσον για «διπλή ένωση» έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον για πολλούς σημαντικούς λόγους, μερικοί απ’ τους οποίους ήδη αναφέρθηκαν, όπως οι συζητήσεις στη βρετανική κυβέρνηση για χωρίς ανταλλάγματα ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Θα θέλαμε όμως ακόμα να κάνουμε μνεία στην πολύ σημαντική περίπτωση καθόδου μιας ολόκληρης ελληνικής μεραρχίας στην Κύπρο δύναμης άνω των 10.000 ανδρών και με ισχύ πυρός σώματος στρατού. Η μεραρχία, η οποία άρχισε να πηγαίνει στην Κύπρο κρυφά από τον Απρίλιο του 1964 μέχρι την ολοκλήρωσή της τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, εικάζεται ότι είχε διπλή αποστολή: αφενός να ενισχύσει την Κύπρο σε περίπτωση τουρκικής εισβολής και αφετέρου, μετά από συνεννόηση Ελλάδας–Τουρκίας, να χρησιμοποιηθεί προκειμένου να πραγματώσει τα διχοτομικά σχέδια της «διπλής ένωσης» των Μπωλ και Άτσεσον. Σημειώνουμε κάτι που συνήθως οι ιστορικοί παραλείπουν, ότι την ίδια ακριβώς περίοδο είχε στείλει στρατό και η Τουρκία, αλλά με πολύ μικρότερα νούμερα και ισχύ πυρός. Εδώ οφείλονται και τα τεράστια «λογιστικά» προβλήματα που είχε η «διπλή ένωση».²⁸

Σε περίπτωση συμφωνίας Ελλάδας–Τουρκίας στην οποία προσέβλεπαν οι ΗΠΑ και σε περίπτωση που ο Μακάριος αρνιόταν να συμμορφωθεί με τη «διπλή ένωση», τότε ποιος εγγυόταν στην Τουρκία ότι η Ελλάδα, αφού ανέτρεπε τον Μακάριο, αντί να καλέσει την Τουρκία να κάνει στρατιωτική βάση στο νησί, δεν θα κηρύξει ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα χωρίς ανταλλάγματα και θα δημιουργήσει τετελεσμένα επί του πεδίου; Αυτός ήταν άλλος ένας από τους λόγους που η Τουρκία δεν δέχτηκε τα σχέδια Άτσεσον. Ένας άλλος ήταν η στενότητα της στρατιωτικής βάσης που έδινε η κυβέρνηση Παπανδρέου στην Κύπρο. Οι Τούρκοι στρατηγοί διαμαρτυρήθηκαν έντονα στον Άτσεσον ότι η βάση που της παραχωρείται δεν έχει αρκετό βάθος ώστε να υπάρχει δεύτερη γραμμή άμυνας, καθώς και αρκετός χώρος για ασκήσεις και αεροδρόμιο.²⁹ Τελικά, οι πληροφοριοδότες του Μακαρίου στην Αθήνα μαθαίνουν για τη συνομωσία την οποία, πλέον, ο Μακάριος την καταγγέλλει δημόσια με μία πανέξυπνη αντιπρόταση: προτείνει μετατροπή μιας βρετανικής

²⁸ Αποκαλυπτικές σ’ αυτό το σημείο είναι οι συζητήσεις στις συναντήσεις του Γεωργίου Παπανδρέου με τον Αμερικανό Πρέσβη, Χένρυ Ρίτσαρντσον Λαμπούι, ειδικά τον Ιούλιο του 1964, δεσ, *FRUS 1964-1968*, ό.π. Ενδεικτικά, αξίζει επίσης ν’ αναφερθεί ότι το μεγαλύτερο μέρος της μεραρχίας είχε στρατοπεδεύσει κυκλωτικά της Λευκωσίας και όχι κοντά στις ακτές όπου θα μπορούσε να γίνει η τουρκική απόβαση. Σ’ αυτό το σημείο είναι σημαντικό το Πόρισμα της Κυπριακής Βουλής που εκπονήθηκε από ομάδα ερευνητών με προεδρεύοντα τον Πρόεδρο της ΕΔΕΚ και βουλευτή, Μαρίνο Σιζόπουλο. Δες, Βουλή των Αντιπροσώπων, *Πόρισμα για το Φάκελο της Κύπρου*, 17 Μαρτίου 2011.

²⁹ Όλες οι συζητήσεις υπάρχουν στα αρχεία του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, δεσ, *FRUS, 1964-1968*.

βάσης σε ΝΑΤΟϊκή, που θα συμπεριλάμβανε τόσο ελλαδικές όσο και τουρκικές δυνάμεις. Προφανέστατα, αυτό ξεγύμνωνε την επεκτατική θέση της Τουρκίας στην Κύπρο, διότι δεν μπορούσε πλέον να χρησιμοποιήσει το πρόσχημα της ασφάλειάς της από «περικύκλωση ελληνικών νησιών». Βέβαια, η πρότασή του δεν έγινε δεκτή από την Τουρκία.

Ένα άλλο μεγάλο γεγονός της συγκυρίας των σχεδίων Μπωλ-Άτσεσον ήταν οι εξελίξεις στην Ελλάδα, οι οποίες έχουν να κάνουν με τον έλεγχο του Υπουργείου Άμυνας και την αποστασία της δεξιάς μερίδας της Ένωσης Κέντρου του Γεωργίου Παπανδρέου, που οδηγεί στη μεγάλη κρίση του Ιουλίου 1965 και στην πτώση της κυβέρνησής του. Αυτή η κρίση άνοιξε το δρόμο στη δικτατορία. Οι «αποστάτες» της δεξιάς πτέρυγας της Ένωσης Κέντρου που αποσταθεροποίησαν την κυβέρνηση των Παπανδρέου είχαν στενές επαφές με τη ΣΙΑ και τις αμερικανικές υπηρεσίες, ειδικά η ομάδα του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη και της εφημερίδας *Ελευθερία* του Πάνου Κόκκα που τον υποστήριζε.³⁰ Όλες οι ενδείξεις που έχουμε οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το τι συνέβαινε στην Ελλάδα τότε ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με την κατάσταση στην Κύπρο. Αν ο Γεώργιος Παπανδρέου είχε κηρύξει *ανένδοτο αγώνα* ενάντια στις δυνάμεις του σκότους στην Ελλάδα, ο Μακάριος είχε τον δικό του, ακήρυχτο, *ανένδοτο αγώνα* στην Κύπρο ενάντια στις συνομοσίες ανατροπής του λόγω της άρνησής του να καταλύσει την Κυπριακή Δημοκρατία προς εξυπηρέτηση των συμφερόντων του ΝΑΤΟ, των ΗΠΑ και της Τουρκίας.

Τον Μάιο του 1965, ο Γρίβας κατηγορεί τον Ανδρέα Παπανδρέου ότι ηγείται ενός σχεδίου «ΑΣΠΙΔΑ» (Αξιωματικοί Σώζουν Πατρίδα, Ιδανικά, Δημοκρατία, Αξιοκρατία), μια συνωμοσία αξιωματικών του στρατού που απέβλεπε στην ανατροπή του καθεστώτος και στην πρωθυπουργοποίηση του ίδιου του Ανδρέα.³¹ Ο υπουργός Άμυνας, Πέτρος Γαρουφαλιάς, και ο αρχηγός του ΓΕΣ, Ιωάννης Γεννηματάς, οι οποίοι έλεγχαν την στρατιωτική κατάσταση στην Κύπρο, δηλ. τη μεραρχία, και συνεργάζονταν στενά τόσο με τον Γρίβα όσο και τον Βασιλιά, στήριζαν τις αποδείξεις που κατέθεσε ο Γρίβας για την εμπλοκή του Ανδρέα στη

³⁰ J. Μεγναυδ, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα. Η βασιλική εκτροπή από τον κοινοβουλευτισμό του Ιουλίου 1965*, Β', Σαββάλας, Αθήνα 2004. Ο Κόκκας είχε σε άρθρο του στην *Ελευθερία* (4 Απριλίου 1965) αποκαλέσει την Κύπρο «η πόρνη της Μεσογείου», φράση που αποδιδόταν στον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη.

³¹ Η δίκη του «ΑΣΠΙΔΑ» διήρκεσε από τις 14 Νοεμβρίου 1966 έως 16 Μαρτίου 1967. Η οργάνωση αυτή των αξιωματικών ήταν υπαρκτή, αλλά από την εξέταση μαρτύρων στη δίκη δεν προέκυψε ότι ο Ανδρέας ήταν πολιτικός αρχηγός της οργάνωσης. Επίσης, ο Ανδρέας δεν προσήλθε ως κατηγορούμενος, λόγω βουλευτικής ασυλίας. Να σημειωθεί ότι ένας από τους μάρτυρες κατηγορίας κατά του Ανδρέα Παπανδρέου και των αξιωματικών ήταν ο Νίκος Σαμψών, ο «πρωθυπουργός των επτά ημερών» στην Κύπρο μετά του πραξικόπημα του Ιωαννίδη κατά του Μακαρίου την 15 Ιουλίου 1974. Στις 23 Δεκεμβρίου του 1967, ο δικτάτορας Παπαδόπουλος δίνει γενική αμνηστία σ' όλους τους κατηγορούμενους του «ΑΣΠΙΔΑ» κλείνοντας την υπόθεση. Δες, Μανώλης Βασιλάκης (επιμ.), *Από τον Ανένδοτο στη δικτατορία*, Παπαζήσης, Αθήνα 2009, ιδιαίτερα το κείμενο του Δημήτρη Παπαδιαμάντη.

συνομοσία. Ο Γαρουφαλιάς, ο οποίος ήταν επιχειρηματίας και ιδιοκτήτης της ζυθοποιίας ΦΙΞ και χρηματοδοτούσε την Ένωση Κέντρου, συνεργαζόταν στενά με την Αμερικανική Πρεσβεία και προσκόμιζε αποδείξεις ότι ο Γρίβας, ως διοικητής της ΑΣΔΑΚ (Ανωτάτη Στρατιωτική Διοίκηση Άμυνας Κύπρου), μπορούσε να ανατρέψει τον Μακάριο και να επιβάλει οριστική ΝΑΤΟϊκή λύση στο νησί. Ο Μακάριος, ο οποίος υποψιαζόταν κυοφορούμενο πραξικόπημα εναντίον του, αποφασίζει να θέσει την Εθνοφρουρά και τους Ελλαδίτες αξιωματικούς της υπό τον έλεγχο της κυβέρνησής του, κάτι που εξαγρίωσε τον Γρίβα. Σ' αυτή τη συγκυρία, ο Γεώργιος Παπανδρέου απαίτησε από τον Βασιλιά τον έλεγχο του υπουργείου Άμυνας και την απόλυση των Γαρουφαλιά και Γεννηματά, κάτι που ο Βασιλιάς αρνήθηκε. Η κυβέρνηση των Παπανδρέου παραιτείται και ξεκινούν μια σειρά από ασταθείς υπηρεσιακές κυβερνήσεις που οδηγούν στη δικτατορία των Συνταγματαρχών την 21^η Απριλίου 1967, λίγο πριν γίνουν οι προγραμματισμένες εκλογές του Μαΐου τις οποίες προβλεπόταν να κερδίσει θριαμβευτικά η Ένωση Κέντρου των Παπανδρέου.³² Η πλειονότητα της ηγετικής ομάδας των δικτατόρων ήταν στη λίστα χρηματοδότησης της ΣΙΑ μέσω της θέσης τους στην ΚΥΠ (Κρατική Υπηρεσία Πληροφοριών).³³ Ο Λώρενς Στερν αναφέρει:

Ο Παπαδόπουλος ο ίδιος υπήρξε η κεφαλή της Αντικατασκοπείας. Ο Νικόλαος Μακαρέζος ήταν ο αρχηγός Πληροφοριών. Ο Μιχαήλ Ρουφογάλης, ο διευθυντής Προσωπικού. Ο Δημήτριος Ιωαννίδης, ο οποίος τελικά ανέτρεψε το καθεστώς Παπαδόπουλου, ήταν ο αρχηγός της Στρατιωτικής Αστυνομίας.³⁴

Τη δεκαετία του 1950, ο Παπαδόπουλος ήταν ακόμη ο ιδρυτής και επικεφαλής της ΕΕΝΑ (Εθνική Ένωση Νέων Αξιωματικών), αποκύημα του μετεμφυλιακού ακροδεξιού ΙΔΕΑ (Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών), που πίστευε ότι ο Κωνσταντίνος Καραμανλής δεν ήταν αντι-κομμουνιστής στο βαθμό που θα έπρεπε. Ολόκληρη η ΚΥΠ ελεγχόταν από τη ΣΙΑ η οποία ήταν υπεύθυνη για την εφαρμογή όλων των ψυχροπολεμικών σχεδίων στην Ελλάδα και σε πολλές χώρες του ΝΑΤΟ –αλλά και σε χώρες εκτός ΝΑΤΟ, όπως π.χ. η περίπτωση της Χιλής– σε περίπτωση που υπήρχε εσωτερικός κομμουνιστικός κίνδυνος. Αυτά τα σχέδια και οι δομές έχουν κατά καιρούς εκλάβει προσωινμίες όπως *Gladio* στην Ιταλία ή, γενικότερα, ως *Stay Behind* δίκτυα. Η επιβολή της δικτατορίας των Συνταγματαρχών έγινε μέσω

³² Δες, Γιάννης Μαυρής, «Το 'Πολυτεχνείο' και το 'πείραμα Μαρκεζίνη'. Η ματαίωση μιας ελεγχόμενης από τον στρατό μεταπολίτευσης», *Τετράδια*, τ. 83-4, Φθινόπωρο 2023 – Χειμώνας 2024, σ. 69-89

³³ Δες, Παπαχελάς, *Ο βιασμός της Ελληνικής δημοκρατίας*, ό.π.

³⁴ Λώρενς Στερν, *Λάθος άλογο. Η πολιτική του επεμβατισμού και η αποτυχία της Αμερικανικής διπλωματίας*, Ταμσός, Αθήνα 1977, σ. 56.

της ενεργοποίησης μιας παραλλαγής του σχεδίου της ΣΙΑ, «Προμηθεύς», που ο Παπαδόπουλος το είχε ονομάσει «Ιέραξ II». Τα συμπεράσματα είναι σαφή. Η δικτατορία επιβλήθηκε στην Ελλάδα προκειμένου να λυθεί το Κυπριακό ζήτημα με βάση τις αρχές των διχοτομικών σχεδίων Άτσεσον και να αποφευχθεί πάση θυσία η πρωθυπουργοποίηση του Ανδρέα Παπανδρέου, ο οποίος με απόλυτη βεβαιότητα θα ήταν ο επόμενος ηγέτης της Ένωσης Κέντρου αντικαθιστώντας τον ηλικιωμένο πατέρα του. Κοντολογίς, οι αρχειακές πηγές που έχουν δει το φως από όλα τα ιστορικά αρχεία, ειδικά της Βρετανίας και των ΗΠΑ, επαληθεύουν τις αναλύσεις του Ανδρέα Παπανδρέου στην εμβληματική του κατάθεση, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*.³⁵

Αυτό που αποτελούσε ανάθεμα για τις ΗΠΑ ήταν η εικόνα του Ανδρέα Παπανδρέου ως πρωθυπουργού της Ελλάδας και του Μακαρίου ως Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας. Σε γεύματα εργασίας που είχε ο Ανδρέας και η σύζυγός του με αξιωματούχους της Πρεσβείας των ΗΠΑ στην Αθήνα, ο Ανδρέας διαβεβαίωνε ότι η ρητορική του και οι δημόσιες αναφορές και καταγγελίες του περί «αμερικανικού ιμπεριαλισμού», για τον «σκοτεινό ρόλο της ΣΙΑ στην Ελλάδα», για την «έξοδο της χώρας από το ΝΑΤΟ» κλπ, ήταν εσκεμμένη ρητορική για αποσύνδεση ψηφοφόρων της ΕΔΑ του Ηλία Ηλιού, η οποία στις εκλογές του 1958 είχε αναδειχτεί σε αξιωματική αντιπολίτευση με το 24% των ψήφων. Ο Ανδρέας επέμενε ότι δεν έχει ουδένα πρόγραμμα αποκοπής της Ελλάδας από την Ατλαντική Συμμαχία και ότι ο στόχος του ήταν η απομάκρυνση της ελληνικής κοινωνίας από την κομμουνιστική επιρροή. Ωστόσο, οι εισηγήσεις που έκαναν εκπρόσωποι της Πρεσβείας στην κυβέρνηση των ΗΠΑ μετά τις συναντήσεις που είχαν με τον Ανδρέα, μπορούν να συνοψιστούν, λίγο πολύ, στην εξής φράση: «Αυτά μας είπε ο Ανδρέας κατ' ιδίαν στο γεύμα μας. Άλλα λέει, όμως, δημόσια. Τα κατ' ιδίαν διαπιστευτήριά του δεν μας έχουν πείσει».³⁶ Απ' αυτήν τη νοηματοδότηση, ίσως, κρίθηκε το μέλλον της Ελλάδας και της Κυπριακής Δημοκρατίας για τα επόμενα εφτά χρόνια. Δηλαδή, η ανακοπή της διαδικασίας εκδημοκρατισμού της Ελλάδας και η ανακοπή της πραγματικής μεταπολίτευσης, κάτι που θα επέφερε εντελώς άλλες εξελίξεις στην ίδια την Κύπρο και το κοινό μέλλον του Ελληνισμού και της δημοκρατίας στην ανατολική Μεσόγειο.

³⁵ Πρωτοδημοσιεύτηκε στα αγγλικά ως *Democracy at Gunpoint. The Greek Front*, André Deutsch, London 1970. Δευτερογενείς πηγές, όπως οι μελέτες του Αλέξη Παπαχελά, υποστηρίζουν το ίδιο.

³⁶ Αξεπέραστη παραμένει εδώ η συστηματική βιογραφική μελέτη του Ανδρέα Παπανδρέου από τα παιδικά του χρόνια έως το 1967 από τον Stan Draenos, *Andreas G. Papandreou. The Making of a Greek Democrat and Political Maverick*, I.B. Tauris, London 2012, και η βιβλιοπαρουσίασή μας στο *The Political Quarterly*, v. 2, 84, Ιούλιος 2013.

Τα πρώτο «κατόρθωμα» της χούντας του Παπαδόπουλου ήταν να καλέσει δύο συναντήσεις στον Έβρο –στην τουρκική πόλη Κεσάνη και στην Αλεξανδρούπολη– στις 9 και 10 Σεπτεμβρίου 1967, να συζητήσει το Κυπριακό ζήτημα προτείνοντας ωμά μια εκδοχή του σχεδίου Ατσεσον ή ακόμα και την ένωση χωρίς ανταλλάγματα. Η τουρκική αντιπροσωπεία με επικεφαλής τους Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ και Ισάν Σαμπρί Τσαγλαγιανγκίλ, έμεινε εμβρόντητη από την προχειρότητα των επιχειρημάτων των χουντικών, τα οποία βέβαια και απέρριψαν ολοκληρωτικά. Χαρακτηριστικά, ήταν τέτοιο το μέγεθος της πολιτικής ανοησίας των χουντικών, ώστε ο αντιστράτηγος Γρηγόριος Σπαντιδάκης παρακάλεσε τους Τούρκους να δεχθούν την ένωση, εφόσον «η Τουρκία είχε έκταση μεγαλύτερη από τη Γαλλία και η Κύπρος ήταν τόσο μικρή που δεν άξιζε καν τον κόπο να ασχολούνται μ’ αυτή».³⁷ Κατά βάση, οι συναντήσεις του Έβρου ήταν μια προσπάθεια της χούντας να αποκτήσει κάποια νομιμοποίηση στο εσωτερικό της χώρας με μια γρήγορη διπλωματική επιτυχία, αλλά κατέληξαν σε φιάσκο λόγω της προχειρότητας και της έλλειψης οργάνωσης και επαγγελματισμού.

Το δεύτερο «κατόρθωμα», αυτή τη φορά στην Κύπρο, ήταν ακόμη πιο σοβαρό, διότι είναι συνδεδεμένο με την ταπεινωτική απόσυρση της μεραρχίας. Στα μέσα Νοεμβρίου του ίδιου έτους, Ελληνοκύπριοι αστυνομικοί προσπάθησαν να μετακινήσουν κάποια οδοφράγματα που είχαν στήσει Τουρκοκύπριοι στα χωριά Κοφίνου και Άγιοι Θεόδωροι, οι οποίοι έλεγχαν τους γύρω λόφους στρατιωτικά. Οι Τουρκοκύπριοι άνοιξαν πυρ και η σύρραξη γενικεύτηκε με την εμπλοκή του ίδιου του Γρίβα, ο οποίος χρησιμοποίησε μεγάλη ισχύ πυρός με τανκς, χωρίς να υπάρχει κανένας πολιτικός ή στρατιωτικός λόγος που να την δικαιολογεί. Οι δυνάμεις του Γρίβα νίκησαν κατά κράτος τους ελαφρά οπλισμένους Τουρκοκύπριους, εκτοπίζοντας μάλιστα και τις δυνάμεις του ΟΗΕ που παρεμβλήθηκαν για να σώσουν τους Τουρκοκύπριους. Αμέσως, η Τουρκία άσκησε τρομακτική πίεση στην ελληνική χούντα και άρχισε να κάνει στρατιωτικές προετοιμασίες για εισβολή. Ταυτόχρονα, μεταξύ άλλων, ζητά άμεση αποχώρηση της μεραρχίας και του Γρίβα, διάλυση της Εθνοφρουράς και απόδοση τιμών στην τουρκική σημαία. Σε άμυνά του, ο Γρίβας υποστήριξε ότι οι διαταγές για κλιμάκωση της σύγκρουσης εκ μέρους του ήταν από την Αθήνα. Η χούντα ανακαλεί τον Γρίβα στην Αθήνα και τον θέτει υπό περιορισμό. Οι ΗΠΑ στέλνουν τον ειδικό απεσταλμένο του προέδρου Τζόνσον, Σάιρους Βανς, στην Άγκυρα, πρώτα, και στην Αθήνα έπειτα, μεταφέροντας τις τουρκικές απαιτήσεις χωρίς καμία αλλαγή από την αρχική τους διατύπωση. Η

³⁷ Μενέλαος Αλεξανδράκης, Βύρων Θεοδωρόπουλος και Ευστάθιος Λαγάκος, *Το Κυπριακό, 1950-1974. Μία ενδοσκόπηση*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1987, σ. 107.

Τουρκία, μέχρι τότε, ουδέποτε είχε διαμαρτυρηθεί για την παρουσία της μεραρχίας στην Κύπρο. Τώρα απαιτούσε την ολοκληρωτική της αποχώρηση με αφορμή ένα επεισόδιο που θα μπορούσε να είχε παντελώς αποφευχθεί. Τελικά, η μεραρχία αρχίζει την άμεση αποχώρησή της από την Κύπρο τέλη Νοεμβρίου, η οποία και ολοκληρώνεται τον Ιανουάριο του 1968. Ο Μακάριος όχι μόνο διαφώνησε με την αποχώρησή της, αλλά και ζήτησε να ενισχυθεί περαιτέρω. Ταυτόχρονα, απαντά στο αίτημα για τη διάλυση της Εθνοφρουράς αρνητικά, με το αιτιολογικό ότι εκείνος είναι ο αρμόδιος ν' αποφασίσει για την Εθνοφρουρά και η Ελλάδα για τη μεραρχία.³⁸

Η επίσημη πολιτική των ΗΠΑ και της Βρετανίας σχετικά με την ελληνική χούντα ήταν παροτρύνσεις και δημόσιες τοποθετήσεις υποστήριξης διαδικασιών δημοκρατικοποίησης στην Ελλάδα. Πράγματι, η Αμερικανική Πρεσβεία στην Αθήνα άρχισε να ασκεί από πολύ νωρίς μεγάλη πίεση στον Παπαδόπουλο για παραχώρηση Συντάγματος και εκκίνηση διαδικασιών επαναφοράς των Δεξιών και Κεντρώων κομμάτων στην πολιτική ζωή. Ο Παπαδόπουλος και η φράξιά του μέσα στη χούντα ήταν σε δύσκολη θέση διότι τα αιτήματα της Πρεσβείας και της επίσημης πολιτικής των ΗΠΑ έρχονταν σε ρήξη με τους σκληροπυρηνικούς του χουντικού μηχανισμού, οι οποίοι επιζητούσαν ακόμα σκληρότερη εσωτερική καταστολή και ακόμα πιο σθεναρή πολιτική στην Κύπρο για την ανατροπή του Μακαρίου. Η συνισταμένη αυτών των αντιθέσεων παρήγαγε μια αλλοπρόσαλλη πολιτική σε σχέση με την Κύπρο.

Τα πρώτα χρόνια η χούντα του Παπαδόπουλου προσπάθησε να ανατρέψει τον Μακάριο τουλάχιστον δύο φορές, αλλά απέτυχε. Ταυτόχρονα, έκανε το παν για να υπονομεύσει την κυβέρνησή του, συμπεριλαμβανομένων και αρκετών απόπειρων δολοφονίας. Η πολιτική της ΣΙΑ ήταν σε διάσταση με την επίσημη πολιτική των ΗΠΑ και του Στέιτ Ντιπάρτμεντ. Η ΣΙΑ έσπρωχνε προς λύση του Κυπριακού με δυναμική ενέργεια κατά του Μακαρίου, αν και υπήρχαν αρκετά προβλήματα στις λεπτομέρειες, συμπεριλαμβανομένου κι ενός πιθανού ελληνοτουρκικού πολέμου, ο οποίος θα έπρεπε να αποφευχθεί πάση θυσία σε περίπτωση που ο Μακάριος έπεφτε με πραξικόπημα οργανωμένο από την ελληνική χούντα. Το NATO και το αντι-σοβιετικό/αντι-κομμουνιστικό κλίμα φανατισμού που προσέφερε, έδιναν μια καλή

³⁸ Τα παραπάνω γεγονότα καταγράφονται γλαφυρά από τον Νίκο Κρανιδιώτη, *Ανοχύρωτη πολιτεία*, τ. 1, ό.π., σ. 454-479. Ένα πιο ειδικό κείμενο είναι αυτό του Πανουργιά Πανουργιά, *Κύπρος. Η αποχώρηση της Ελληνικής μεραρχίας την 29^η Νοεμβρίου 1967*. Εθνική μειοδοσία, Καρδαμίτσας, Αθήνα 2004. Επίσης, Σπύρος Παπαγεωργίου, *Επιχείρηση Κοφίνου. Πώς διώχτηκε από την Κύπρο η Ελληνική μεραρχία*, Επιφανίου, Λευκωσία 1987.

κάλυψη για τις δραστηριότητες της ελληνοτουρκικής συνομοσίας. Ο Λώρενς Στερν γράφει:

Παράλληλα με την εκκόλαψη των διαφόρων πραξικοπηματικών σχεδίων εναντίον του Μακαρίου, το καθεστώς των Αθηνών άρχισε μία σειρά μυστικών επαφών με τους Τούρκους, για να διερευνήσει δυνατότητες κοινής δράσης με σκοπό την επίτευξη μιας τελικής λύσης του Κυπριακού προβλήματος [...]. Μία τέτοια συνάντηση πραγματοποιήθηκε στη Λισαβόνα το 1971, ανάμεσα στον τότε Τούρκο υπουργό Εξωτερικών Ολτσάϋ και τον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών Παλαμά [...]. Αυτές οι μυστικές συνομιλίες συνεχίστηκαν αργότερα στο Παρίσι υπό την κάλυψη των διασκέψεων του ΝΑΤΟ.³⁹

Ενώ η περίοδος 1963-67 είχε επισκιαστεί από ενδοκοινοτικές διαμάχες, κρίσεις και απειλές εκ μέρους της Τουρκίας για στρατιωτική απόβαση στην Κύπρο, η περίοδος της χούντας χαρακτηρίστηκε από έναν πολύ αιματηρό ελληνικό εμφύλιο πόλεμο στο νησί. Ήταν τόσο το μίσος και το μένος των Γριβικών της ΕΟΚΑ-Β και άλλων παρακρατικών οργανώσεων κατά του Μακαρίου, που ώθησαν τον Ισμέτ Ινονού να εκμυστηρευτεί στον Σπύρο Κυπριανού ότι δεν ανησυχεί πια για το Κυπριακό ζήτημα, «διότι θα το λύσουν οι Έλληνες προς το συμφέρον μας».⁴⁰ Ο Μακάριος, προκειμένου ν' αντιμετωπίσει την τρομοκρατία της ΕΟΚΑ-Β και άλλων παρακρατικών οργανώσεων, δημιουργεί το λεγόμενο «Εφεδρικό», ένα ειδικό αστυνομικό σώμα, το οποίο προσπάθησε να το ενισχύσει με μυστική εισαγωγή τσεχοσλοβακικών όπλων. Ο Παπαδόπουλος προχώρησε τόσο πολύ την αντιπαράθεση με τον Μακάριο, ώστε υποκινεί τα υψηλότερα κλιμάκια της Κυπριακής Εκκλησίας, τρεις Μητροπολίτες, να εγκαλέσουν τον Μακάριο για το ασυμβίβαστο της κοσμικής του εξουσίας με τον εκκλησιαστικό του ρόλο, ζητώντας του να παραιτηθεί. Ο Μακάριος απάντησε στην πρόκληση των τριών Μητροπολιτών λεπτομερώς και παρέπεμψε το θέμα στην Υψηλή Εκκλησιαστική

³⁹ Λάθος άλογο, ό.π., σ. 115-16. Δες επίσης την έκθεση του Αμερικανού Πρόξενου στη Λευκωσία, Κρώφορντ, προς τον Μπόγιατ του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, *FRUS, 1969-1976* με ημερομηνία 11 Φεβρουαρίου 1972. Η έκθεση κάνει λόγο για ελληνοτουρκικά backchannels συνομοσίας για την ανατροπή του Μακαρίου και αναφέρει ως σημαίνουσα επαφή πληροφοριών τον Έλληνα αρχηγό της Εθνοφρουράς, Χαράλαμπο Χαραλαμπόπουλο, ο οποίος ήταν σε επαφή μέσω μιας «hotline» με κάποιον «Bozkurt». Ο Χαραλαμπόπουλος δεν αναφέρει τίποτε απ' όλα αυτά στην μελέτη του, *Περιμένοντας τον Αττίλα*, Εστία, Αθήνα 1992. Αν τα ανέφερε, τότε ο τίτλος της μελέτης του θα έπρεπε να ήταν *Συνδημιουργώντας τον Αττίλα*. Ο Μπόγιατ, υπεύθυνος του Γραφείου Κυπριακών Υποθέσεων του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, αργότερα θα παραιτηθεί ερχόμενος σε σύγκρουση με τον Κίσιντζερ στο θέμα της διαχείρισης των προθέσεων του Ιωαννίδη για την ανατροπή του Μακαρίου και της κυπριακής κρίσης γενικότερα. Γι' αυτό το θέμα, δες Κώστας Βενιζέλος και Μιχάλης Ιγνατίου, *Τα μυστικά αρχεία του Κίσιντζερ*, Λιβάνης, Αθήνα 2002.

⁴⁰ Αναφέρεται στο Mallinson, *Britain and Cyprus*, ό.π., σ. 54. Ο Γρίβας είχε μεταβεί κρυφά στην Κύπρο τον Αύγουστο του 1971 και είχε ιδρύσει την ΕΟΚΑ-Β με ανοιχτό στόχο την ανατροπή του Μακαρίου με βίαια μέσα.

Σύνοδο με τους Πατριάρχες της Αντιόχειας, της Αλεξάνδρειας και των Ιεροσολύμων. Ωστόσο, οι Μητροπολίτες της Κύπρου αρνήθηκαν να παραβρεθούν στη συνάντηση και η Σύνοδος αποφάσισε να τους απολύσει. Και εδώ, ο Μακάριος νίκησε κατά κράτος. Το επεισόδιο αυτό διήρκησε πάνω από ένα έτος (1972-73).

Φτάνουμε έτσι στη δεύτερη περίοδο των σχέσεων Παπαδόπουλου–Μακαρίου, η οποία παρουσιάζει μια εικόνα εξομάλυνσης. Η αποτυχία της ΕΟΚΑ-Β, της ΣΙΑ και των παρακρατικών στην Κύπρο να ανατρέψουν τον Μακάριο, συνεπικουρούμενη από την πίεση της Αμερικανικής Πρεσβείας στην Αθήνα για ανοίγματα στον πολιτικό κόσμο και εκδημοκρατισμό, αναγκάζουν τον Παπαδόπουλο να απλώσει χέρι φιλίας προς τον Μακάριο και να ξεκινήσει τη φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος με το λεγόμενο «πείραμα Μαρκεζίνη». Ο Σπύρος Μαρκεζίνης, αναλαμβάνοντας πρωθυπουργικά καθήκοντα τον Οκτώβριο του 1973 –ο Παπαδόπουλος είχε μετακομίσει στην Προεδρία– άρχισε να συναντά δεξιούς και κεντρώους πολιτικούς με σκοπό να τους πείσει να συμμετέχουν στην κυβέρνησή του, η οποία είχε ως στόχο τις ελεύθερες εκλογές και νέο δημοκρατικό Σύνταγμα. Οι πιο σημαντικές προσωπικότητες της Δεξιάς και του κεντρώου χώρου απέρριψαν τις προτάσεις του Μαρκεζίνη. Το παράδοξο είναι ότι τα δύο παράνομα κομμουνιστικά κόμματα που προέκυψαν από τη διάσπαση του 1968, το ΚΚΕ και το ΚΚΕσ, προσβλέποντας στη νομιμοποίησή τους, ήταν μάλλον θετικά προσκείμενα στον Μαρκεζίνη και το γενικότερο σχέδιο φιλελευθεροποίησης του Παπαδόπουλου, ειδικά το ΚΚΕσ. Έτσι εξηγείται και η χλιαρή στάση τους στην εξέγερση του Πολυτεχνείου τον Νοέμβριο. Αντίθετα με τον αυθόρμητο ριζοσπαστισμό των φοιτητών και των συνθημάτων «Κάτω η Χούντα» και «Έξω οι Αμερικανοί», η γραμμή που έδιναν στις νεολαίες τους ήταν ήπια και ενάντια στις ριζοσπαστικές αποφάσεις των φοιτητικών συνελεύσεων για καταλήψεις και γενίκευση των αγώνων.⁴¹

Το «πείραμα Μαρκεζίνη» συμπίπτει με τον Αραβο-Ισραηλινό πόλεμο του Γιομ Κιπούρ στη Μέση Ανατολή. Η συγκυρία ήταν εξόχως κρίσιμη για τα συμφέροντα των ΗΠΑ στην ανατολική Μεσόγειο, εφόσον το Ισραήλ κινδύνευσε πραγματικά τις πρώτες μέρες της αιφνιδιαστικής επίθεσης των Αράβων από βορρά (Συρία) και νότο (Αίγυπτος). Ο Κίσιντζερ ζητά απεγνωσμένα υποστήριξη από Κύπρο, Τουρκία, Ελλάδα, Αγγλία, και άλλες ΝΑΤΟϊκές δυνάμεις προκειμένου να συμβάλουν στην άμυνα και ασφάλεια του Ισραήλ. Οι απαντήσεις που ελάμβανε ήταν αρνητικές. Ο Μακάριος δεν παραχώρησε το αεροδρόμιο της Λευκωσίας, ο Παπαδόπουλος δεν

⁴¹ Δες εδώ τη συμβολή του Σταύρου Λυγερού, μέλους της Συντονιστικής Επιτροπής της κατάληψης του Πολυτεχνείου, *Η εξέγερση του Πολυτεχνείου. Μία ξεχασμένη κατάθεση*, Πατάκης, Αθήνα 2023.

παραχώρησε τη βάση της Σούδας για καμία διευκόλυνση, η τουρκική κυβέρνηση του Ναϊμ Τάλου –ο Ετσεβίτ κερδίζει τις εκλογές στις 14 Οκτωβρίου– αρνείται να παραχωρήσει τη βάση του Ιντσιρλίκ και η Βρετανία, η οποία τύγχανε να είχε τον πιο φιλο-Ευρωπαϊό πρωθυπουργό στην ιστορία της, τον Έντουαρντ Χηθ, αρνείται παραχώρηση των βρετανικών βάσεων για χρησιμοποίησή τους από τις ΗΠΑ. Μόνο η Πορτογαλία πρόσφερε τις Αζόρες ως ενδιάμεση στάση για τη διευκόλυνση αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας στο Ισραήλ. Αυτό ήταν ένα μάθημα για τον Κίσιντζερ που δεν θα το ξεχάσει ποτέ, ειδικά σε ό,τι αφορά την στρατηγική υπεραξία της Κύπρου σε σχέση με την άμυνα και την ασφάλεια του Ισραήλ: διότι αν η Κύπρος δεν ανήκει σε φίλια δύναμη, η ύπαρξη του Ισραήλ μπορεί να τεθεί σε μεγάλο κίνδυνο.⁴²

Η παγκόσμια πετρελαϊκή κρίση λόγω του Αραβο-Ισραηλινού πολέμου –ο ΟΠΕΚ (Οργανισμός Πετρελαίου Εξαγωγικών Κρατών) εκτίναξε τις τιμές των υδρογονανθράκων στα ύψη –όξυνε το μεγάλο πρόβλημα του στασιμοπληθωρισμού σε όλες τις Δυτικές οικονομίες. Η κεϋνσιανή πολιτική της παρέμβασης στην ενεργό ζήτηση άρχισε να υποχωρεί, όπως άρχισε να υποχωρεί και ο αποθεματικός ρόλος του δολαρίου στις διεθνείς αγορές. Τον Ιούνιο του 1974, ο Κίσιντζερ, μετά από πολύμηνες διαπραγματεύσεις, ξεκινά την Κοινή Επιτροπή Οικονομικής Συνεργασίας μεταξύ των ΗΠΑ και της Σαουδικής Αραβίας, η οποία υιοθετεί μια πολιτική στήριξης του δολαρίου.⁴³ Από τότε και στο εξής, όλο το εμπόριο του «μαύρου χρυσού» θα πρέπει να γίνεται σε δολάρια, ενώ το πλεόνασμα των δολαρίων που θα είχαν οι χώρες του ΟΠΕΚ θα επενδύονταν σε αμερικανικά ομόλογα. Με τη σειρά του, αυτό θα βοηθούσε τις ΗΠΑ να χρηματοδοτήσουν το χρέος τους καθώς και άλλες ανάγκες τους.

Αναφέρουμε αυτή τη διάσταση των γεγονότων για να κατανοήσουμε ότι η συγκυρία 1973-74 ήταν πολύ σημαντική με εντονότατη πολιτική κινητικότητα σε όλα τα επίπεδα της διπλωματίας, συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής διπλωματίας. Σ' αυτή τη συνάφεια, δεν θα πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας το λεγόμενο «Σεμινάριο της Ρώμης» για την Κύπρο, το οποίο δεν είναι καθόλου γνωστό, αν μη

⁴² Όσο μας επέτρεπαν τα αρχεία της περιόδου του πολέμου του Γιομ Κιπούρ που έχουν απελευθερωθεί, μπορέσαμε να αναπτύξουμε αυτό το σκεπτικό στο άρθρο μας, Βασίλης Κ. Φούσκας, "Uncomfortable questions: Cyprus, October 1973-August 1974" *Contemporary European History*, v. 14, 1, 2005, σ. 45-63. Τα αρχεία του Γιομ Κιπούρ κάνουν φανερή την αξία της Κύπρου για την άμυνα και ασφάλεια του Ισραήλ, καθώς επίσης και το γεγονός ότι όλες οι χώρες που επίσημα αρνήθηκαν παροχή βοήθειας στο Κίσιντζερ συνέδραμαν στην προσπάθεια των ΗΠΑ με πολύ διακριτικό τρόπο, όπως σε θέματα διευκόλυνσης επικοινωνιών, πληροφοριών κλπ. Παρ' όλα αυτά, ο Κίσιντζερ δεν ήταν καθόλου ικανοποιημένος με τη συμβολή των ΝΑΤΟϊκών χωρών στην προσπάθειά του να βοηθήσει το Ισραήλ.

⁴³ Έχουμε αναλύσει εκτενώς το θέμα στη κοινή μας μελέτη με τον Μπουλέντ Γκοκάι, Vassilis K. Fouskas and Bülent Gökay, *The New American Imperialism. Bush's War on Terror and Blood for Oil*, Praeger, Connecticut 2005.

τι άλλο διότι ήταν μια μουσική συνάντηση της εποχής και η συμφωνία ήταν να παραμείνει ως τέτοια, ενώ όλα όσα ειπώθηκαν είχαν εμπιστευτικό χαρακτήρα. Το σεμινάριο έλαβε χώρα στις 19-23 Νοεμβρίου του 1973 στο Palazzo Cardelli στη Ρώμη. Συνολικά παραβρέθηκαν 20 άτομα, μεταξύ των οποίων ο Σάιρους Βανς, πρώην υφυπουργός Άμυνας των ΗΠΑ, ο Φίλιπς Τάλμποτ, πρώην πρέσβης των ΗΠΑ στην Αθήνα και ο Χένρυ Μακχένρυ, σύμβουλος του γραφείου τουρκικών υποθέσεων στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ. Από την Κύπρο ήταν ο Κληρίδης με τον Ντενκτάς. Η σημασία σεμιναρίου, σύμφωνα με την εμπεριστατωμένη ανάλυση του Μιχάλη Ιγνατίου που πρώτος το έφερε στην επιφάνεια, έγκειται σε δύο γεγονότα. Πρώτον, στη συμμετοχή του Αβέρωφ και του Δημήτρη Μπίτσιου, και στην τοποθέτηση που έκανε ο Αβέρωφ, ο οποίος αμέσως μετά πήγε στο Παρίσι για συνάντηση με τον Καραμανλή. Επίσης, ο Αβέρωφ ενημερώνει και τη χούντα στην Αθήνα για το τι ειπώθηκε στο σεμινάριο. Δεύτερον, μία από τις μαγνητοφωνημένες κασέτες του συνεδρίου περιείχε τη «συμβουλή-απειλή» του Βανς ότι πρέπει άμεσα να βρεθεί πολιτική λύση στο Κυπριακό, ειδάλλως θα υπάρξει στρατιωτική λύση.⁴⁴ Τι έλεγε όμως ο Αβέρωφ στην τοποθέτησή του; Από βάσιμες μαρτυρίες που παραθέτει ο Ιγνατίου, ο Αβέρωφ τοποθετήθηκε στο πλαίσιο ενός κυπριακού ομοσπονδιακού Συντάγματος συνιστώντας οι διαφορές μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων να επιδοθούν σε μια επιδιαιτητική «ομάδα τριών σοφών». Είναι σαφές, λέει ο Ιγνατίου, «ότι ο στόχος του Αβέρωφ ήταν να αντιμετωπιστεί το Κυπριακό ως ΝΑΤΟϊκό πρόβλημα και να επιλυθεί μέσα στα πλαίσια της Συμμαχίας, με τρόπο που να διασφαλίζονται τα συμφέροντα του ΝΑΤΟ στην ανατολική Μεσόγειο».⁴⁵

Αυτά είναι τα σημαντικότερα γεγονότα της συγκυρίας μέσα στην οποία, μετά τα γεγονότα του Πολυτεχνείου, στις 25 Νοεμβρίου 1973, στρατιωτική μονάδα του Ιωαννίδη αιχμαλωτίζει τον Παπαδόπουλο στη βίλα του στο Λαγονήσι για να του ανακοινώσει το νέο πραξικόπημα και την παύση της κυβέρνησής του υπό τον Μαρκεζίνη.⁴⁶

⁴⁴ Μιχάλης Ιγνατίου, *Το «σεμινάριο της Ρώμης»*. Τότε που παίχτηκε η τύχη της Κύπρου, Το Ποντίκι, Αθήνα 1989, σ. 35 κ.ε. Η κασέτα αυτή, μας λέει ο Ιγνατίου, παραδόθηκε από τον Κληρίδη στον Μακάριο, αλλά χάθηκε μαζί με το αρχείο του Μακαρίου μετά από την καταστροφή του Προεδρικού από το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου.

⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 59

⁴⁶ Τη βίλα του Παπαδόπουλου την είχε δωρίσει ο Αριστοτέλης Ωνάσης, ο οποίος στήριζε τον Παπαδόπουλο. Η φράξια του Ιωαννίδη είχε υποστήριξη από άλλες μερίδες του εφοπλιστικού κεφαλαίου, όπως ο Σταύρος Νιάρχος. Δες, Αλέξης Παπαχελάς, *Ένα σκοτεινό δωμάτιο*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2021. Αναφερόμαστε εκτεταμένα σ' αυτή τη μελέτη του Παπαχελά στα επόμενα δοκίμια.

Το πραξικόπημα του Ιωαννίδη

Η δραματική φάση στην οποία εισέρχονται οι σχέσεις Ελλάδας–Κύπρου δεν αφορά κυρίως τη δημόσια αλλά τη συνομοσιολογική της πλευρά, το παρασκήνιο. Πρωταρχική έγνοια του νέου δικτάτορα ήταν η σκλήρυνση του καθεστώτος καταστολής με την ανακοπή της πορείας φιλελευθεροποίησης στο εσωτερικό της χώρας, και συνωμοτικός σχεδιασμός για την ανατροπή του Μακαρίου στον εξωτερικό τομέα. Οι πρωταρχικοί συνωμότες-κλειδιά, πέρα από τον Ιωαννίδη, ήταν: στρατηγός Φαίδων Γκιζίκης (Πρόεδρος της κυβέρνησης), στρατηγός Γρηγόρης Μπονάνος (Αρχηγός στρατού) και Αδαμάντιος Ανδρουτσόπουλος (Πρωθυπουργός). Οι συναντήσεις γίνονταν με απόλυτη μυστικότητα στο σπίτι του Ανδρουτσόπουλου και αργότερα άρχισαν να καλούν και τον Ανδρέα Γαλατσάνο (Αρχηγός στρατού ξηράς), αλλά όχι τους Πέτρο Αραπάκη (Αρχηγός ναυτικού) και Αλέξανδρο Παπανικολάου (Αρχηγός αεροπορίας). Σύμφωνα με τον Χαράλαμπο Παλαΐνη, οι Αραπάκης και Παπανικολάου, επειδή είχαν επαφές με την Αμερικανική Πρεσβεία, είχαν κρατηθεί εκτός του στενού αυτού κύκλου.⁴⁷ Ο κίνδυνος της διαρροής ήταν μεγάλος και ο νέος Αμερικανός Πρέσβης, Χένρυ Τάσκα, ήταν ένθερμος υποστηρικτής της δημόσιας πολιτικής του Στέιτ Ντιπάρτμεντ για την εκδημοκρατικοποίηση της Ελλάδας. Ο Ιωαννίδης δεν είχε σχεδόν καμία επαφή με τον Τάσκα, τον οποίο απέφευγε. Οι άμεσες επαφές του Ιωαννίδη ήταν με τη ΣΙΑ και ιδιαίτερα με τον Ελληνο-αμερικανό πράκτορα, Γκαστ Αβρακώτο. Η απόφαση για το πραξικόπημα δεν έχει καμία σχέση με την επιστολή του Μακαρίου προς τον Γκιζίκη στις 3 Ιουλίου του 1974.

Ενώ οι συνωμότες επιμελούνταν όλα αυτά τα σχέδια για την ανατροπή του Μακαρίου τουλάχιστον από τον Φεβρουάριο του 1974 και μετά, δεν προέβλεψαν τίποτα για το ενδεχόμενο τουρκικής επέμβασης σε περίπτωση που οι Τούρκοι αντιδρούσαν μ' αυτό τον τρόπο, κάτι που ήταν εντελώς σίγουρο και «κοινό μυστικό» σε όλους όσοι και όσες ασχολούνταν έστω και στοιχειωδώς με την πολιτική, ακόμη δηλαδή και στον απλό κόσμο. Εδώ βρίσκεται και το μεγαλύτερο μέρος της ανοησίας –όπως θα πει ο Μακάριος στη συνέντευξή του στην Οριάννα Φαλάτσι– αν όχι καθαρής προδοσίας (δες παρακάτω).

Στις 27 Ιανουαρίου 1974, σε ηλικία 76 ετών, ο Γρίβας πεθαίνει από καρδιακή ανεπάρκεια στο κρησφύγετό του στη Λεμεσό. Η ΕΟΚΑ-Β, η οποία στην ουσία δεν είχε μεγάλη κοινωνική επιρροή, μπαίνει σε κρίση. Έτσι, οι μόνες δυνάμεις που μπορούσε ο Ιωαννίδης να χρησιμοποιήσει για την ανατροπή του Μακαρίου ήταν οι

⁴⁷ Αναφέρεται απ' τον Παπαχελά, *Ένα σκοτεινό δωμάτιο*, ό.π., σ. 256-57. Ο ταγματάρχης Παλαΐνης ήταν στενός συνεργάτης του Ιωαννίδη.

μονάδες της Εθνοφρουράς μέσω των Ελλαδιτών αξιωματικών που έλεγχε και η ΕΛΔΥΚ. Ο Μακάριος, σε μια συνέντευξή του στην Οριάννα Φαλάτσι, σύντροφο του Αλέκου Παναγούλη, χαρακτηρίζει τον Ιωαννίδη ως εγκληματία:

Φαλάτσι: Όστε αναμένετε το πραξικόπημα.

Μακάριος: Όχι. Ποτέ δεν πίστευα ότι θα ήταν τόσο ηλίθιοι να διατάξουν ένα πραξικόπημα εναντίον μου. Μου φαινόταν αδύνατο να μην μπορούν να δουν τις συνέπειές του, εννοώ την τουρκική επέμβαση. Αυτό που μπορούσα να δω ως ένα βαθμό είναι να έκαναν μία συμφωνία με την Τουρκία, αφήνοντας την Τουρκία να μπει στην Κύπρο και μετά να παρεμβαίνει η Ελλάδα, να διχοτομείται το νησί και να επιτυγχάνεται η διπλή ένωση [...]. Μου πήρε χρόνο να καταλάβω ότι, απλά, ο Ιωαννίδης ενήργησε λόγω απουσίας οποιασδήποτε εξυπνάδας. Τον είχα γνωρίσει. Το 1963-64 υπηρετούσε στην Κύπρο [...]. Μία μέρα είρθε να με δει με τον Νίκο Σαμπών να μου εξηγήσει ένα μυστικό σχέδιο που θα έλυνε τα πάντα. Έκανε υπόκλιση, φίλησε το χέρι μου με σεβασμό και μου λέει: «Αιδεσιμότητε, εδώ είναι το σχέδιο. Να επιτεθούμε στους Τουρκοκύπριους ξαφνικά, παντού σε όλο το νησί. Να τους εξαφανίσουμε όλους, τέλος». Έμεινα εμβρόντητος. Του είπα ότι δεν συμφωνώ και ότι δεν θα μπορούσα ούτε να διανοηθώ να σκοτώσω τόσους αθώους ανθρώπους. Φίλησε ξανά το χέρι μου και έφυγε προσβεβλημένος. Σας λέω, είναι εγκληματίας.⁴⁸

Ο Μακάριος τοποθετεί τα πράγματα σε λογική βάση σύμφωνα με το τι συνέβαινε στο άμεσο παρελθόν, όμως μία απευθείας συνεργασία μεταξύ του Ιωαννίδη και της νέας κυβέρνησης Ετσεβίτ ήταν δύσκολη διότι την ίδια περίοδο η Τουρκία άρχισε να προκαλεί ανοιχτά την Ελλάδα στο Αιγαίο και να βάζει θέμα μη αναγνώρισης της υφαλοκρηπίδας των ελληνικών νησιών. Ο Ιωαννίδης δεν θα μπορούσε να συζητήσει συνωμοτικά με την Τουρκία, από τη μία μεριά, τον διαμελισμό της Κύπρου και, από την άλλη, να έχει ν' αντιμετωπίσει τουρκικά ερευνητικά και πολεμικά πλοία στο Αιγαίο. Αυτά τα δύο δεν συμβάδιζαν. Τα θέματα έπρεπε να διαχωριστούν. Έτσι και τελικά έγινε, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Στην πρώτη μεγάλη κρίση της 20^{ης}

⁴⁸ Δες, "An interview with Archbishop Makarios III", Turkish Forum English (turkishnews.com), είσοδος στον ιστότοπο στις 17 Μαρτίου 2024. Πολλοί ιστότοποι έχουν αναπαράγει αυτή τη συνέντευξη του Μακαρίου. Να σημειωθεί ότι ο Αλέκος Παναγούλης είχε περάσει από την Κύπρο με πλαστό διαβατήριο ως λιποτάκτης μετά το πραξικόπημα των Συνταγματαρχών και ο σύνδεσμός του ήταν μια αμφιλεγόμενη προσωπικότητα της κυβέρνησης Μακαρίου, ο Πολύκαρπος Γιωργάτζης, υπουργός Εσωτερικών, ο οποίος δολοφονήθηκε τις 15 Μαρτίου 1970. Δεν μπορούμε να σταθούμε παραπάνω στο θέμα, πρώτον, διότι είναι αδιευκρίνιστες πολλές λεπτομέρειες και, δεύτερον, δεν επηρεάζει τη βασική ροή των γεγονότων στο Κυπριακό ζήτημα. Οι πηγές που έχουμε διασταυρώσει αναφέρουν ότι είναι ο Γιωργάτζης που προμήθευσε τον Παναγούλη με τα εκρηκτικά για την απόπειρά του κατά της ζωής του Παπαδόπουλου στο 31^ο χιλιόμετρο της παραλιακής οδού Αθηνών-Σουνίου στις 13 Αυγούστου 1968.

Ιουλίου το πρωί, ο αρχηγός του ΑΕΔ (Αρχηγείο Ενόπλων Δυνάμεων), Γρηγόρης Μπονάνος, θα διαχωρίσει την άμυνα της Κύπρου από αυτήν της Ελλάδας με το περίφημο: «Η Τουρκία χτυπά την Κύπρο, αλλά εμείς είμαστε Ελλάδας». Ουδεμία ελληνική κυβέρνηση, με μερικές εξαιρέσεις τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ τη δεκαετία του 1980 και το διάστημα 1993-96, δεν έχει έκτοτε αποκλίνει από τη βασική μέθοδο και φιλοσοφία αυτής της γραμμής. Αλλά αυτό δεν ήταν επινόηση του Μπονάνου. Αφορούσε μια βαθιά θεμελιωμένη αντίληψη στις κυβερνώσες ελίτ του ελληνικού κράτους, τουλάχιστον από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, ότι η Ελλάδα, λόγω απόστασης, δεν μπορεί να αναλάβει στρατιωτικές ενέργειες για να προστατεύσει την Κύπρο, διότι η Κύπρος, από στρατιωτική άποψη, «είναι υποθηκευμένη στην Τουρκία» – πρόκειται για την πάγια διατύπωση-θέση του Αβέρωφ την οποία ενστερνίστηκε ο Καραμανλής. Εν τω μεταξύ, όταν ο Κίσιντζερ πληροφορείται αυτήν τη διάσταση κρίσης μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας στο Αιγαίο, ειδικά στο θέμα των πετρελαίων του Πρίνου, η στάση που τηρεί είναι πολύ κοντά, αν όχι ταυτόσημη, με τις τουρκικές θέσεις, κάνοντας λόγο για ένα είδος «συγκυριαρχίας/συνεκμετάλλευσης» (condominium) στο Αιγαίο.

Ως ένα βαθμό, η μορφή που εκλαμβάνει η εξωτερική πολιτική ενός κράτους μέσα σε μια δεδομένη συγκυρία, είναι συνάρτηση των κοινωνικών και πολιτικών διαδικασιών και εντάσεων που λαμβάνουν χώρα μέσα στο κράτος. Την εποχή που η Τουρκία εγείρει θέμα υφαλοκρηπίδας για τα νησιά του Αιγαίου και επιχειρηματολογεί υπέρ της συνεκμετάλλευσης των πόρων, η εσωτερική πολιτική κατάσταση στην Τουρκία παρουσιάζει εικόνα μόνιμης κρίσης. Ο νεο-εκλεγείς σοσιαλιστής πρωθυπουργός, Ετσεβίτ, αναγκασμένος να συγκυβερνήσει με τους Ισλαμιστές του Νεχμεντίν Ερμπακάν, αντιμετώπισε μεγάλα προβλήματα στη διαχείριση της κρίσης με τις ΗΠΑ για την παραγωγή του όπιου, όπου οι ΗΠΑ απαίτησαν τη διακοπή της παραγωγής και εξαγωγής του ναρκωτικού, απειλώντας ακόμα και με βομβαρδισμό των καλλιεργειών. Αλλά η μεγαλύτερη κρίση της κυβέρνησης ήταν τον Απρίλιο-Μάιο του 1974, όταν ο Ερμπακάν έβαλε βέτο στη χορήγηση αμνηστίας των πολιτικών κρατουμένων, κάτι που επιθυμούσε διακαώς ο Ετσεβίτ για να εκτονώσει κάπως τον ριζοσπαστισμό του εργατικού και φοιτητικού κινήματος της εποχής. Όσο οξυνόταν η κυβερνητική κρίση τόσο περισσότερο πίεζαν οι Τούρκοι στρατηγοί για δυναμική ενέργεια στο Αιγαίο ή/και στην Κύπρο. Όταν τελικά έγινε η εισβολή στην Κύπρο, πέντε ημέρες μετά την ανατροπή του Μακαρίου από το πραξικόπημα του Ιωαννίδη στις 15 Ιουλίου, ο Ετσεβίτ γίνεται ο

πιο δημοφιλής πολιτικός στην Τουρκία, και με τα πιο ριζοσπαστικά κομμουνιστικά συνδικάτα ακόμα να τον υποστηρίζουν.⁴⁹

Στην Κύπρο, ο νέος αρχηγός της ΕΟΚΑ-Β, Γεώργιος Καρούσος, διερεύνησε με την επαφή που είχε στο παράρτημα της ΣΙΑ στη Λευκωσία αν οι Τούρκοι θα αντιδρούσαν σε περίπτωση που γινόταν ανατροπή του Μακαρίου. Η απάντηση που έλαβε ήταν ότι οι Τούρκοι είναι ανεξέλεγκτοι και ότι αν υπάρχει σύγκρουση θα υπάρξουν νικητές και ηττημένοι.⁵⁰ Ο Μακάριος όμως, έχοντας επικυρώσει τη διαδικασία ενδο-κοινοτικών συνομιλιών με τους Ντενκτάς και Κληρίδη, πήγαινε καλά στο εσωτερικό μέτωπο. Συμφωνία είχε επέλθει στα πιο καίρια σημεία του νέου Συντάγματος, το οποίο δε απέκλινε πολύ από το Σύνταγμα των «13 Σημείων» αναθεώρησης που είχε προτείνει ο ίδιος το 1963. Οι πιο πρόσφατες συναντήσεις θεωρούνταν «ενισχυμένες», λόγω της συμμετοχής στις διαπραγματεύσεις Έλληνα και Τούρκου ειδικών – των Μιχαήλ Δεκλερή και Ολχάν Αλντικαστή. Τις παραμονές του πραξικοπήματος κατά του Μακαρίου είχε σχεδόν επιτευχθεί τελική συμφωνία, με μια νέα συνάντηση να καθορίζεται για τις 16 Ιουλίου, η οποία δεν έγινε ποτέ.⁵¹ Η μαρτυρία του Δεκλερή είναι παρόμοια, ενώ ταυτόχρονα κάνει μια σημαντική παρατήρηση σχετικά με την αντίληψη που επικρατούσε στο ελληνικό διαπραγματευτικό στρατόπεδο της εποχής. Λόγω της τεράστιας πολιτικής κρίσης στην Τουρκία, όλοι μας πιστεύαμε, θα γράψει ο Δεκλερής, ότι «μέχρι το τέλος του καλοκαιριού η κυβέρνηση του Ετσεβίτ θα καταρρεύσει και η τελική διαπραγμάτευση για το Κυπριακό Σύνταγμα θα λάμβανε χώρα κάτω από νέα πιο μετριοπαθή ηγεσία».⁵² Δεν συνέβη κάτι τέτοιο, διότι ο Ετσεβίτ με τον Ερμπακάν βρήκαν μια συμβιβαστική λύση και η κυβέρνησή τους επιβίωσε. Μάλιστα, την περίοδο Ιουνίου-Ιουλίου 1974 η Τουρκία ενέτεινε τις πιέσεις στο Αιγαίο στέλλοντας νέα πλοία για έρευνα στην ελληνική υφαλοκρηπίδα.

Για μήνες, ο Μακάριος αισθανόταν την ένταση και την αποπνικτική ατμόσφαιρα για την κυβέρνησή του που του δημιουργούσε ο Ιωαννίδης. Ο Μακάριος γνώριζε ότι αν καταφέρει να απομακρύνει τους Ελλαδίτες αξιωματικούς από την Εθνική Φρουρά, τότε η χούντα των Αθηνών δεν θα μπορούσε να τον απειλήσει. Τελικά, το πλήρες σκεπτικό του για την απομάκρυνση των αξιωματικών το εκθέτει με δημόσια

⁴⁹ Σ' αυτό το σημείο, δες την ανάλυση του Bülent Gökyay, *Soviet Eastern Policy and Turkey, 1920-1991*, Routledge, London 2006, σ. 101-106.

⁵⁰ Αναφέρεται απ' το Παπαχελά, *Ένα σκοτεινό δωμάτιο*, ό.π., σ. 252.

⁵¹ Αρχείο Κων/νου Καραμανλή, «Πολιτικό σημείωμα 2^α σχετικά με τα γεγονότα στην Κύπρο πριν τις 15 Ιουλίου 1974», 18.39.40, χωρίς ημερομηνία.

⁵² Μιχαήλ Ε. Δεκλερής, *Κύπρος 1972-1974. Η Τελευταία Ευκαιρία*, Σιδέρης, Αθήνα 2003, σ. 269.

επιστολή του προς τον Γκιζίκη την 2^α Ιουλίου 1974 (παραδόθηκε από τον Νίκο Κρανιδιώτη, πρέσβη της Κύπρου στην Αθήνα, την επομένη):

[...] Αδιάψευστον πραγματικότητα αποτελεί η υποστήριξις της ΕΟΚΑ-Β υπό Ελλήνων αξιωματικών. Τα εις διαφόρους περιοχάς της νήσου στρατόπεδα της Εθνικής Φρουράς και οι πλησίον αυτών χώροι κατακοσμούνται με συνθήματα υπέρ του Γρίβα και της ΕΟΚΑ-Β ως και με συνθήματα κατά της Κυπριακής κυβερνήσεως και ιδιαιτέρως κατ' εμού [...]. Γνωστόν και αδιάψευστον είναι επίσης το γεγονός ότι ο αντιπολιτευόμενος και υποστηρίζων την εγκληματικήν δραστηριότητα της ΕΟΚΑ-Β κυπριακός τύπος, έχων πηγήν χρηματοδότησης τας Αθήνας, λαμβάνει καθοδήγησιν και γραμμήν από τους υπευθύνους του 2^{ου} Επιτελικού Γραφείου και του εν Κύπρω Κλιμακίου της Ελληνικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (ΚΥΠ) [...]. Και δια να είμαι απολύτως σαφής, λέγω ότι τα στελέχη του στρατιωτικού καθεστώτος της Ελλάδος υποστηρίζουν και κατευθύνουν την δραστηριότητα της τρομοκρατικής οργανώσεως ΕΟΚΑ-Β. Εντεύθεν εξηγείται και η ανάμειξις της Εθνικής Φρουράς εις την παρανομίαν και εις άλλας απαράδεκτους καταστάσεις.

Ο Μακάριος κατηγορεί ευθέως το στρατιωτικό καθεστώς του Ιωαννίδη ότι εξυφαίνει συνομοσία εναντίον του και, μάλιστα, επισυνάπτει αυθεντικό έγγραφο με χειρόγραφες σημειώσεις που αποδεικνύει ότι από το «εθνικό κέντρο» των Αθηνών κατευθύνονταν τα σχέδια της συνομοσίας εναντίον του. Συνεχίζοντας, ο Μακάριος θα πει:

Ουχί άπαξ μέχρι τούδε ησθάνθην, και εις τινάς περιπτώσεις σχεδόν εψηλάφισα, εκτεινομένη αοράτως εξ Αθηνών χείρα, αναζητούσαν προς αφανισμόν την ανθρωπίνην ύπαρξίν μου. Χάριν, όμως, εθνικής σκοπιμότητος ετήρησα σιγήν. Κι αυτό ακόμη το πονηρόν πνεύμα, υπό του οποίου εκυριεύθησαν οι τρεις καθαιρεθέντες Κύπριοι Μητροπολίται, οι μεγάλην κρίσιν προκαλέσαντες εν τη Εκκλησία, είχε πηγήν εκπορεύσεώς του τας Αθήνας.

Με σαφήνεια, ο Μακάριος λέει στην ελληνική χούντα ότι γίνεται προσπάθεια κατάλυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας με υπαιτιότητά της αλλά, συμπληρώνει, ότι το κυπριακό κράτος πρέπει να διαλυθεί *μόνο σε περίπτωση ένωσης άνευ ανταλλαγμάτων με την Ελλάδα*. Και θα καταλήξει:

Η Εθνική Φρουρά είναι όργανο του Κυπριακού κράτους και υπ' αυτού πρέπει να ελέγχεται και ουχί εξ Αθηνών [...]. Διαβιβάζω ότι η υπό Ελλήνων

αξιοματικών στελεχούμενη Εθνική Φρουρά, της οποίας το κατόντημα εκλόνησε την προς αυτή εμπιστοσύνη του Κυπριακού λαού, θα αναδιαρθρωθεί επί νέας βάσεως. Εμείωσα την στρατιωτικήν θητείαν διά να ελαττωθεί η οροφή της Εθνικής Φρουράς και το μέγεθος του κακού. Πιθανώς να παρατηρηθεί ότι η ελάττωσις της δυνάμεως της Εθνικής Φρουράς, λόγω συντμήσεως της στρατιωτικής θητείας, δεν καθιστά αυτήν ικανή να ανταποκριθεί εις την αποστολήν της εν περιπτώσει εθνικού κινδύνου. Διά λόγους τους οποίους δεν επιθυμώ ενταύθα να εκθέσω, δεν συμμερίζομαι αυτήν την άποψιν. Και θα παρεκάλουν να ανακληθούν οι στελεχούντες την Εθνικήν Φρουράν αξιωματικοί εξ Ελλάδος [...].⁵³

Ο Μακάριος θα κλείσει την επιστολή του λέγοντας ότι θλίβεται που αναγκάστηκε να παρουσιάσει δημόσια την αξιοθρήνητη κατάσταση στην Κύπρο, αλλά, θα πει, το «επέβαλε το εθνικό συμφέρον». Θα θυμίσει, επίσης στη χούντα, ότι δεν είναι «διορισμένος μονάρχης ή τοποτηρητής εν Κύπρω της Ελληνικής κυβερνήσεως, αλλά εκλεγμένος ηγέτης μεγάλου τμήματος του Ελληνισμού» και γι' αυτό απαιτεί ανάλογη συμπεριφορά από το «Εθνικό κέντρο». Όσο προκλητική ή/και προσβλητική να φαίνεται αυτή η επιστολή προς τη χούντα, δεν ήταν το αίτιο του πραξικοπήματος του Ιωαννίδη. Αν, ίσως, κάτι έκανε η επιστολή ήταν να επισπεύσει την εκτέλεσή του.

Η ερευνητική δημοσιογραφία τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό έχει ψηλαφίσει με λεπτομέρεια το τι μεσολάβησε πριν από την επιστολή του Μακαρίου και μετά την επίδοσή της έως την ημέρα του πραξικοπήματος στις 15 Ιουλίου. Δεν σκοπεύουμε να την αναπαράγουμε διότι είναι εκτός θεματικού πλαισίου της σύντομης μελέτης μας. Να επαναλάβουμε μόνο ότι η απόφαση για το πραξικόπημα πάρθηκε, δύο-τρεις μήνες πριν την παράδοση της επιστολής, ενώ η ημερομηνία για το πότε θα εκτελεσθεί ορίστηκε κατά το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Ιουνίου. Επίσης, να αναφέρουμε την έντονη κινητικότητα ηγετικών στελεχών της Εθνοφρουράς και άλλων παραγόντων μεταξύ Αθηνών και Λευκωσίας αυτήν την περίοδο, καθώς και τις νέες προκλήσεις της Τουρκίας στο Αιγαίο. Ο Τάσκα ζήτησε επανειλημμένως να δει τον Ιωαννίδη να του παραδώσει μηνύματα του Κίσιντζερ ότι είναι αντίθετος σε κάθε ενέργεια κατά του Μακαρίου, αλλά αυτός αρνιόταν οποιαδήποτε συνάντηση. Ο Ιωαννίδης, ωστόσο, ήταν σε επαφή με τον Γκαστ Αβρακώτο, ενώ όλες οι καταθέσεις μαρτύρων που έχουν δημοσιευτεί στον Φάκελο

⁵³ Άπειρες είναι οι πηγές που έχουν αναπαράγει αυτούσια την επιστολή του Μακαρίου. Εμείς χρησιμοποιήσαμε εδώ μια πρόσφατη μελέτη που την εμπεριέχει, του Ανδρέα Θεοφάνους, *Από τη δεσμευμένη ανεξαρτησία του 1960 στις προκλήσεις του σήμερα*, Hippasus, Λευκωσία 2023, σ. 239-44.

της Κύπρου της Ελληνικής Βουλής, συμπεριλαμβανομένου του αντισυνταγματάρχη Μιχαήλ Πηλιχού, από τους πιο έμπιστους του Ιωαννίδη, αναφέρουν ότι ο Ιωαννίδης είχε διαβεβαιώσεις, προφανώς από τη ΣΙΑ, ότι η Τουρκία δεν θα απαντήσει με στρατιωτική επέμβαση στην Κύπρο μετά το πραξικόπημα. Ο Γκιζίκης, σε εμπιστευτική συζήτηση που είχε με τον Αβέρωφ περίπου έξι μήνες μετά από τα γεγονότα του Ιουλίου-Αυγούστου, εκμυστηρεύτηκε ότι ο Ιωαννίδης είχε ενθάρρυνση από τη ΣΙΑ για το πραξικόπημα ενάντια στον Μακάριο. Αυτή η εμπιστευτική συζήτηση παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον. Όταν ο Αβέρωφ ρώτησε γιατί να διακινδύνευαν οι Αμερικανοί να ενθαρρύνουν ένα πραξικόπημα κατά του Μακαρίου από τη στιγμή που μπορούσε να οδηγήσει σε πόλεμο Ελλάδας–Τουρκίας και στη διάλυση του ΝΑΤΟ, ο Γκιζίκης απάντησε ότι *η ενθάρρυνση ήταν από τη ΣΙΑ και από πουθενά αλλού*. Ακόμα, ο Γκιζίκης εξέθεσε στον Αβέρωφ τους σκοπούς του πραξικοπήματος:

1. Αποτροπή της πολιτικής του Μακαρίου για την ανάκληση των Ελλήνων αξιωματικών της Εθνικής Φρουράς και μείωση της δύναμής της.
2. Οριστική απομάκρυνση της Κύπρου από τις επιρροές της Σοβιετικής Ένωσης και άλλων αριστερών δυνάμεων.
3. Σε περίπτωση σύγκρουσης με την Τουρκία στην Κύπρο, οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις, όντας απασχολημένες στην Κύπρο, δεν θα μπορούσαν να δράσουν αποτελεσματικά στο Αιγαίο και τη Θράκη, άρα η Ελλάδα θα μπορούσε να πάρει μια ανάσα.
4. Χωρίς τον Μακάριο θα γινόταν καλύτερα δυνατή η διαχείριση του Κυπριακού ζητήματος.⁵⁴

Παρατηρούμε και πάλι την ένταση μεταξύ της επίσημης αμερικανικής πολιτικής και της πολιτικής της ΣΙΑ, ωσάν η ΣΙΑ να ήταν «κράτος εν κράτει», αν και δεν θα πρέπει να δοθεί η εντύπωση ότι το αμερικανικό κράτος υπήρξε ποτέ μια θρυμματισμένη ολότητα από επιμέρους συμφέροντα, ανίκανο να παράγει πολιτική στρατηγική. Το αντίθετο μάλιστα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η ΣΙΑ ενσωμάτωνε τη συνολική στρατηγική του αμερικανικού συμφέροντος διότι η ελληνική πολιτική ελίτ δεν έδινε ερείσματα συνεννόησης και επικοινωνίας με την επίσημη φιλελεύθερη πολιτική των ΗΠΑ και του Στέιτ Ντιπάρτμεντ ώστε να πραγματοποιηθούν δημοκρατικά ανοίγματα στην Ελλάδα και να βελτιωθεί το κλίμα με τον Μακάριο: ο Ιωαννίδης απέφευγε να συναντήσει ακόμη και τον Τάσκα, διότι δεν τον θεωρούσε παράγοντα με επιρροή. Ο ίδιος ο Κίσιντζερ φαίνεται πάντως να είχε αποδεχτεί το πρωτόκολλο

⁵⁴ «Αβέρωφ σε Καραμανλή περί μεταπολίτευσης», 13 Φεβρουαρίου 1975, Αρχείο Αβέρωφ, Φάκελος 27, 1975.2.13-27.18.1.

επικοινωνίας του Ιωαννίδη απευθείας με τη ΣΙΑ κι όχι με τον Τάσκα, δηλ. τον φορέα που εκπροσωπούσε την επίσημη αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα. Στο ΥΠΕΞ, η κατάσταση ήταν διαφορετική. Η κατάσταση εκεί, ακόμα και μεταξύ ανοιχτά φιλοχουντικών διπλωματών, ήταν ενάντια στο πραξικόπημα που έβλεπαν ότι ετοίμαζε ο Ιωαννίδης. Ο ΥΠΕΞ Σπύρος Τετενές παραιτήθηκε στις 8 Ιουνίου και ο Ιωάννης Τζούνης, διευθυντής πολιτικών υποθέσεων, στις 8 Ιουλίου. Ο Γενικός Διευθυντής του ΥΠΕΞ, Άγγελος Βλάχος, παραιτήθηκε στις 29 Ιουνίου και ο Έλληνας πρέσβης στην Άγκυρα, Δημήτριος Κοσμαδόπουλος, στις 16 Ιουλίου. Όμως, παρατηρούμε και κάτι άλλο.

Απ' όλα τα παραπάνω τέσσερα σημεία του Γκιζίκη για τους σκοπούς του πραξικοπήματος, το πιο ενδιαφέρον ίσως είναι το τρίτο: αποφόρτιση της έντασης από το Αιγαίο και τη Θράκη και μεταφορά της στην Κύπρο. Δηλαδή, αν χρειαστεί, να θυσιαστεί η Κύπρος σε περίπτωση που υπάρξει εκεί σύγκρουση με την Τουρκία. Αυτή η μέθοδος και φιλοσοφία προσέγγισης του Κυπριακού ζητήματος δεν είναι χουντική. Στην ουσία της, δεν διαφέρει από τη μέθοδο και τη φιλοσοφία του Αβέρωφ που ανέπτυξε επισταμένως από τη δεκαετία του 1950, ότι η «Κύπρος είναι στρατιωτικά υποθηκευμένη στην Τουρκία». Τα θέματα πρέπει να διαχωριστούν και σε περίπτωση σύγκρουσης με την Τουρκία προέχει η άμυνα της Ελλάδας. Σε ένα άλλο, πιο καθαρά διπλωματικό, επίπεδο αυτό μεταφράζεται στην αντίληψη μεγάλων υποχωρήσεων στην Κύπρο με την ελπίδα ότι η Τουρκία θα μετριάσει τις διεκδικήσεις της στο Αιγαίο και τη Θράκη. Και πάλι εδώ χρησιμοποιείται η Κύπρος ως πασχαλινό αρνί προκειμένου να αυτοσυντηρηθεί η αυταπάτη του κράτους των Αθηνών, διότι περί αυταπάτης πρόκειται: Όλες αυτές τις δεκαετίες από το 1955 μέχρι σήμερα, όσο περισσότερες υποχωρήσεις έκανε η Ελλάδα, τόσο περισσότερο αυξάνονταν οι απαιτήσεις της Τουρκίας παντού, κι όχι μόνο στην Κύπρο. Θα δούμε πιο κάτω ότι αυτή η τακτική της συνεχούς διπλωματικής υποχώρησης των ελληνικών ελίτ είχε κάποια στιγμή εξοργίσει ακόμη και τον ίδιο τον Κίσιντζερ.

Η διπλωματία της πρώτης αποβίβασης των Τούρκων στο Πέντε Μίλι

Ο Ιωαννίδης, ως πρώτης τάξης συνωμότης, έκανε τα πάντα για να μην αντιληφθούν οι υπηρεσίες του Μακαρίου τι ακριβώς σχεδιάζεται και πότε, μέχρι που οργάνωσε και μια παραπλανητική συνεδρίαση στις 14 Ιουλίου χωρίς Ημερήσια Διάταξη για να νομίσει ο Μακάριος ότι συζητάνε την επιστολή του και πως θ' απαντηθεί. Προηγουμένως, στις 10 Ιουλίου, είχε ανακληθεί στην Αθήνα ο αρχηγός της Εθνικής Φρουράς, αντιστράτηγος Γεώργιος Ντενίσης, διότι δεν κρίθηκε κατάλληλος να φέρει σε πέρας την ενέργεια κατά του Μακαρίου. Όμως, μέχρι τότε είχαν τακτοποιηθεί όλα τα σχετικά με το πραξικόπημα, συμπεριλαμβανομένης της αποστήθισης από τον Κωνσταντίνο Κοντώση της ομιλίας του νέου Προέδρου της Κύπρου στους δημοσιογράφους, καθώς και τη σύνθεση της κυβέρνησης.⁵⁵ Ελλείψει άλλου υποψηφίου, ο Ιωαννίδης τελικά συμφωνεί να δώσει το χρίσμα του «Προέδρου» της Κυπριακής Δημοκρατίας μετά τον εκτοπισμό του Μακαρίου στις 15 Ιουλίου στον Νίκο Σαμψών, γνωστό στους Τουρκοκύπριους ως «σφαγέα της Ομορφίτας» στις ενδοκοινοτικές συγκρούσεις του 1963-64. Από εκεί και πέρα, ο πολιτικός χρόνος πύκνωσε ακόμη περισσότερο. Γεγονότα και κινήσεις που θα έπαιρνε δεκαετίες να πραγματωθούν τώρα λαμβάνουν χώρα σε διάστημα μερικών ημερών, ίσως και ωρών.

Το πρωί της 17^{ης} Ιουλίου το Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας της Τουρκίας, μετά από πολύωρη σύσκεψη, παίρνει την τελική απόφαση να επιχειρήσει στην Κύπρο στις 20 Ιουλίου χωρίς το πρωί.⁵⁶ Εγκρίνεται το τελικό σχέδιο το οποίο προβλέπει τους εξής ταυτόχρονους ελιγμούς:

1. Παραπλανητική κίνηση του αποβατικού στόλου προς την Αμμόχωστο και τελική αποβίβαση στο Πέντε Μίλι (ο έλεγχος της παραλίας από ναρκαλιευτές είχε γίνει μέρες πριν και επιθεωρήθηκε ξανά τη νύχτα της 19^{ης} προς 20^{ης} Ιουλίου).

⁵⁵ Δες την κατάθεση του Μιχαήλ Γεωργίτση τον Ιούλιο του 1986 στην εξεταστική επιτροπή για τον Φάκελο της Κύπρου, Φάκελος της Κύπρου, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 1918, τ. 3, σ. 15-95. Ο Γεωργίτσης ήταν ο αξιωματικός που ορίστηκε από τους Ιωαννίδη και Μπονάνο να έχει την αρχηγία του πραξικοπήματος. Σε ερώτησή του τι θα γίνει αν υπάρξει τουρκική επέμβαση, η απάντηση που πήρε και από τους δύο ήταν ότι υπάρχει κάλυψη (εννοούσαν από τους Αμερικανούς). Ωστόσο, ο συνταγματάρχης Κωνσταντίνος Κομπόκης ήταν ο πιο δραστήριος επιχειρησιακά ενάντια στον Μακάριο.

⁵⁶ Δες, Kemal Yamak, *Gölgede Kalan İslar ve Gölgeleşen Bizler*, Doğan Kitap, İstanbul 2006. Έτσι, είναι μύθος η άποψη μερικών αναλυτών ότι η ομιλία του Μακαρίου στον ΟΗΕ στις 19 Ιουλίου έδωσε το πράσινο φως στην Τουρκία να επέμβει με τη φράση του κατά την ομιλία ότι «το πραξικόπημα είναι εισβολή της χούντας στην Κύπρο». Ψέματα ήταν; Είναι αστείο να κατηγορείται ο Μακάριος, ο οποίος είχε δείξει τρομερή ανθεκτικότητα και αυτοσυγκράτηση απέναντι σε όσα του είχαν κάνει πίσω από την πλάτη και φανερά όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις, με αποκορύφωμα τη στάση της χούντας.

2. Ρίψη αλεξιπτωτιστών στον θύλακα Βόρειας Λευκωσίας – Κιόνελλι – Αγύρτας.
3. Βομβαρδισμό του στρατοπέδου της ΕΛΔΥΚ – δηλ. του *ελληνικού κράτους*.

Ο τελικός άμεσος στόχος επίτευξης πριν την προβλεπόμενη εκεχειρία που θα ψηφιστεί από το ΣΑ του ΟΗΕ την ίδια μέρα, ήταν η ένωση του προγεφυρώματος στο Πέντε Μίλι με τον θύλακα και εκκίνηση διαπραγματεύσεων για διχοτόμηση από θέση ισχύος. Ταυτόχρονα, το σχέδιο προέβλεπε μια *συνεχή* επιχείρηση χωρισμένη σε δύο φάσεις. Η ιδιαιτερότητα αυτής της στρατιωτικής αποβατικής και αερομεταφερόμενης τακτικής είναι ότι ενώ μεν η επιχείρηση έχει δύο φάσεις δεν θα υπάρχει διακοπή στρατιωτικών ενισχυτικών ροών μεταξύ των δύο φάσεων αλλά συνέχεια. Αυτό θα είχε ως στρατιωτικό αποτέλεσμα παραπέρα επέκταση των εδαφών κατάκτησης της πρώτης φάσης. Από πολιτική άποψη, ήταν σαφές ότι αυτό που είχε αποφασιστεί ως τελικός στόχος ήταν η διχοτόμηση και κατάκτηση τουλάχιστον του 34% της Κύπρου, και όχι διαπραγμάτευση για «διπλή ένωση». Αυτή είχε εγκαταλειφθεί και εθεωρείτο πλέον από το τουρκικό επιτελείο μάλλον επιζήμια για τα συμφέροντα της Τουρκίας.

Ο Ετσεβίτ δέχτηκε την εισήγηση των στρατηγών του, οι οποίοι τον ρώτησαν αν σε επίπεδο πολιτικής διπλωματίας μπορούν να έχουν κάλυψη. Ο Ετσεβίτ απάντησε θετικά, αλλά ο Ερμπακάν απαίτησε κατάληψη όλης της Κύπρου, κάτι που προφανώς θα δημιουργούσε τεράστια προβλήματα στην επιχείρηση, πάνω απ' όλα λόγω εχθρικού πληθυσμού. Ο μόνος σημαντικός πολιτικός ο οποίος διαφώνησε με το εγχείρημα ήταν ο Ντεμιρέλ. Το σκεπτικό του ήταν απολύτως ορθολογικό. Αν υπήρχε εμπλοκή της Ελλάδας, τόνισε ο Ντεμιρέλ στον Ετσεβίτ, τότε οι ΗΠΑ θα αναγκαστούν να παρέμβουν ακαριαία και ο πόλεμος Ελλάδας–Τουρκίας δεν θα κρατήσει ούτε μία ημέρα. Αυτό όμως θα αποδιοργανώσει το τουρκικό σχέδιο διχοτόμησης της Κύπρου και, στην ουσία, η πολιτική μας θα ταπεινωθεί. Ο Ετσεβίτ, ωστόσο, υπάκουσε στους στρατηγούς και, κατά πάσα πιθανότητα, ένα «μην ανησυχείτε» που θα έλαβε από το Πεντάγωνο και τη ΣΙΑ. Μας είναι αδιανόητο να φανταστούμε ανεξάρτητη από τις ΗΠΑ απόφαση της Τουρκίας για ενέργεια στην Κύπρο, τη στιγμή που η εξάρτηση, στρατιωτική και οικονομική της Τουρκίας από τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ, ήταν τόσο μεγάλη, σχεδόν όσο ήταν κι αυτή της Ελλάδας. Έτσι, όταν πήγε ο Ετσεβίτ στο Λονδίνο στις 18 Ιουλίου για να τηρήσει, υποτίθεται, το γράμμα της Συνθήκης Εγγύησης που προέβλεπε διαβουλεύσεις των Εγγυητριών Δυνάμεων πριν την όποια επέμβαση, είχε στην τσέπη του μια απόφαση που δεν θα άλλαζε: την εισβολή στην Κύπρο. Η σιγουριά του τουρκικού επιτελείου για το ότι ο στρατός πάει στην Κύπρο για να μείνει, φαίνεται από το γεγονός, όπως μας πληροφορεί ο Τούρκος διοικητής της επιχείρησης στα απομνημονεύματά του,

Μπετρετίν Ντεμιρέλ, ότι δεν είχε σχέδιο εκκένωσης της Κύπρου σε περίπτωση που, για οποιοδήποτε λόγο, η επιχείρηση αποτύγχανε.⁵⁷

Ο Κίσιντζερ άρχισε να γίνεται κύριος της κατάστασης και να αναλαμβάνει βασικός διαχειριστής της κρίσης σε κάθε μέτωπο, στο ελληνοτουρκικό, στο σοβιετικό και στο βρετανο-τουρκικό. Το επιχείρημά του ότι επιστροφή του Μακαρίου στην Κύπρο θα σήμαινε παγίωση της δικτατορίας του Ιωαννίδη στην Αθήνα, δεν είχε καμία πραγματολογική βάση. Ωστόσο, η μεγάλη του έγνοια ήταν άλλη. Έχοντας σιγουρέψει τη μη εμπλοκή της Σοβιετικής Ένωσης και υπερσκελίζοντας τον βρετανικό σκόπελο που έκανε λόγο για άμεση αποκατάσταση του Μακαρίου στην Κύπρο,⁵⁸ ο Κίσιντζερ στέλνει έναν από τους πιο έμπειρους διπλωμάτες του, τον Τζόζεφ Σίσκο, σε μια αποστολή της οποίας μοναδικός σκοπός ήταν να μην υπάρξει πόλεμος Ελλάδας–Τουρκίας ή, για την ακρίβεια, «να κάνουν την Ελλάδα να μην πολεμήσει».⁵⁹ Ο Μακάριος ήταν επίσης τότε στο Λονδίνο, φτάνοντας εκεί μέσω Μάλτας με βρετανικό αεροπλάνο και με προορισμό το ΣΑ του ΟΗΕ για εκφώνηση λόγου-καταγγελίας του πραξικοπήματος. Ωστόσο, ουδεμία από τις Εγγυήτριες Δυνάμεις, δηλ. στην περίπτωσή μας η Βρετανία και η Τουρκία, τον προσέγγισε να συζητήσουν πώς θα τον αποκαταστήσουν όπως προέβλεπε η Συνθήκη Εγγύησης. Πλέον, η Συνθήκη Εγγύησης λειτουργούσε ως μια απλή δικαιολογία για την τουρκική εισβολή, τίποτε άλλο. Ο δε Κίσιντζερ ήδη επεξεργαζόταν μια μετα-Μακαριακή λύση συνεπικουρούμενη από την επιτυχία της τουρκικής εισβολής.⁶⁰

Ο Ετσεβίτ ζήτησε από τη βρετανική κυβέρνηση κοινή επέμβαση Τουρκίας–Βρετανίας, αλλά αυτή αρνήθηκε, όπως επίσης αρνήθηκε τη χρησιμοποίηση των βρετανικών βάσεων από τα τουρκικά στρατεύματα. Ο Ετσεβίτ ανανεώνει το ραντεβού του με τον Σίσκο στην Άγκυρα προκειμένου, υποτίθεται, να βρουν λύση αποφυγής της εισβολής, κάτι που δεν έγινε δυνατό, οπότε όλα τα βλέμματα στρέφονται στο καθεστώς Ιωαννίδη. Το μεγάλο στοίχημα για τον Σίσκο ήταν να αποτρέψει τον Ιωαννίδη να κηρύξει πόλεμο, διότι γνώριζε προφανώς ότι ο Ιωαννίδης θα νιώσει εξαπατημένος λόγω των διαβεβαιώσεων της ΣΙΑ ότι αν ρίξει

⁵⁷ Μπετρετίν Ντεμιρέλ, *Οι δρόμοι που οδηγούν στον πόλεμο*, επιμέλεια-μετάφραση στα ελληνικά από Ερμπίλ Τουσάλφ, Λευκωσία 1990. Την πηγή είχε την καλοσύνη να μου την προμηθεύσει ο Κώστας Βενιζέλος.

⁵⁸ Δες ιδιαίτερα τη συνομιλία μεταξύ Κίσιντζερ και Ντομπρύνιν (Σοβιετικός πρέσβης στην Ουάσιγκτον) την 20^η Ιουλίου το πρωί αμέσως μετά την τουρκική αποβίβαση, στο *FRUS, 1969-1976*, ό.π.

⁵⁹ Έτσι ακριβώς το έθεσε ο Κίσιντζερ στη συζήτησή του με τον διευθυντή της ΣΙΑ, Ουίλιαμ Κόλμπυ, την 19^η Ιουλίου 1974, στο ίδιο.

⁶⁰ Η προώθηση μίας λύσης με Πρόεδρο τον Γλαύκο Κληρίδη έγινε από τον Κίσιντζερ ήδη στις 17 Ιουλίου 1974, όταν σε συνάντηση της Ειδικής Ομάδας Δράσης (Special Actions Group) έκανε υποθέσεις για τα πιθανά σενάρια μιας τουρκικής εισβολής, δες “Minutes of meeting of the Washington Special Actions Group”, 17 July 1974, 10:10-10:48am, in *FRUS 1969-1976*, ό.π.

πραξικοπηματικά τον Μακάριο η Τουρκία δεν θα επέμβει. Την ύστατη στιγμή, ο Ετσεβίτ ζητάει από τον Ιωαννίδη παραχώρηση των λιμανιών και αεροδρομίων της Κύπρου για στρατιωτική χρήση από την Τουρκία, κάτι το οποίο ο Ιωαννίδης αρνείται. Ο Ιωαννίδης έπαιρνε άπειρα μηνύματα από διάφορες πηγές ότι η Τουρκία θα επέμβει από στιγμή σε στιγμή, συμπεριλαμβανομένου του Βρετανού Πρέσβη στην Αθήνα, Ρόμπιν Τζων Χούπερ, καθώς και του κλιμακίου της ΚΥΠ στην Κυρήνεια υπό τη διεύθυνση του αντισυνταγματάρχη Αλέξανδρου Σημαιοφορίδη. Στη συνέντευξή μας με τον Πέτρο Σταυρουλάκη, που είχε οργανική θέση στο τμήμα πληροφοριών της ελληνικής αεροπορίας, ταυτόχρονα με την ειδικότητά του ως πιλότου των Νοράτλας, μας έγινε γνωστό ότι με τα τεχνικά μέσα πληροφοριών που είχε τότε η ελληνική αεροπορία έβλεπαν μέχρι και την κοπή των δέντρων που γινόταν στην παραλία της Μερσίνας προκειμένου να κάνουν χώρο για τη φόρτωση τανκς και ογκωδών οπλικών συστημάτων στα αποβατικά σκάφη. Τίποτε δεν προϋδίαζε για άσκηση, όπως ισχυριζόταν ο Μπονάνος και το ΓΕΕΦ τις πρώτες πρωινές ώρες όταν φάνηκε ο αποβατικός στόλος από τις ακτές της Κυρήνειας. Μέχρι την τελευταία στιγμή, ο Ιωαννίδης φαίνεται να είχε την απατηλή εντύπωση ότι η υπόσχεση που είχε από τις επαφές του με την ΣΙΑ για μη τουρκική επέμβαση θα τηρηθούν. Τουλάχιστον αυτό μπορούσε να συναχθεί από τις αρχειακές πηγές που ήταν προσβάσιμες μέχρι πρόσφατα. Αλλά τα πράγματα δεν ήταν ακριβώς έτσι.

Η μελέτη του Αλέξη Παπαχελά, *Ένα σκοτεινό δωμάτιο*, προχωρεί την έρευνα σ' αυτό το σημείο προτρέποντας τη διατύπωση μιας νέας δέσμης ερωτημάτων και βάσιμων-λογικών υποθέσεων. Ας δώσουμε προσοχή εδώ.

Ενώ τις πρώτες ώρες της αποβίβασης των Τούρκων στο Πέντε Μίλι, δηλ. για τρεις περίπου ώρες (05:45-08:45πμ), ο Μπονάνος συνιστούσε αυτοσυγκράτηση, την ίδια στιγμή ο Σίσκο υποσχόταν στον Ιωαννίδη ότι οι ΗΠΑ θα αναγκάσουν την Τουρκία να αποσύρει τα στρατεύματά της από την Κύπρο, ενώ αν κήρυττε πόλεμο τότε αντί να πάει στην Κωνσταντινούπολη όπως απειλούσε, θα πήγαινε μεν, αλλά ως αιχμάλωτος δε. Στην ταραχώδη διάσκεψη που έλαβε χώρα στις 19:00μμ, ο Ιωαννίδης κατηγόρησε τον Σίσκο ότι οι Αμερικανοί τον παραπλάνησαν και ότι θα πάει σε πόλεμο. Ο Ιωαννίδης παρουσιάζει την εικόνα έξαλλου ανθρώπου, εκτός εαυτού. Ο Πέτρος Αραπάκης αφηγείται:

[Ο Ιωαννίδης προς τον Σίσκο και τους Αμερικανούς] «Μας εξαπατήσατε. Θα κηρύξουμε πόλεμο» και οργισμένος κινήθηκε προς την έξοδο. Επιστρέφοντας όμως αμέσως μετά μας έδωσε να καταλάβουμε με νοήματα ότι η έκρηξή του ήταν σκόπιμη, προς εκφοβισμό των Αμερικανών ότι θα κηρύξουμε πόλεμο [...]. Ο Μπονάνος αποκάλυψε ότι ο Ιωαννίδης του είπε

Commented [EK7]: Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς
Παρακαλώ επιβεβαιώστε. Δεν υπάρχει στις συντομογραφίες
– ΝΑΙ ΑΥΤΟ ΣΗΜΑΙΝΕΙ. ΘΑ ΤΟ ΒΑΛΩ ΣΤΙΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Commented [VF8R7]:

πως είχε διαβεβαιώσεις από τη ΣΙΑ ότι οι Τούρκοι δεν θα επέμβουν και ακόμη ότι, όπως του είχε αναφέρει ο αρχηγός της ΚΥΠ, Λάμπρος Σταθόπουλος, ο αρχηγός του κλιμακίου της στην Αθήνα έκρινε ως κατάλληλη την ευκαιρία για επέμβαση στην Κύπρο, υπονοώντας το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου. Οι Αμερικανοί δεν ήθελαν τον Μακάριο στην εξουσία, «είναι μαζί μας», του είχε πει ο Ελληνοαμερικανός επιχειρηματίας, Τομ Πάππας.⁶¹

Ο Σίσκο με τον Τάσκα άρχισαν πλέον να κατανοούν ότι υπάρχει διάσταση απόψεων μεταξύ του Ιωαννίδη και των χουντικών στρατηγών. Ο πρώτος, στην εξαλλοσύνη του, μπορούσε να επιχειρήσει «το αδιανόητο», πόλεμο με την Τουρκία. Οι στρατηγοί είχαν διαφορετική γνώμη. Ο Μπονάνος, συνιστώντας αυτοσυγκράτηση, είχε από νωρίς το πρωί της 20^{ης} Ιουλίου διαχωρίσει την άμυνα της Κύπρου από τα ελληνικά συμφέροντα με το περίφημο «η Τουρκία χτυπά την Κύπρο, αλλά εμείς είμαστε Ελλιάς». Η διαταγή για απελευθέρωση των ελληνικών όπλων από το ΑΕΔ μέσω ΓΕΕΦ ήρθε γύρω στις 09:00 το πρωί ενώ είχε γίνει η αποβίβαση 2.000 Τούρκων στρατιωτών στο Πέντε Μίλι, είχε πέσει μεγάλος αριθμός αλεξιπτωτιστών στον θύλακα Βόρειας Λευκωσίας – Αγύρτας κι ενώ είχε βομβαρδιστεί ανελέητα το στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ, δηλ. το ελληνικό κράτος, μαζί με θέσεις της Εθνικής Φρουράς.

Αμέσως μετά τη συνάντηση της χούντας με τους Σίσκο και Τάσκα, μια άλλη συνάντηση ακολουθεί στο Πεντάγωνο. Ήταν η συνάντηση του Πολεμικού Συμβουλίου για την οποία γνωρίζαμε από τις καταθέσεις για τον Φάκελο της Κύπρου της ελληνικής Βουλής ότι ένας παρευρισκόμενος αξιωματικός την είχε απομαγνητοφωνήσει δίνοντας την κασέτα στον Μπονάνο. Από εκεί και πέρα δεν γνωρίζαμε τίποτε, έως την πρόσφατη μελέτη του Παπαχελά. Ακούγοντας προσεχτικά την κασέτα, μας δίνεται η εικόνα μιας τρομερής αποσύνθεσης και απογοήτευσης για το πόσο χαμηλότερος των περιστάσεων ήταν σύσσωμος ο χουντικός μηχανισμός. Τα πιο καυστικά και περίεργα σχόλια ήταν του ίδιου του Ιωαννίδη:

Ιωαννίδης: Σ' ένα σημείο κάνουμε λάθος, ότι έχουμε πόλεμο. Ανεξαρτήτως αν θα κρατήσει δέκα χρόνια, αν θα κρατήσει μία μέρα [...]. Η απάντηση πρέπει να είναι ότι: η Τουρκία άρχισε πόλεμο και η Ελλάδα θα αμυνθεί και θα λάβει τα κατάλληλα μέτρα για να υπερασπίσει την πατρίδα. Αυτό θα είναι η απάντηση. Τουλάχιστον πόλεμο [...].

⁶¹ Πέτρος Αραπάκης, *Το τέλος της σιωπής*, Λιβάνης, Αθήνα 2000, σ. 146-47.

Μπονάνος: Εις πρώτον χρόνον θα επιστρατεύσουμε τις εφεδρείες του Γ' Σώματος Στρατού και του Β' Σώματος Στρατού (Ήδη διετάχθη, λέει κάποιος) [...].

Ιωαννίδης: Το ΝΑΤΟ μας το έφτιαξε αυτό [...]. Να τους αφήσουμε να μπουν στην Κυρήνεια και μετά να επέμβουμε [...].

Ανδρουτσόπουλος: Η Αμερική αυτήν τη στιγμή εκείνο που θέλει είναι το εξής: θέλει να μην πολεμήσει η Ελλάδα με την Τουρκία. Κάποιος θα πληρώσει τα έξοδα [...]. Συνεπώς η θέση μας πρέπει να είναι αυτή. Πως δηλαδή τα έξοδα δεν θα τα πληρώσουμε εμείς [...].

Ιωαννίδης: Μα δεν την ξέρουμε τη λύση [...], την ξέρουμε κύριε πρωθυπουργέ; Τώρα καθόμαστε εδώ. Αυτοί θα βγούνε στην Κυρήνεια. Και αφού βγούνε, τότε θα μπουν. Πρέπει να το ξέρουμε αυτό. Επομένως τι έξοδα; Αυτό που θέλουν οι Τούρκοι το κάνουν!

Ανδρουτσόπουλος: Όχι, εάν δεν μπορούμε να τους σταματήσουμε.

Ιωαννίδης: Μα θα τους σταματήσουμε μετά. Αφού πάρουν το λιμάνι, την Κυρήνεια, και ενώσουν τη Λευκωσία, τότε θα σταματήσουν. Αυτό είμαστε σίγουροι. Επομένως ας κάνουμε την επιστράτευση εμείς και ας μην μιλάμε εδώ.⁶²

Και μετά από πολλά άλλα σχόλια, ο Μπονάνος, απαντώντας ένα ερώτημα σχετικά με την κήρυξη πολέμου στην Τουρκία, θα πει: «Θα σας απαντήσω. Για μένα, τον ΑΕΔ, δεν είμεθα εις θέσιν να ξεκινήσουμε υπερπόντια εκστρατεία. Αλλά δεν θα επιτεθούμε στον Έβρο. Απλώς θα είμεθα έτοιμοι, εάν επιτεθούν να αμυνθούμε [...]».

Απ' όσα προηγήθηκαν συνάγεται το συμπέρασμα ότι η ΣΙΑ όχι μόνο ενθάρρυνε τον Ιωαννίδη να κάνει το πραξικόπημα ενάντια στον Μακάριο, αλλά τον ενθάρρυνε και να στο αφήσει την Τουρκία να εισβάλει χωρίς αντίσταση μέχρι να πάρει την Κυρήνεια και να ενώσει το προγεφύρωμα με τον θύλακα, οπότε τότε θα μπορούσε να γίνει «η ένωση», δηλ. «η διπλή ένωση». Διότι, πώς αλλιώς γνώριζε και «ήταν σίγουρος» ότι οι Τούρκοι όταν πάρουν την Κυρήνεια θα σταματήσουν; Εδώ ήταν που ο Ιωαννίδης ένιωθε «προδομένος» και «εξαπατημένος» αλλά, στην ουσία επρόκειτο για ένα μείγμα προδοτικής στάσης και –όπως είπε και ο Μακάριος– μεγαλειώδους βλακείας. Το πρόβλημα λογιστικής και λεπτομερειών για τη

⁶² Παπαχελάς, *Ένα σκοτεινό δωμάτιο*, ό.π., σ. 374-380.

ΝΑΤΟϊκή λύση της «διπλής ένωσης» που δεν μπορούσε καμία εκλεγμένη κυβέρνηση της Ελλάδας να λύσει, ούτε και η δικτατορία του Παπαδόπουλου με δύο αποτυχημένα πραξικοπήματα κατά του Μακαρίου, το έλυσε ο Ιωαννίδης με τον χειρότερο δυνατό τρόπο δίνοντας το στρατιωτικό πλεονέκτημα στον αντίπαλο. Για παράδειγμα, η λύση «διπλής ένωσης» που προέβλεπαν τα σχέδια Ατσεσον έδιναν την στρατιωτική πρωτοβουλία στις ελληνικές δυνάμεις. Η βάση στην Τουρκία θα παραχωρείτο μετά. Αυτό ήταν δύσκολο να εφαρμοστεί και δικαιολογημένα το είχε απορρίψει η Τουρκία ως επιχειρησιακή στρατιωτικο-πολιτική μέθοδο επί του πρακτέου, εφόσον η σύγκρουση μεταξύ δύο ΝΑΤΟϊκών δυνάμεων με πιθανή εμπλοκή και της Βρετανίας δεν αποκλειόταν. Ο ίδιος ο Γεώργιος Παπανδρέου, αφού είχε βέβαια αποδεχτεί τη «διπλή ένωση» και την παραχώρηση εδάφους στην Τουρκία στην Κύπρο, ταυτόχρονα δεν δίσταζε να δηλώσει τόσο κατ' ιδίαν στον πρόεδρο Λύντον Τζόνσον κατά τη συνάντησή τους όσο και δημόσια στην ελληνική Βουλή, ότι «αν ο Ελληνικός στρατός αναγκαστεί ποτέ να πολεμήσει στην Κύπρο αυτό δεν θα το κάνει υπό τη σημαία της αδεσμεύτου ανεξαρτησίας, αλλά υπό τη σημαία της ενώσεως, διότι αυτή είναι η πραγματική σημαία του έθνους». Υπονοούσε εδώ ότι η όποια συμφωνία με την Τουρκία για «διπλή ένωση» αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο της σύγκρουσης και ότι αν υπάρχει σύγκρουση τότε ο αντικειμενικός σκοπός του ελληνικού στρατού στην Κύπρο θα είναι η ένωση χωρίς ανταλλάγματα. Η προδοσία, και βλακεία μαζί, του Ιωαννίδη ήταν ότι δεν είχε κατανοήσει ότι η Τουρκία είχε φύγει εντελώς από τη λογική της «διπλής ένωσης», διότι και πάλι θα ένιωθε, τρόπον τινά, περικυκλωμένη από ελληνικά νησιά. Εξάλλου, αυτό το έδειξαν περίτρανα και οι δύο συναντήσεις στον Έβρο με τον Παπαδόπουλο το 1967. Η Τουρκία, πλέον, επιζητούσε διχοτόμηση και (συν)ομοσπονδία, με τουρκικό κράτος στον βορρά και ελληνοτουρκικό κράτος στον νότο, έτσι ώστε να ελέγχει πολιτικο-στρατιωτικά ολόκληρο το νησί και, κατά συνέπεια, τις οικονομικές ζώνες και τις ζώνες ασφαλείας της ανατολικής Μεσογείου. Αυτό θα μείωνε ακόμη περισσότερο τη γεωστρατηγική βαρύτητα του ελληνικού κράτους μέσα στο ΝΑΤΟ, αναβαθμίζοντας παραπέρα αυτήν της Τουρκίας.

Η ρήξη του Ιωαννίδη με την υπόλοιπη χούντα ήταν δεδομένη. Ο Σίσκο και ο Τάσκα προσπαθούσαν να εντοπίσουν τον Ιωαννίδη ώστε να συμφωνήσουν το κείμενο του ΣΑ του ΟΗΕ για την ανακωχή. Δεν μπόρεσαν να βρουν κανέναν εκτός από τον Αραπάκη, ο οποίος συμφώνησε τη διατύπωση του κειμένου της εκεχειρίας μέσα σε μια χαοτική κατάσταση. Ο Σίσκο έφυγε από την Αθήνα το βράδυ της 22^{ας} Ιουλίου, μετά την πτώση της Κυρήνειας. Πόλεμος δεν έγινε. Η αποστολή του πέτυχε και γι' αυτό τον συνεχάρη ο Κίσιντζερ, αν και σε κάποια έξαρση απογοήτευσης με την

αποτυχία των τουρκικών στρατευμάτων να καταλάβουν το έδαφος που είχαν προγραμματίσει και διάφορες μεγάλες στρατιωτικές γκάφες που έκαναν, δεν δίστασε να μιλήσει για «ανικανότητα των τουρκικών δυνάμεων», ενώ θα αναρωτηθεί «πώς οι Έλληνες κατάφεραν να στείλουν την αεροπορία τους στην Κύπρο;» Εννοούσε την αποστολή των Νοράτλας το βράδυ της 21^{ης} προς 22^{ας} Ιουλίου.

Γενεύη Ι (25-30 Ιουλίου) και Γενεύη ΙΙ (8-13 Αυγούστου)

Η πρώτη εκεχειρία με την απόφαση 353 του ΣΑ του ΟΗΕ δεν αποφασίστηκε από τον Αραπάκη και τον Σίσκο, όπως ο Αραπάκης αφήνει να εννοηθεί στη βιογραφία του. Αποφασίστηκε από τους Κίσιντζερ και Ετσεβίτ αφού ο τουρκικός στρατός είχε καταλάβει την Κυρήνεια και αποβίβασε δύο κύματα στρατού, υλικού και τανκς και ενώθηκαν με τον θύλακα. Το τουρκικό στρατιωτικό σχέδιο για την επιχείρηση στην Κύπρο, το οποίο ήταν σε επεξεργασία από το 1964-65 και το οποίο άλλαξε πολλές φορές – τη μία κατ’ ανάγκη διότι ένας Τούρκος λοχαγός που είχε μετατεθεί στην τουρκοκυπριακή οργάνωση ΤΜΤ και εκπαίδευε τους Τουρκοκύπριους για το σχέδιο της απόβασης αυτομόλησε στην Εθνική Φρουρά – προνοούσε επιχείρηση σε δύο μεγάλες φάσεις, χωρίς όμως να σταματούσε η ροή των στρατευμάτων προς την Κύπρο ή/και οι επιχειρήσεις. Έτσι, όπως είδαμε πιο πάνω, εξηγείται από στρατιωτική σκοπιά η συνεχής πίεση-προέλαση των τουρκικών δυνάμεων προς τα εμπρός και η μη συμμόρφωσή τους με την απόφαση για εκεχειρία από το ΣΑ του ΟΗΕ. Όταν ενώθηκε το προγεφύρωμα στο Πέντε Μίλι με τον θύλακα της Αγύρτας αφού είχε πέσει πια η Κυρήνεια το μεσημέρι της 22^{ης} Ιουλίου, η συνεχής στρατιωτική πίεση από τη συσσώρευση των αλεξιπτωτιστών και των πεζοναυτών που έφταναν συνεχώς στην Κύπρο, καθώς και οι νέες ποσότητες πυρομαχικών και τανκς, καθιστούσαν αδύνατη την παραμονή των δυνάμεων μέσα στον στενό γεωγραφικό χώρο της Κυρήνειας–Αγύρτας–Βόρειας Λευκωσίας. Ο χώρος έπρεπε ν’ ανοίξει, οπότε ο Αττίλας εξακολουθούσε να προχωρεί κατά πλάτος. Το παράδοξο όμως είναι ότι το ΓΕΕΦ είχε αυστηρή εντολή από το ΑΕΔ στην Αθήνα, δηλ. τώρα πια την πολιτική κυβέρνηση των Καραμανλή–Αβέρωφ, να τηρεί κατ’ απόλυτο βαθμό την εκεχειρία επιδεικνύοντας «αυτοσυγκράτηση». Οι χουντικοί κάλεσαν δεξιούς και κεντρώους πολιτικούς να σχηματίσουν κυβέρνηση και, μετά από πολύωρη σύσκεψη στις 23 Ιουλίου, αποφασίζεται να σχηματιστεί πολιτική κυβέρνηση υπό τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, τον τελευταίο πρωθυπουργό πριν τη δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου. Ωστόσο, μετά από προσωπική παρέμβαση του Αβέρωφ και σε κατ’ ιδίαν σύσκεψη με τους Γκιζίκη, Μπονάνο, Αραπάκη, Γαλατσάνο και Παπανικολάου αποφασίζεται η πρωθυπουργοποίηση του Καραμανλή, ο οποίος έφθασε αυθημερόν από το Παρίσι με το αεροπλάνο του Γάλλου προέδρου Βαλερύ Ζισκάρ Ντ’ Εσταίν. Η κυβέρνηση Καραμανλή ορκίστηκε τα χαράματα της 24^{ης} Ιουλίου, με τον Αβέρωφ στο υπουργείο Άμυνας και τον ηγέτη της Ένωσης Κέντρου, Γεώργιο Μαύρο, στο υπουργείο Εξωτερικών να εκπροσωπεί την Ελλάδα στην πρώτη διάσκεψη της Γενεύης.

Με αυτά τα δεδομένα στην Κύπρο και σε τέτοιες περιπτώσεις, η ελπίδα μιας ηγεσίας που δεν θέλει να τολμήσει είναι ότι ο εχθρός θα σταματήσει αν δεν υπάρχει άλλη πρόκληση εκ μέρους των αμυνομένων δυνάμεων οι οποίες, εξάλλου, βρίσκονται σε πολύ δυσχερή θέση. Βασίζονται δηλαδή στην ελπίδα ο ισχυρός να δείξει «οίκτο». Ωστόσο, οι τουρκικές δυνάμεις δεν σταμάτησαν την προέλαση και συνέχισαν να προχωρούν βάσει του σχεδίου τους. Έτσι, με ευθύνη της πολιτικής κυβέρνησης Καραμανλή–Αβέρωφ, αφού κατέλαβε πολλές τοποθεσίες, χωριά και κωμοπόλεις, ο τουρκικός στρατός έλαβε νέες επιθετικές θέσεις πριν την έναρξη του δεύτερου κύκλου των συνομιλιών στη Γενεύη (8-13 Αυγούστου). Στην πρώτη διάσκεψη της Γενεύης (25-30 Ιουλίου) ο Έλληνας ΥΠΕΞ, Γεώργιος Μαύρος, διαμαρτυρήθηκε έντονα για τη μη τήρηση της εκεχειρίας.⁶³

Γιατί η κυβέρνηση Καραμανλή–Αβέρωφ κράτησε τέτοια παθητική στάση κατά την εκεχειρία; Δεν υπήρχαν σχέδια αποτροπής της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο; Η απάντηση είναι ότι, ναι, υπήρχαν. Τότε γιατί δεν εφαρμόστηκαν; Κατανοούμε την μη εφαρμογή τους από την παραπαίουσα χούντα του Ιωαννίδη, με την έννοια ότι υπήρξε ως ένα μεγάλο βαθμό θέμα προσυμφωνημένης προδοσίας και ως έναν άλλο βαθμό θέμα βλακειάς, από τον σχεδιασμό και την ανατροπή του Μακαρίου μέχρι τις 22 Ιουλίου, όπου θα μπορούσε να είχε εφαρμοστεί το λεγόμενο σχέδιο «Κ» για την άμυνα της Κύπρου. Αλλά από μια κυβέρνηση Καραμανλή–Αβέρωφ, ως προς τι η αδράνεια; Θα κάνουμε πρώτα μια σύντομη παρουσίαση των δύο συνδιασκέψεων της Γενεύης και μετά θα περάσουμε στην αφήγηση των γεγονότων που σημάδεψαν την πολύ σημαντική περίοδο της εκεχειρίας για την έκβαση της μάχης της Κύπρου και το πολιτικό μέλλον της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Η απόφαση 353 του ΣΑ του ΟΗΕ δεν καταδίκασε την Τουρκία ως δύναμη εισβολής. Ανέφερε μόνο ότι πρέπει να γίνει «άμεση παύση πυρός» και ότι έπρεπε να σταματήσει η ξένη στρατιωτική επέμβαση στην Κυπριακή Δημοκρατία. Καλεί επίσης άμεσα σε έναρξη διαπραγματεύσεων. Ο ρόλος της Βρετανίας ήταν περιορισμένος, διότι είχε αποφασίσει να μην ασκήσει τα επεμβατικά της δικαιώματα, αυτοπροσδιορίζοντας τον εαυτό της ως ένα είδος «δημιουργικού επιδιαιτητή». Για προφανείς λόγους, η Τουρκία είχε το ηθικό και το στρατιωτικό πλεονέκτημα, εφόσον επενέβη διότι είχε ανατραπεί η συνταγματική τάξη στην Κύπρο με υπαιτιότητα της Ελλάδας. Και η Ελλάδα ήταν, προφανέστατα, στη

⁶³ Ο Μαύρος δεν ήταν καθόλου προετοιμασμένος διπλωματικά για να λάβει μέρος στις δύσκολες αυτές συνδιασκέψεις. Την περισσότερη δουλειά και την επεξεργασία των θέσεων της ελληνικής αντιπροσωπείας και στις δύο φάσεις της Γενεύης την έκαναν στο ΥΠΕΞ ο Δημήτρης Μπίτσιος και ο Ιωάννης Τζούννης. Η ελληνοκυπριακή και η τουρκοκυπριακή αντιπροσωπεία με τους Κληρίδη και Ντενκτάς δεν έλαβαν μέρος στην πρώτη Γενεύη. Έλαβαν μέρος μόνο στη δεύτερη Γενεύη, με δύο μέρες καθυστέρηση (έφτασαν στις 10 Αυγούστου).

δυσκολότερη θέση. Ο Τούρκος ΥΠΕΞ, Τουράν Γκιουνές, πίεσε για μια συμφωνία αρχής πάνω σε ένα νέο Κυπριακό Σύνταγμα, αλλά ο Μαύρος αρνήθηκε να συζητήσει το θέμα επιμένοντας στις συνεχείς παραβιάσεις της εκεχειρίας εκ μέρους των τουρκικών δυνάμεων. Ο Γκιουνές ανταπαντούσε ότι οι ελληνικές δυνάμεις επιτίθενται και σκοτώνουν Τουρκοκύπριους σε όλο το νησί ζητώντας την εκκένωση των θυλάκων από τις ελληνικές δυνάμεις και την απελευθέρωση των Τουρκοκυπρίων μαχητών. Το σημαντικό σημείο ήταν η απόσυρση όλων των ξένων δυνάμεων, κάτι που σήμαινε βασικά απόσυρση των εισβολέων. Ο Κάλαχαν προσπάθησε να παράγει ένα κείμενο που ν' αναφέρεται σ' αυτό, αλλά ο Γκιουνές το απέρριψε χωρίς συζήτηση. Έτσι, Ελλάδα και Βρετανία δέχτηκαν σχεδόν τα πάντα όσα ζήτησε η τουρκική πλευρά, συμπεριλαμβανομένης της ύπαρξης δύο ανεξάρτητων διοικήσεων στην Κύπρο, της Ελληνοκυπριακής και της Τουρκοκυπριακής. Ο Μαύρος, ακόμη, δέχτηκε την εκκένωση των τουρκοκυπριακών θυλάκων που ήταν διάσπαρτοι στο νησί, χωρίς να πάρει καμία δέσμευση από τον Γκιουνές για την επιστροφή των Ελληνοκυπρίων προσφύγων στα σπίτια τους. Αυτό που μόνο κατάφερε ο Μαύρος ήταν να μπει στο τελικό κείμενο της διακήρυξης της 30^{ης} Ιουλίου η αόριστη δέσμευση ότι «όλες οι στρατιωτικές δυνάμεις», συμπεριλαμβανομένων των «ατάκτων» πρέπει να σταματήσουν κάθε επιθετική ενέργεια. Όλα τα παραπάνω, να σημειώσουμε, έλαβαν χώρα υπό τη συνεχή παρακολούθηση του Κίσιντζερ. Στο τηλέφωνο, ο Κίσιντζερ με τον Ετσεβίτ συμφώνησαν το καίριο άρθρο 4 της διακήρυξης:

Οι τρεις ΥΠΕΞ, έχοντας ομόφωνα συμφωνήσει στην εφαρμογή της Απόφασης 353 του ΣΑ το συντομότερο δυνατό διάστημα, συμφώνησαν μέσα στο πλαίσιο μιας δίκαιης και βιώσιμης λύσης αποδεκτής από όλα τα μέρη, και καθώς η ειρήνη, η ασφάλεια και η αμοιβαία εμπιστοσύνη θα εμπεδώνονται στην Κυπριακή Δημοκρατία, θα πρέπει να επεξεργασθούν μέτρα που να οδηγήσουν στην έγκαιρη μείωση του αριθμού των στρατευμάτων και του μεγέθους του στρατιωτικού υλικού, πυρομαχικών και άλλου πολεμικού υλικού στην Κυπριακή Δημοκρατία.⁶⁴

⁶⁴ Ολόκληρη η Διακήρυξη στο Πολύβιος Γ. Πολυβίου, *Η Διπλωματία της εισβολής*, Καστανιώτης, Αθήνα 2010. Ο Πολυβίου, με λεπτό τρόπο, στηρίζει τις απόψεις του Κληρίδη και του Καραμανλή έναντι του Μακαρίου. Ο Μακάριος, ο οποίος είχε περιθωριοποιηθεί εντελώς, θα επέμενε σε μια διαδικασία με μεσολάβηση του ΟΗΕ, παρά των «Εγγυητριών Δυνάμεων», οι οποίες δεν μπορούσαν να εγγυηθούν τίποτε παρά μόνο την πολιτική στρατηγική που πήγαζε από την προελαύνουσα ισχύ του τουρκικού στρατού.

Αυτή ήταν η τεχνική με την οποία ο Κίσιντζερ και ο Ετσεβίτ ελίχθηκαν από την όποια συνεννόηση μπόρεσε ν' αναπτυχθεί μεταξύ Κάλαχαν και Μαύρου. Στις 29 Ιουλίου, ο Κίσιντζερ συναντά τον Μακάριο στη Νέα Υόρκη.

Μακάριος: Ποιες είναι οι προοπτικές για ένα διακανονισμό;

Κίσιντζερ: Ακριβώς αυτή τη στιγμή, υπάρχουν πολλοί μάγεις. Ο Κάλαχαν χρειάζεται μία γρήγορη επιτυχία. Οι Σοβιετικοί έχουν τους δικούς τους λόγους. Η ελληνική κυβέρνηση έχει τα προβλήματά της. Και μετά ο Ετσεβίτ. Εμείς ενθαρρύνουμε ένα διακανονισμό. Δεν ήμασταν πολύ δραστήριοι. Οι ΗΠΑ δεν μπορεί να είναι η μόνη χώρα να παράγει το διακανονισμό, αλλά αυτό μπορεί ν' αλλάξει. Σ' αυτή τη φάση των συνομιλιών της Γενεύης οι προοπτικές είναι καλές. Αλλά υπάρχουν ακόμα πολλοί μάγεις.

Μακάριος: Προτιμώ ένα Αμερικάνο μάγισσα.⁶⁵

Ο Μακάριος ήθελε ν' ακούσει τη θέση των ΗΠΑ για το ζήτημα. Ο Κίσιντζερ απέφυγε να το κάνει. Αυτό ήταν ένα προνόμιο που μόνο ο Ετσεβίτ είχε, έστω κι απ' το τηλέφωνο. Έτσι, η εφαρμογή της Διακήρυξης αφέθηκε στο μέλλον ή, καλύτερα, στις 8 Αυγούστου, ημερομηνία που είχε αποφασιστεί η δεύτερη συνδιάσκεψη, πάλι στη Γενεύη.

Στη δεύτερη συνδιάσκεψη, οι απόψεις των Βρετανών ήταν πολύ επικριτικές της στάσης της τουρκικής αντιπροσωπείας. Ο Κάλαχαν κατηγόρησε το Γκιουνές για άσκοπες ενέργειες, κωλυσιεργία, στήσιμο των συνέδρων ενώ απουσίαζε στο καζίνο δίπλα στα γαλλικά σύνορα. Ο Κάλαχαν επέκρινε τον Γκιουνές και για την άρνησή του να δεχτεί τη 48άωρη αναβολή της συνεδρίασης προκειμένου η ελληνική και ελληνοκυπριακή πλευρά να εκτιμήσουν το σχέδιό του των προτεινόμενων «καντονιών» στην Κύπρο τις τελευταίες ώρες πριν την αποτυχία της συνδιάσκεψης το πρωί της 14^{ης} Αυγούστου. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι Βρετανοί συζήτησαν την πιθανότητα στρατιωτικών επιλογών εκ μέρους τους προκειμένου να παρενοχλήσουν την τουρκική επέλαση εφόσον γνώριζαν τις προθέσεις των Τούρκων πολύ πριν τη δεύτερη Γενεύη, κι αυτό ήταν που εξαγρίωσε τον Κίσιντζερ.⁶⁶ Η αποστολή του Σίσκο είχε αποτρέψει τον πόλεμο μεταξύ Ελλάδας–Τουρκίας, αλλά τώρα ο Κίσιντζερ έβλεπε κίνδυνο ανάφλεξης λόγω εμπλοκής δύο άλλων ΝΑΤΟϊκών δυνάμεων, γεγονός αδιανόητο. Μάλιστα, επέρριψε μεγάλες ευθύνες στον Κάλαχαν για την αποτυχία της δεύτερης Γενεύης που οδήγησε στη

⁶⁵ “Memorandum of conversation”, 29 July 1974, *FRUS, 1969-1976*, ό.π.

⁶⁶ Δες ειδικά τη συζήτηση του Κίσιντζερ με τον νέο Πρόεδρο Φορντ στις 9 Αυγούστου, στο *FRUS, 1969-1976*, ό.π.

δεύτερη μεγάλη προέλαση των Τούρκων στο νησί και στην κατάληψη του 37% του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η κατάρρευση, ωστόσο, δεν οφείλεται στον Κάλαχαν, αλλά στην απαίτηση του Κίσιντζερ να υπογράψει η Ελλάδα και ο Κληρίδης το σχέδιο των καντονιών του Γκιουνές, το οποίο, να σημειωθεί, είχε τεθεί υπόψη του Κίσιντζερ, ο οποίος και το ενέκρινε. Ο Κίσιντζερ υποστήριξε και ενθάρρυνε τις τουρκικές θέσεις εξ ολοκλήρου. Η κοινή βασική τους θέση ήταν ότι η Τουρκία θα πρέπει να πάρει με τη δύναμη των όπλων ό,τι δεν μπορεί να πάρει με διπλωματικό τρόπο στη συνδιάσκεψη. Σε όλη τη συνδιάσκεψη ο Γκιουνές δεν έπαψε να ζητά ένα νέο Κυπριακό Σύνταγμα και δέσμευση επί των αρχών αυτού του νέου Συντάγματος, κάτι που ο Μαύρος αρνιόταν επιχειρηματολογώντας για επιστροφή στο Σύνταγμα του 1960. Ο Γκιουνές, δικαίως από την πλευρά του, απαντούσε λέγοντας ότι το Σύνταγμα του 1960 το είχε καταλύσει ο Μακάριος το 1963 με τα «13 Σημεία», τα οποία οδήγησαν στην ενδοκοινοτική σύγκρουση και στη δημιουργία αυτόνομης τουρκοκυπριακής διοίκησης. Τώρα, αυτή τη διοίκηση την εγγυάται ο τουρκικός στρατός και αυτό πρέπει να εκφραστεί σε πολιτικό επίπεδο με ένα νέο Σύνταγμα αντανakλώντας τα νέα δεδομένα. Ο Μαύρος είχε κι εκείνος τα δικά του δίκαια, όταν έλεγε ότι καλείται να αποφασίσει επί τετελεσμένων και επί τελεσιγράφων, όπως το σχέδιο των καντονιών, νομιμοποιώντας με την υπογραφή του μια παράνομη εισβολή. Παρόμοιες θέσεις αναπτύχθηκαν και από τον Κληρίδη, αν και ο Κληρίδης με τους συνεργάτες του έκαναν μια προσπάθεια να προτείνουν κάτι συγκεκριμένο από την άποψη ενός συνταγματικού σχεδίου, που όμως ο Γκιουνές απέρριψε. Ο Μαύρος επανήλθε με ένα σκεπτικό το οποίο, λίγο πολύ, έλεγε ότι Τουρκία, Βρετανία και Ελλάδα παρευρίσκονται ως εγγυήτριες δυνάμεις και όχι ως αφεντικά των Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων να τους επιβάλουν Σύνταγμα. Το Σύνταγμα πρέπει να είναι δική τους υπόθεση. Ο Ντενκτάς ήταν πιο διεκδικητικός από τον Γκιουνές, επιμένοντας σε έναν καθαρό γεωγραφικό διαχωρισμό Τουρκοκυπρίων και Ελληνοκυπρίων, με τους Τουρκοκύπριους να έχουν περίπου το 34% του νησιού. Το σχέδιο των καντονιών του Γκιουνές ήταν πιο ευέλικτο, διότι δεν προέβλεπε μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών. Στις 13 Αυγούστου είχε επέλθει η ολοκληρωτική κορύφωση. Σε νέα συνομιλία του με τον πρόεδρο Φορντ, ο Κίσιντζερ λέει ότι «δεν βλέπει κανέναν αμερικανικό λόγο γιατί οι Τούρκοι να μην πάρουν το 1/3 της Κύπρου»:

Κίσιντζερ: Το πρόβλημα στη Γενεύη είναι ότι οι Τούρκοι βλέπουν ότι όσο περισσότερο κρατάν οι διαπραγματεύσεις τόσο πιο δύσκολη γίνεται η νέα μονομερή τους στρατιωτική επέκταση στο νησί. Οι Έλληνες κωλυσιεργούν – θέλουν να πάνε στην Ελλάδα για 36 ώρες και μετά να συνεχίσουν την

κουβέντα. Οι Τούρκοι μέχρι τώρα δεν το δέχονται γιατί θα δυσκολέψει τη στρατιωτική τους δράση.

Φορντ: Τι θα κάνουμε αν οι Τούρκοι αρχίσουν την επίθεση;

Κίσιντζερ: Θα πρέπει να ψηφίσουμε εναντίον τους στο Συμβούλιο Ασφαλείας. Θα πρέπει να προσέχουμε τους Έλληνες να μην πάνε σε πόλεμο. Προς το παρόν οι Τούρκοι είναι εξαιρετικά εθνικιστές [...]. Η τουρκική τακτική είναι σωστή – αρπάζουν αυτό που θέλουν και μετά διαπραγματεύονται επί της βάσης αυτού που κατέχουν. Αλλά αν πάρουν πολύ θάρρος οι Τούρκοι στην Κύπρο, οι Έλληνες μπορεί να ξεκολλήσουν. Σίγουρα δεν θέλουμε πόλεμο μεταξύ των δύο, αλλά αν αυτό συμβεί, τότε η Τουρκία είναι πιο σημαντική για μας ενώ έχουν μία πολιτική δομή που μπορεί να παράγει έναν Καντάφι [...]. Οι Βρετανοί τάκαναν θάλασσα [...]. Δεν υπάρχει κανένας αμερικανικός λόγος ώστε οι Τούρκοι να μην μπορούν να έχουν το 1/3 της Κύπρου.⁶⁷

Όταν η Τουρκία ξεκίνησε τον Αττίλα 2 στις 04:30 τα χαράματα της 14^{ης} Αυγούστου, ο Κίσιντζερ, με τον χαρακτηριστικό του σαρκασμό θα πει στους συνεργάτες του στο Special Actions Group που συνήλθε την επομένη: «Ωραία, ξέρετε, αν αυτή η κατάσταση οδηγήσει σε διπλή ένωση, μπορεί να έχουμε τον Μακάριο ως Έλληνα πολιτικό. Δεν υπάρχει καμία χαρά σ' αυτό».⁶⁸ Ο Κίσιντζερ φοβόταν τον Μακάριο ακόμα και ως Έλληνα πολιτικό.

⁶⁷ "Memorandum of Conversation", 13 Αυγούστου 1974, *FRUS*, 1969-1976, ό.π.

⁶⁸ Στο ίδιο, 15 Αυγούστου 1974.

Η ατολμία των Καραμανλή-Αβέρωφ

Τι μαρτυρούν τα γεγονότα την περίοδο της ψευτο-εκεχειρίας; Μαρτυρούν πλήρη σύμπτωση της χουντικής πολιτικής μ' αυτή των Καραμανλή-Αβέρωφ, δηλ. της άρνησης ουσιαστικής ελληνικής στρατιωτικής βοήθειας στους Κύπριους εθνοφρουρούς και στην ΕΛΔΥΚ και μάλιστα από τη στιγμή που η Ελλάδα είχε τη δυνατότητα να το κάνει αυτό με μεγάλες πιθανότητες επιτυχίας μέσω μιας προγραμματισμένης αποστολής των Φάντομ, αλλά και των υποβρυχίων τα οποία ήταν έτοιμα για απόπλου στην περιοχή της Ρόδου (τα είχε στείλει και τα είχε σταματήσει η χούντα των Ιωαννίδη-Αραπάκη δύο φορές). Επίσης, κατά την εκεχειρία ενισχύθηκαν τόσο πολύ οι τουρκικές δυνάμεις στην Κύπρο που κάθε περαιτέρω στρατιωτική επιχείρηση θα ήταν πια ένας περίπατος. Η εκεχειρία και η αδράνεια που επέδειξε το ελληνικό κράτος κατά τη διάρκειά της έκριναν το αποτέλεσμα της μάχης της Κύπρου. Χωρίς την εκεχειρία και με στοιχειοθέτηση ανεξάρτητης και αξιόπιστης ελληνικής αποτροπής, η Τουρκία δεν θα ήταν σε θέση να καταλάβει το 1/3 του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας. Αλλά ακόμα και με την εκεχειρία, αν η κυβέρνηση Καραμανλή-Αβέρωφ επεδείκνυε διάθεση συγκρότησης ανεξάρτητης, αξιόπιστης και συνολικής αποτροπής, πάλι η Τουρκία δεν θα ήταν σε θέση να διχοτομήσει το νησί κατ' αυτόν τον τρόπο και το πιο πιθανό θα ήταν να παρέμενε μέσα στον αυγοειδή χώρο της πρώτης εισβολής, δηλ. της περιοχής Κυρήνεια-Αγύρτα-Βόρεια Λευκωσία. Σταχυολογώ μερικά γεγονότα που το αποδεικνύουν αυτό, καθώς τα γεγονότα, μερικές φορές, μιλάν καλύτερα απ' τα ιστορικά αρχεία.

Η Εθνοφρουρά αναγκάζεται να εκχωρήσει τον κάμπο του Κιόνελι και του Γερόλακου στα τέλη Ιουλίου μπροστά στη Λευκωσία και η αμαχητί παράδοση του στρατοπέδου της ΤΟΥΡΔΥΚ, το οποίο το είχε καταλάβει κατά την πρώτη τουρκική εισβολή η ΕΛΔΥΚ. Την περίοδο αυτή λάμβανε χώρα η πρώτη διαπραγμάτευση της Γενεύης και η ελληνική αντιπροσωπεία το κατήγγειλε αυτό αλλά, όπως είδαμε, οι Γκιουνές και Ντενκτάς επέμεναν στην προστασία των Τουρκοκυπρίων και στην εκκένωση των Τουρκοκυπριακών θυλάκων από τις δυνάμεις της Εθνοφρουράς. Από στρατιωτική και πολιτική άποψη, οι παραχωρήσεις αυτές ήταν αποφασιστικής σημασίας, διότι έφερναν τον Αττίλα μέσα σχεδόν στη Λευκωσία αδυνατίζοντας την άμυνα της πόλης στον δεύτερο γύρο της εισβολής, ενώ σχεδόν περικυκλώνονταν το στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ δίνοντάς του μόνο μία έξοδο πιθανής διαφυγής καταρρακώνοντας το ηθικό των Εθνοφρουρών, ειδικά του 1^{ου} λόχου του 211 ΤΠ και των ΕΛΔΥΚάριων. Ταυτόχρονα, ενδυναμώνονταν η διαπραγματευτική ισχύ του Γκιουνές στη Γενεύη.

Τα πρακτικά της συζήτησης στο Ελληνικό Πεντάγωνο έτσι όπως έχουν καταχωρηθεί στα αρχεία του Καραμανλή και του Αβέρωφ καταδεικνύουν το

καταπτομένο ηθικό της Εθνοφρουράς, αλλά δεν αναφέρουν ότι ένας απ' τους βασικούς λόγους αυτής της κατάπτωσης ήταν η απουσία της –εγγυήτριας δύναμης– Ελλάδας στην Κύπρο. Εν πάσει περιπτώσει, η παραχώρηση αυτού του εδάφους και τα ορύγματα οχύρωσης με μπουλντόζες που άνοιξε ο Αττίλας μπροστά στα έκπληκτα μάτια των ΕΛΔΥΚάριων και των εθνοφρουρών του 211 ΤΠ προκειμένου να προετοιμάσει την εξόρμησή του κατά της Λευκωσίας και του στρατοπέδου της ΕΛΔΥΚ στις 14 Αυγούστου, είναι περιστατικά των οποίων η πολιτική σημασία δεν έχει ερευνηθεί δεόντως.⁶⁹ Ωστόσο, όλες οι ενδείξεις που έχουμε μέχρι σήμερα τείνουν στην υποστήριξη της θέσης ότι οι πολιτικές και στρατιωτικές ευθύνες της πολιτικής κυβέρνησης των Αθηνών, του Υπουργείου Άμυνας, του ΑΕΔ και του ΓΕΕΦ είναι τεράστιες διότι επέτρεψαν όλα αυτά να συμβούν. Και τα επέτρεψαν διότι, κατά βάθος, όχι μόνο δεν ήθελαν να παρακάμψουν τη γραμμή των ΗΠΑ για *μη πόλεμο* μεταξύ δύο ΝΑΤΟϊκών δυνάμεων –η ουσία της αποστολής Σίσκο σε Ελλάδα και Τουρκία πριν και κατά τον Αττίλα 1– αλλά και επειδή, όπως σθεναρά υποστήριξε ο Αβέρωφ σε όλες τις συσκέψεις με τους χουντικούς αρχηγούς του ΑΕΔ, ότι «η Κύπρος είναι υποθηκευμένη στρατιωτικά στην Τουρκία» και δεν μπορεί να γίνει τίποτα από στρατιωτική άποψη. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληγαν, μετά από επιφανειακή και στρεβλή μάλαξη τεχνικών δεδομένων, και οι χουντικοί αρχηγοί, διότι κατ' αυτούς ούτε τα υποβρύχια ήταν δυνατόν να επιχειρήσουν στην Κύπρο, ούτε τα Α/Φ να πετάξουν προς την Κύπρο και να επιστρέψουν από την Κύπρο, αλλά ούτε και νηοπομπή ήταν δυνατόν να γίνει υπό το φως της ημέρας αφού δεν μπορούσε να δοθεί αεροπορική υποστήριξη πέραν του 29^{ου} μεσημβρινού. Η δε προετοιμασία για την αποστολή μεραρχίας που είχε διατάξει ο Καραμανλής στις 3 Αυγούστου, κατέληξε «σε σύσταση επιτροπής μελέτης για τη δυνατότητα σύστασης μεραρχίας», έτσι ώστε όταν ο Καραμανλής ξανασυζητά το θέμα στην κρίσιμη σύσκεψη της 13^{ης} Αυγούστου, αυτή ακόμα να μην είναι έτοιμη να επιχειρήσει.⁷⁰ Είναι σαφής η χουντική πολιτική στάση στην κυπριακή κρίση: πρόκειται για ΝΑΤΟϊκή στάση όχι μόνο αποφυγής ρήξης με την Τουρκία, αλλά και αποφυγής πραγματικής απειλής προς την Τουρκία, εφόσον αυτή δύναται να προκληθεί περισσότερο και να καταλάβει όλη την Κύπρο.

Κατά την «εκεχειρία» καταλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, οι κωμοπόλεις του Λάπηθου και Καραβά, το κάστρο του Μπουφαβέντο, Σύσκληπος, Άγιος Ερμόλαος

⁶⁹ Αξιοσημείωτη είναι εδώ η ογκώδης μαρτυρία του ΕΛΔΥΚάριου Αθανάσιου Χρυσάφη, *Οι άγνωστοι στρατιώτες της ΕΛΔΥΚ, του 211 ΤΠ και της Εθνοφρουράς*, Θεσσαλονίκη 2019.

⁷⁰ Αυτό συνάγεται εναργέστατα από τα αρχεία του Αβέρωφ, αλλά το αναφέρει και ο ταξίαρχος ε.α. Γεώργιος Σέρνης στην στρατιωτική του μελέτη, *Η μάχη της Κύπρου, Ιούλιος-Αύγουστος 1974. Η ανατομία της τραγωδίας*, Αφοί Βλάσση, Αθήνα 1999, σ. 560, 624, *passim*. Το ΑΕΔ, δηλ. οι χουντικοί στρατηγοί, αντί να εκτελέσουν τη διαταγή του Καραμανλή, ανέθεσαν στον Α' υπαρχηγό του αρχηγείου στρατού, αντιστράτηγο Επιτήδειο, να κάνει αυτή τη μελέτη για το αν υπάρχει η δυνατότητα συγκρότησης μεραρχίας – μια τυπική γραφειοκρατική λογική εσκεμμένης κωλυσιεργίας.

και Αγριδάκι. Τις δύο πρώτες μέρες της εισβολής και μέχρι την επίσημη «εκεχειρία» (22/7, 4μμ) η Τουρκία κατείχε περίπου το 6% της Κυπριακής Δημοκρατίας. Κατά την «εκεχειρία» (22 Ιουλίου έως 13 Αυγούστου) έφτασε να κατέχει σχεδόν το 15% κι αυτό χωρίς να δίνει ουσιαστικά μάχες. Οι διαταγές των Αθηνών προς το ΓΕΕΦ ήταν ο σεβασμός της εκεχειρίας έως και η αμαχητί παραχώρηση εδάφους ώστε να μην προκληθεί η Τουρκία και εγκαταλείψει τις διαπραγματεύσεις της Γενεύης.⁷¹ «Στις 6/8», θα πει ο Σάββας Βλάσσης:

το ΑΕΔ διέταξεν όπως ενεργηθούν διεισδύσεις τμημάτων Καταδρομών εις τας περιοχάς ΛΑΠΗΘΟΥ-ΚΑΡΑΒΑ προς προσβολής Σταθμών Δκ/σεως και πρόκλησιν απωλειών εις τον εχθρόν και να ενισχυθεί η ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΣ εφ' όσον απαιτείται (Φ.212/121/062000-8-74/ΑΕΔ). Η Δ/γή αυτή, ως προς τας καταδρομάς, ακυρούται κατόπιν τηλεφωνικής επαφής του Δ/κτού ΔΔΚΚ με ΑΕΔ, την 062200-8-74.⁷²

Δεν ήταν η μόνη περίπτωση. Μία άλλη σημαντική παράμετρος ήταν η διαταγή του ΑΕΔ για δέσμευση του πυροβολικού κατά την εκεχειρία, του μόνο αποτρεπτικού μέσου επί του πεδίου ενάντια στην προέλαση των τουρκικών τανκς. Η σθεναρή γραμμή του Αβέρωφ προς το ΓΕΕΦ ήταν ο απόλυτος σεβασμός της εκεχειρίας ώστε να μην προκληθεί ο αντίπαλος. Ωσάν να ήταν υπνωτισμένη, η ελληνική πολιτική και στρατιωτική ελίτ αδυνατούσε να κατανοήσει ότι ουδεμία διαπραγμάτευση μεταξύ επιτιθέμενου και αμυνόμενου έχει ελπίδα να καταλήξει σε μια αποδεκτή ειρήνη αν ο επιτιθέμενος δεν βρίσκει ουδεμία στρατιωτική αντίσταση από τον αμυνόμενο. Χαρακτηριστικά, παρά του ότι είχε συμφωνηθεί και από τις τρεις εγγυήτριες δυνάμεις να χαραχτεί υπό την εποπτεία του ΟΗΕ και στρατιωτικών εμπειρογνομόνων (Ελλήνων, Άγγλων και Τούρκων) αμετάβλητη σταθεροποιητική γραμμή παύσης πυρός του Αττίλα 1, κάτι που έγινε στις 9 Αυγούστου, ουδέν τελεσφόρησε επί του πεδίου με υπαιτιότητα της τουρκικής πλευράς. Οι Καραμανλής-Αβέρωφ δεν έπρεπε να θέσουν τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις εκτός ΝΑΤΟ, όπως έκαναν στις 14 Αυγούστου, αλλά πολύ πιο νωρίς, από την περίοδο της εκεχειρίας, όταν έβλεπαν ότι δεν υπήρχε διπλωματική ανταπόκριση από τον Κίσιντζερ για σεβασμό της εκεχειρίας από την τουρκική πλευρά. Αυτό θα ήταν ένα

⁷¹ Μετά από πολλές προσπάθειες και αιτήσεις μας, δεν μας παραχωρήθηκαν τα αρχεία του ΓΕΕΦ της περιόδου. Έτσι, στηριζόμαστε στο κείμενο του Σάββα Δ. Βλάσση, *Εκθεση του ΓΕΕΦ για το 1974. Τα γεγονότα κάτω από νέο πρίσμα*, Δούρειος Ίππος 2010, συνοδευόμενο με τις ευχαριστίες μου στο Χρίστο Ηλιάδη που είχε την καλοσύνη να μου το ταχυδρομήσει από την Κύπρο.

⁷² Βλάσσης, *Η έκθεση του ΓΕΕΦ για το 1974*, ό.π., σ. 51. Η υποχωρητική στάση του Αβέρωφ, κατέβαλε το ηθικό των αμυνόμενων και αποδιοργάνωσε την άμυνα επί του πεδίου σε τέτοιο βαθμό, ώστε να εγκαταλειφθεί ακόμη και η Αμμόχωστος χωρίς μάχη στις 17 Αυγούστου, μετά δηλ. την επίσημη εκεχειρία. Στοιχεία που έχουμε συλλέξει από άλλες, προφορικές και γραπτές, πηγές συνάδουν με την άποψη του συγγραφέα ότι ο αγώνας στην Κύπρο «διεξήχθη στην ουσία με αποφάσεις και διαταγές εξ Αθηνών» (στο ίδιο, σ. 126).

πρώτο μήνυμα προς τις ΗΠΑ ότι η Ελλάδα εννοεί ν' αναπτύξει ανεξάρτητη αποτροπή για την προστασία της Κυπριακής Δημοκρατίας από περαιτέρω καταπάτηση της κυριαρχίας της.

Ειδικά με αναφορά στον Αττίλα 1, στρατιωτικές μελέτες, τόσο Ελλήνων όσο και Τούρκων και Αμερικανών, αναφέρουν δεκάδες περιπτώσεις, όπου στρατιωτικές δυνάμεις της Εθνοφρουράς και μοίρες πυροβολικού στέλνονταν σε αποστολές αυτοκτονίας, χωρίς σχεδιασμό, πληροφόρηση και επικοινωνία, και είτε έπεφταν σε τουρκικές ενέδρες είτε γίνονταν έρμαιο της τουρκικής αεροπορίας με αποτέλεσμα την καταστροφή τους. Τραγικά σφάλματα έκαναν και οι τουρκικές δυνάμεις εισβολής, με αποκορύφωμα την περίπτωση της βύθισης του αντιτορπιλικού τους «Kocatepe» στα ανοιχτά της Πάφου, ενώ η αποστολή «Νίκη» των Νοράτλας, λόγω έλλειψης συντονισμού, είχε ως συνέπεια την πτώση δύο αεροπλάνων πάνω από το αεροδρόμιο της Λευκωσίας από αντι-αεροπορικά πυρά της Εθνοφρουράς. Ωστόσο, όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, επειδή η χούντα έτρεφε την αυταπάτη ότι η αποβίβαση των Τούρκων στο Πέντε Μίλι και η κατάληψη της Κυρήνειας θα οδηγούσε σε μια μορφή «διπλής ένωσης», είτε δεν έδινε σαφείς και έγκαιρες διαταγές εφαρμογής του σχεδίου για την άμυνα της Κύπρου, είτε έδινε αποπροσανατολιστικές διαταγές, όπερ και ο χαρακτηρισμός που επιφυλάξαμε εδώ για τις ενέργειές της ως κάτι μεταξύ καθαρής προδοσίας και απaráμιλλης βλακείας. Έτσι, χάθηκαν απρόσκοπτα ανθρώπινες ζωές ενώ διογκωνόταν η ανθρωπιστική κρίση με τους χιλιάδες πρόσφυγες και εκτοπισμένους.⁷³

Ποια είναι όμως η ουσία πέρα απ' την απώλεια τόσων ανθρώπινων ζωών; Η ουσία είναι ότι οι ελληνικές διαταγές της πολιτικής –πλέον– κυβέρνησης των Αθηνών προς το ΓΕΕΦ φαντάζουν περισσότερο ως διαταγές του ΝΑΤΟ που σε συνεργασία με έναν άλλο σύμμαχο ΝΑΤΟϊκό στρατό, αυτό της Τουρκίας, *ολοκλήρωναν την καταστροφή της Κυπριακής Δημοκρατίας και κοινωνίας*, αφού ταυτόχρονα ξεκληρίζονταν εκατοντάδες χιλιάδες άμαχοι. Ολοκλήρωναν δηλαδή από κοινού το κρατοκτόνο πραξικόπημα κατά του Μακαρίου, αποδιαρθρώνοντας τελείως το μηχανισμό κρατικής εξουσίας, με όλες τις διεθνείς και νομικές προεκτάσεις του, που είχε χτίσει ο Μακάριος με titάνιες προσπάθειες απ' το 1960 μέχρι την ανατροπή του από τον Ιωαννίδη. Μαζί με το μηχανισμό του Μακαρίου αποδιαρθρωνόταν και η αδέσμευτη πολιτική του για μια ανεξάρτητη και ειρηνική Κυπριακή Δημοκρατία, πέρα από ψυχροπολεμικές εντάσεις και εθνικιστικά μίσση που έσπερναν οι τρομοκρατικές οργανώσεις της ΕΟΚΑ-Β και οι τουρκικές ΤΜΤ και Βολκάν.

⁷³ Τα σχέδια άμυνας της Κύπρου να είχε συντάξει ο Γρίβας («Αφροδίτη 1» και «Αφροδίτη 2»). Το πρώτο προέβλεπε την καταστροφή του προγεφυρώματος και το δεύτερο την καταστροφή του θύλακα. Δεν εφαρμόστηκαν.

Ο Καραμανλής ζήτησε ενημέρωση από τους αρχηγούς των τριών όπλων και τον αρχηγό των ενόπλων δυνάμεων, Γρηγόρη Μπονάνο, για πιθανή αποστολή στρατιωτικής βοήθειας στην Κύπρο, και αυτό μαρτυρεί ειδικά το πολεμικό συμβούλιο της 13^{ης} Αυγούστου 1974 – αναφέρεται σ’ αυτό εκτενώς η μελέτη του Παπαχελά, *Ένα σκοτεινό δωμάτιο*. Ο Καραμανλής, μεταξύ άλλων, εξέτασε αποστολή υποβρυχίων καθώς και σμήνους των υπερσύγχρονων μαχητικών Φάντομ, τα οποία δεν διέθετε τότε η Τουρκία και τα οποία θα μπορούσαν να επιχειρήσουν στην Κύπρο και να επιστρέψουν στη βάση τους στην Κρήτη. Οι αρχηγοί, ωστόσο, όπως είδαμε, με μπροστάρη τον Υπουργό Άμυνας, Ευάγγελο Αβέρωφ, αντιστάθηκαν σ’ αυτή τη λογική με σαθρά επιχειρήματα τα οποία δεν έστεκαν ούτε *πολιτικά* ούτε *επιχειρησιακά*. Προείχε, ωστόσο, ο *μη πόλεμος* μεταξύ δύο ΝΑΤΟϊκών δυνάμεων και αυτό ήταν ακριβώς το «πνεύμα» των αρχηγών οι οποίοι πρόταζαν παιδικές δικαιολογίες προκειμένου ν’ αποφευχθεί κάθε ουσιαστική αποστολή βοήθειας στην Κύπρο και πιθανή στρατιωτική εμπλοκή της Ελλάδας. Γι’ αυτό και η Εθνοφρουρά, μαζί με την ΕΛΔΥΚ, αφέθηκαν στη μοίρα τους.

Θα πρέπει, επιτέλους, να τεθεί το ερώτημα: Ποιοι ήταν αυτοί από τους οποίους ζήτησε ο Καραμανλής γνωμοδότηση για το αν μπορεί η Ελλάδα να βοηθήσει στρατιωτικά την Κύπρο; Ήταν αυτοί που, σε αगाστή σύμπνοια με τη ΣΙΑ και τον πράκτορά της και πραγματικό, κατά δική του παραδοχή, διοικητή της χούντας, Γκαστ Λάσκαρη Αβρακώτο, φαίνεται να οργάνωσαν και να εκτέλεσαν την ανατροπή του Μακάριου και το καλωσόρισμα του Αττίλα στην Κύπρο. Μόνο ο Ιωαννίδης έλλειπε, όλοι σχεδόν οι άλλοι αξιότιμοι κύριοι ήταν παρόντες στις συσκέψεις με τις περισπούδαστες γνωματεύσεις τους. Ουδέναν απέλυσε ο Καραμανλής όταν ορκίστηκε τα ξημερώματα της 24^{ης} Ιουλίου. Οι πλείστοι αφυπηρέτησαν με τιμές. Θα μπορούσαμε να πούμε, μάλιστα, ότι ένας δημοκράτης και ανεξάρτητος Έλληνας πολιτικός, ένας Εθνάρχης, θα έπρεπε να είχε θέσει ως *όρο* ηγετικής εμπλοκής του στην πολιτική την απόλυση όλων των ανδρείκελων που οδήγησαν την Κύπρο και το λαό της στην καταστροφή και αφού πρώτιστα –πολύ πριν τα γεγονότα και το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου– είχε προετοιμάσει νέα ηγετική πολιτική και στρατιωτική ομάδα κυβέρνησης εκτάκτου ανάγκης της χώρας. Ο Μπονάνος, ο αρχηγός του ΑΕΔ, περιβόητος και για το «οι Τούρκοι κτυπούν την Κύπρο, αλλά εμείς είμαστε Ελλάς», αποστρατεύτηκε στις 19 Αυγούστου, αφού είχε «ολοκληρώσει το έργο του». Μια σειρά από δημοκράτες ανώτατους και ικανότατους αξιωματικούς οι οποίοι είχαν απολυθεί από το στράτευμα από τη χούντα του Παπαδόπουλου ήταν έτοιμοι να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στην κυβέρνηση Καραμανλή. Ένας απ’ αυτούς μάλιστα, ο Πανουργιάς Πανουργιάς, είχε προσληφθεί από τον ίδιο τον Καραμανλή ως σύμβουλος του. Την 1^η Αυγούστου είχε προετοιμάσει μια έκθεση για την «Στρατηγική κατάσταση της χώρας», όπως την αποκάλεσε, μεταξύ των οποίων έλεγε και τα εξής:

Θα ήταν προτιμώτερο όλη η ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων να είχε αντικατασταθεί από την πρώτη στιγμή. Αυτό δεν συνέβει. Προτιμήθηκε η μέθοδος της αργής απώλειας εξουσίας από το καθεστώς. Αυτό επιβάλει την δημιουργία μιας συμβουλευτικής επιτροπής από 3-5 απόστρατους αξιωματικούς να επιτηρήσουν τη διαδικασία μετάβασης.⁷⁴

Στη συνέχεια ο Πανουργιάς αναφέρει τους λόγους για τους οποίους οι στρατηγοί από τους οποίους λαμβάνει γνωμοδότηση ο Καραμανλής έχουν περιπέσει σε αδικήματα εθνικής προδοσίας αναφέροντας, μεταξύ άλλων, τη δολοφονία φοιτητών στο Πολυτεχνείο, τα εγκλήματα της χούντας κατά του ελληνικού λαού από τον Απρίλιο του 1967 μέχρι τότε, το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου και την ολοκληρωτική αποτυχία της επιστράτευσης.

Υπήρχε κίνδυνος ελληνοτουρκικής σύγκρουσης αν η Ελλάδα κατέστρεφε τον τουρκικό αποβατικό στόλο και το προγεφύρωμα; Υπήρχε κίνδυνος ελληνοτουρκικής σύγκρουσης στο Αιγαίο ταυτόχρονα με την εμπλοκή της Ελλάδας στην Κύπρο, κάτι που θα ήταν μεγάλο μειονέκτημα διότι θα αδυνάτιζε την άμυνα της χώρας χωρίς κέρδη στην Κύπρο; Η πιθανότητα για τέτοια σενάρια ήταν μικρή για πάρα πολλούς λόγους.

Πρώτος και βασικός λόγος ήταν ότι το ΝΑΤΟϊκό δόγμα του «μη πολέμου» δεν ίσχυε μόνο για την Ελλάδα, ίσχυε και για την Τουρκία. Ταυτόχρονα, αυτό ήταν ο μεγάλος φόβος των ΗΠΑ, τον οποίο όλες οι ελληνικές ελίτ γνώριζαν. Κατάφεραν, όμως, με έναν ανεκδιήγητο τρόπο να κάνουν το φόβο των ΗΠΑ δικό τους φόβο. Νόμιμη απειλή επέμβασης της Ελλάδας ως εγγυήτριας δύναμης σε οποιαδήποτε περίοδο (Αττίλας 1, 20-22 Ιουλίου, «εκεχειρία», Αττίλας 2, 14-17 Αυγούστου), ιδιαίτερα στον Αττίλα 2, θα έθετε επιτακτικά στις ΗΠΑ την εκπλήρωση του αιτήματος της ελληνικής πλευράς που είχε τεθεί με σαφήνεια από τον Ηλία Δημητρακόπουλο στον Κίσιντζερ πολύ πριν τον Αττίλα 1 για παρεμβολή του 6^{ου} στόλου από τη Σούδα μεταξύ Κύπρου και Μερσίνας προκειμένου να σταματήσει τόσο έναν ελληνοτουρκικό πόλεμο όσο και τις τουρκικές αποβιβάσεις/αποβάσεις στο νησί.⁷⁵

⁷⁴ Πανουργιάς Πανουργιάς, «Σημείωμα για τη στρατηγική κατάσταση στη χώρα», 1 Αυγούστου 1974, αρχείο Αβέρωφ, φάκελος 81, 1974.8.1-81.1.43.

⁷⁵ Ο Ηλίας Δημητρακόπουλος, μια εξέχουσα ανεξάρτητη δημοσιογραφική πένα που τρόμαζε τον Καραμανλή ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950, είχε τεράστια επιρροή στις αμερικανικές ελίτ. Ήταν ο άνθρωπος που συνέβαλε όσο κανένας άλλος στην αποκάλυψη του σκανδάλου «Γουστεργκέιτ» και επηρέαζε σε μεγάλο βαθμό τους Αμερικανούς γερουσιαστές, ειδικά τον επικεφαλής της επιτροπής των εξωτερικών υποθέσεων των ΗΠΑ, Τζέιμς Γουίλιαμ Φούλμπραϊτ, στον οποίο και είχε θέσει αρχές Ιουλίου του 1974 και το αίτημα μιας «εθιμοτυπικής επίσκεψης του 6^{ου} στόλου» στην Κύπρο προκειμένου να αποσοβηθεί η επικείμενη τουρκική εισβολή που όλοι

Τονίζουμε ότι η προέλαση του Αττίλα 2 αποτελούσε μια μεγάλη εκτροπή απ' αυτά που είχαν συζητηθεί και, ως ένα βαθμό, συμφωνηθεί με την Τουρκία από την εποχή των σχεδίων Μπωλ-Άτσεσον μέχρι το 1974.

Ένας δεύτερος λόγος ήταν ότι η Ελλάδα μπορούσε να κάνει, έστω και με δυσκολίες, προγεφύρωμα στον Έβρο, κάτι που αναφέρεται ως δυνατότητα σε μερικές από τις συσκέψεις των αρχηγών του ΑΕΔ με την πολιτική ηγεσία. Και πάλι, αυτό θα προμήνυε πόλεμο δύο ΝΑΤΟϊκών δυνάμεων, διάλυση της νότιας πτέρυγας του ΝΑΤΟ και άμεση εμπλοκή της ΕΣΣΔ μέσω της Βουλγαρίας ή/και απευθείας μέσω της Μαύρης Θάλασσας, συνεπώς η επέμβαση των ΗΠΑ για το σταμάτημα της κλιμάκωσης της σύρραξης θα ήταν ακαριαία, όπως είχε υποστηρίξει ο Ντεμιρέλ στη διαφωνία του με τον Έτσεβίτ για την στρατιωτική επιχείρηση στην Κύπρο. Το συμπέρασμα είναι ότι μια σθεναρή στάση της Ελλάδας συνδράμοντας εμπράκτως στην άμυνα της Κύπρου βάση των υπαρκτών σχεδίων θα απέτρεπε τον Αττίλα 2, κυρίως λόγω της ακαριαίας επέμβασης των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ. Μελετώντας τις πηγές, ειδικά τα αρχεία του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, γίνεται κατανοητό ότι ναι μεν η γεωστρατηγική βαρύτητα που απέδιδαν οι ΗΠΑ στην Τουρκία ήταν μεγαλύτερη, ωστόσο αυτό ίσχυσε *en kaiρώ ειρήνης*. Αν η Ελλάδα αποφάσιζε να μπει σε πόλεμο με την Τουρκία, τότε ολόκληρη η Μεσογειακή και Βαλκανική αλυσίδα στρατιωτικής ασφάλειας και επικοινωνιών του ΝΑΤΟ θα διαλυόταν, πολλαπλασιάζοντας τη γεωστρατηγική αξία της Ελλάδας *en kaiρώ πολέμου*. Αυτό είναι μια στρατηγική διάσταση της κατάστασης στην ανατολική Μεσόγειο που, απ' όσο γνωρίζουμε, δεν έχει αναλυθεί επισταμένως ούτε από ιστορικούς αλλά ούτε και από αμυντικούς αναλυτές και που, λίγο πολύ, ισχύει μέχρι και σήμερα. Συνεπώς, ο φόβος των ΗΠΑ ότι αν η Ελλάδα έμπαινε σε πόλεμο με την Τουρκία θα έσπαγε όλη η αλυσίδα αμυντικής ασφάλειας της Μεσογείου θα ανάγκαζε *ακαριαία* τόσο την Τουρκία όσο και την Ελλάδα να σταματήσουν τις εχθροπραξίες για να βρεθεί μια ειρηνική λύση στην Κύπρο. Η κυβέρνηση των Καραμανλή-Αβέρωφ δεν τόλμησε να εφαρμόσει μια *πολιτική στρατηγική των ορίων* – παρακάτω, θα αναλύσουμε διεξοδικότερα αυτήν την έννοια. Θα δούμε στη συνέχεια το γιατί. Προς το παρόν, ας αναφέρουμε ενδεικτικά μερικές επίσημες εκθέσεις ιθυνόντων των ΗΠΑ, καθώς και τοποθετήσεις του Κίσιντζερ, που επιβεβαιώνουν όλα τα παραπάνω.

Σε ένα υπόμνημα του Άρθουρ Χάρτμαν, βοηθού του Κίσιντζερ το Στέιτ Ντιπάρτμεντ, με ημερομηνία 22 Ιουλίου 1974, αναφέρεται μεταξύ άλλων:

γνώριζαν εκτός, υποτίθεται, από τη χουντική ηγεσία. Δες, James H. Barron, *The Greek Connection. The Life of Elias Demetracopoulos and the Untold Story of Watergate*, Melville House, London 2020.

Μαζί με τους άνδρες στη Βιτσέντζα της Ιταλίας του TF 61/62 (2.011 σε 17 ώρες), διαθέσιμες δυνάμεις είναι επίσης: το υπόλοιπο της Βιτσέντζα, που είναι ένα αερομεταφερόμενο τάγμα (861 άνδρες σε 83 ώρες), δύο μηχανοκίνητα τάγματα στη Γερμανία (γύρω στους 2.000 άνδρες έτοιμους σε 156 ώρες/6 ημέρες), και η 82 αερομεταφερόμενη μεραρχία στο Fort Bragg (γύρω στους 14.000 άνδρες έτοιμοι σε 192 ώρες/7άμισι ημέρες): ένα σύνολο περίπου 19.000 ανδρών έτοιμων σε μία εβδομάδα. Πιθανές στρατιωτικές κινήσεις εναντίον της Ελλάδας και της Τουρκίας θα έχουν δύο στόχους: άσκηση πίεσης σε Ελλάδα και Τουρκία να σταματήσουν να πολεμούν μεταξύ τους για ν' αντιμετωπίσουν την επικείμενη σοβιετική απειλή και απειλή εκ μέρους των ΗΠΑ ή/και του NATO για παύση αμυντικής βοήθειας [ακολουθούν 21/2 γραμμές οι οποίες παραμένουν απόρρητες]. Και οι δύο κινήσεις μπορεί να διακινδυνεύσουν τους δεσμούς μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας μετά τη διένεξη μεταξύ τους, εφόσον η απειλή για διακοπή αμυντικής βοήθειας μπορεί να προκαλέσει στροφή προς άλλους προμηθευτές που δεν είναι μέλη του NATO [μία γραμμή παραμένει απόρρητη] [...]. Παύση ενός ελληνοτουρκικού πολέμου είναι ένας φυσιολογικός στόχος του NATO.⁷⁶

Γίνεται εδώ ξεκάθαρο ότι οι ΗΠΑ όχι μόνο δεν επιθυμούσαν πόλεμο Ελλάδας–Τουρκίας, αλλά και ότι ετοιμάζονταν γι' αυτό το ενδεχόμενο και πώς να τον σταματήσουν ακαριαία ακόμη και με αερομεταφορά μιας ολόκληρης μεραρχίας από το Fort Bragg της Καλιφόρνιας. Η τεράστια σημασία της γεωστρατηγικής ενότητας Ελλάδας–Τουρκίας αναλύεται με περισσότερες λεπτομέρειες –αν και είδαμε ότι σημαντικά τμήματα των εκθέσεων παραμένουν μη διαθέσιμα ακόμη και σήμερα– από τους Αρχηγούς του Πενταγώνου (Joints Chiefs of Staff) σε μεγάλη έκθεση που ετοίμασαν για τον Πρόεδρο των ΗΠΑ και το στρατιωτικό του επιτελείο τρεις ημέρες μετά την έκθεση του Χάρτμαν προς τον Κίσιντζερ:

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Μας ζητήθηκε να ετοιμάσουμε μία επιπλέον έκθεση που να προβλέπει την επίδραση των απωλειών όλων των στρατιωτικών και άλλων ευκολιών (πλην των δικτύων πληροφοριών) που σχετίζονται με την απόσυρση των δυνάμεων των ΗΠΑ από Ελλάδα και Τουρκία ως συνέπεια ενός ελληνοτουρκικού πολέμου. Καταλήγουμε στο ότι οι στρατιωτικές διευκολύνσεις που προσφέρουν στις ΗΠΑ η Ελλάδα και η Τουρκία είναι υψίστης σημασίας και,

⁷⁶ "Briefing memorandum from the Assistant Secretary of State for European Affairs (Hartman) to Secretary of State Kissinger", 22 July 1974, *FRUS*, 1969-1976, ό.π.

μεταξύ άλλων, εμπεριέχουν: διοίκηση, έλεγχο και επικοινωνίες στην ανατολική Μεσόγειο, βασικά στοιχεία των επικοινωνιών άμυνας των ΗΠΑ, τεράστιες στρατιωτικές ευκολίες αερομεταφορών [δύο γραμμές παραμένουν απόρρητες], τεράστιες στρατιωτικές εφεδρικές αποθήκες με μεγάλη σημασία για το αμερικανικό ναυτικό και αεροπορία [...] και, γενικά, οι ευκολίες που μας παράσχουν Ελλάδα και Τουρκία θα είναι πολύ ακριβές να υποκατασταθούν από κάτι άλλο. Επιλέγοντας άλλες γεωγραφίες για εγκατάστασή τους είναι ένα εξαιρετικά περίπλοκο θέμα [...]. Η στρατηγική σημασία της Ελλάδας και της Τουρκίας πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα [...]. Μας εξυπηρετούν ως εμπόδιο μεταξύ του Συμφώνου της Βαρσοβίας και της ανατολικής Μεσογείου [...]. Απόσυρση των δυνάμεών μας από τις βάσεις μας στην Ελλάδα και την Τουρκία θα αδυνάτιζε το NATO καθιστώντας τη σοβιετική διείσδυση στη Μεσόγειο εύκολη. Θα ενθάρρυνε κι άλλες χώρες του NATO να κάνουν το ίδιο [...]. Πιθανά θα έβαζε ιδέες τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Τουρκία να φύγουν μαζί από το NATO.⁷⁷

Γίνεται σαφής η τεράστια σημασία που έδιναν οι ανώτατοι κυβερνητικοί κύκλοι εξουσίας των ΗΠΑ στα ελληνοτουρκικά και σε πιθανό πόλεμο μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας λόγω Κυπριακού ζητήματος. Αναλύεται με σαφήνεια και με λεπτομέρεια η σημασία μιας εμπόλεμης Ελλάδας για τα στρατηγικά συμφέροντα των ΗΠΑ και του NATO, αλλά και της Τουρκίας και της Ελλάδας ως ενωμένο στρατηγικό μπλοκ απέναντι στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουμε είναι σαφές: Αν η κυβέρνηση Καραμανλή-Αβέρωφ έπαιρνε μια ανεξάρτητη και κυρίαρχη πολιτική απόφαση προκειμένου να βάλει σε ενέργεια τα σχέδια για την άμυνα της Κύπρου, τότε οι ΗΠΑ θα επενέβαιναν ακαριαία να σταματήσουν τον ελληνοτουρκικό πόλεμο με προφανή οφέλη για την Ελλάδα και την Κυπριακή Δημοκρατία. Κι όχι μόνο αυτό. Θα συνιστούσε μεγάλη πολιτική παρακαταθήκη για το μέλλον της διαχείρισης των ελληνοτουρκικών σχέσεων από την υπερδύναμη, με την έννοια ότι θα γνώριζε ότι οι ελληνικές πολιτικές ηγεσίες δεν υποχωρούν σε πιέσεις, απειλές και τετελεσμένα. Το ίδιο μήνυμα θα έπαιρνε και η Τουρκία. Όμως, με την υποχωρητική στάση που τηρήθηκε, συνέβη ακριβώς το αντίθετο. Η Ελλάδα υιοθέτησε ένα πρωτόκολλο βασισμένο στις υποχωρήσεις του φοβικού συνδρόμου, που έκανε ακόμη και τον ίδιο τον Κίσιντζερ ν' αγανακτήσει με τον συνεχή ενδοτισμό των Ελλήνων.

⁷⁷ "Memorandum from the Deputy Director of the Joint Staff (Ginsburgh) to the President's Chief of Staff (Haig)", DJSM-1063-74, 25 July 1974, ό.π.

«Κάθε τρεις μήνες παραχωρείτε και κάτω»

Στις 14 Αυγούστου, ο Καραμανλής λαμβάνει ένα άκρως απόρρητο έγγραφο από τους χουντικούς στρατηγούς του Επιτελείου σε σχέση με τις ενισχύσεις της Εθνικής Φρουράς κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων στην Κύπρο από τις 20 Ιουλίου έως τις 2 Αυγούστου.⁷⁸ Η έκθεση, μεταξύ άλλων, αναφέρει ότι από το 1968 προβλεπόταν τα ακόλουθα για την άμυνα της Κύπρου αν η Τουρκία έκανε εισβολή:

1. Χρησιμοποίηση της ΕΛΔΥΚ για αντεπίθεση στο προγεφύρωμα των δυνάμεων εισβολής.
2. Χρησιμοποίηση υποβρυχίων και δύο τορπιλακάτων για προσβολή των αποβατικών σκαφών και των πολεμικών πλοίων.
3. Χρησιμοποίηση ενός σμήνους αεροσκαφών για την καταστροφή των αποβατικών δυνάμεων.

Η έκθεση είναι πολύ λεπτομερής και, βέβαια, τίποτε από τα ανωτέρω δεν έγινε, με αποκορύφωμα τη λάθος διαταγή επίθεσης της ΕΛΔΥΚ στον θύλακα του Κιόνελλι, με μερικά πεπαλαιωμένα τανκς, αποστολή που απέτυχε παρά του ότι η ΕΛΔΥΚ κατάφερε να εισχωρήσει αρκετά μέσα στον θύλακα. Στις 22 Ιουλίου, λέει η έκθεση, 9 αεροπλάνα Φάντομ μετέβησαν στην Κρήτη ενώ το ναυτικό διέθεσε τις τορπιλακάτους και δύο νέα υποβρύχια, τα οποία διατάχθηκαν να πλεύσουν από τη Ρόδο προς την Κύπρο. Ωστόσο, συνεχίζει η έκθεση, διατάχθηκαν να επιστρέψουν όταν ο πόλεμος Ελλάδας–Τουρκίας έγινε προφανής, με αποτέλεσμα να επικρατήσει η αυτοσυγκράτηση, εφόσον τα υποβρύχια θα χρειάζονταν για την άμυνα της Ελλάδας διότι ο τουρκικός στόλος της Σμύρνης θα έβγαινε στο Αιγαίο. Η έκθεση λέει σχεδόν ευθέως ότι ο Σίσκο πίεσε αφόρητα με αυτά τα επιχειρήματα τους στρατηγούς της χούντας, στριμώχνοντάς τους στη γωνιά. Ακόμα, η έκθεση αναφέρει ότι δεν μπορούσαν όλα τα αεροπλάνα να πάνε στην Κύπρο και να γυρίσουν. Θα έπρεπε ή να καταστραφούν αφού επιχειρήσουν με αυτοθυσία των πιλοτών ή να προσγειωθούν στον Λίβανο ή στις βρετανικές βάσεις – αν δινόταν η σχετική άδεια. Αυτό, να σημειωθεί, είναι κάτι που ίσχυε και στο οποίο έχει αναφερθεί εκτενώς ο Παπαχελάς στη μελέτη του, *Ένα σκοτεινό δωμάτιο*. Δεν ίσχυε όμως για τα Φάντομ, το οποίο παραδέχονται οι χουντικοί στην ίδια τους την έκθεση, κάτι που παραβλέπει ο Παπαχελάς. Τα Φάντομ, θα πει η έκθεση, είχε παρθεί απόφαση να χρησιμοποιηθούν, αλλά τότε ήταν ήδη 11 το βράδυ στις 22 Ιουλίου και η Κυρήνεια είχε πέσει – ενώ βέβαια υπήρχε και η συμφωνία της ψευτο-εκεχειρίας. Η χουντική έκθεση προς τον Καραμανλή θα καταλήξει λέγοντας ότι «δεν ήταν αδρανής» ως κυβέρνηση, εξάλλου είχε στείλει τα Νοράτλας. Για τα επιβατικά

⁷⁸ Αρχείο Αβέρωφ, Φάκελος 78, 1974.8.3.-78.1.7.

«Σαφώς» και «Κύδων» δεν δόθηκε η διαταγή να πλεύσουν προς την Κύπρο από το Κερατσίνι με πυρομαχικά και υλικό πρώτων βοηθειών, ωστόσο το επιβατικό «Έλλη» έφτασε στη Λεμεσό στις 31 Ιουλίου με πυρομαχικά και ιατρικό υλικό. Καταληκτικά, η έκθεση των χουντικών λέει ότι η Ελλάδα μπορούσε να επιχειρήσει στην Κύπρο αλλά δεν το έκανε λόγω τεράστιων περιορισμών και απειλών από τις ΗΠΑ μέσω του Σίσκο.

Ο Καραμανλής, πιεσμένος από τον Αβέρωφ, τη χουντική γραφειοκρατική πραγματικότητα που περιστοιχίζοταν αλλά και την αντι-κομμουνιστική πολιτική κουλτούρα που διέκρινε τόσο τον ίδιο όσο και όλους τους συνεργάτες του, απορρίπτει την ίδια του την πρόταση περί δημόσιας μετάβασής του στην Κύπρο μαζί με τον Αβέρωφ με νηοπομπή, κάτι που όπως είχε εκτιμηθεί θα είχε μεγάλο ευνοϊκό διεθνή αντίκτυπο, ενώ οι Τούρκοι δεν θα τολμούσαν να πλήξουν τη νηοπομπή. Τελικά, προσαρμόστηκε στα δεδομένα και ακολούθησε την ίδια ακριβώς πολιτική με τη χουντική ηγεσία, αυτήν της μη άσκησης του νόμιμου δικαιώματος της χώρας να παρέμβει στην Κύπρο, βάζοντας στο ντουλάπι το υπαρκτό –και εφικτό– σχέδιο αποτροπής. Να σημειωθεί μόνο κάτι σχετικά με τα Φάντομ το οποίο παραμένει άγνωστο ή συνειδητά αποσιωπούμενο από τη σχετική βιβλιογραφία.

Όταν η χούντα του Παπαδόπουλου είχε παραγγείλει τα Φάντομ στις ΗΠΑ προς τα τέλη του 1971, η Τουρκία έκανε έντονο διάβημα στις ΗΠΑ γιατί αγοράζει η Ελλάδα τέτοιο τύπο αεροπλάνων που μπορούν ν' επιχειρήσουν στην Κύπρο. Τον Ιανουάριο του 1972, ο Τούρκος ΥΠΕΞ, Ουμίτ Χαλούκ Μπαγιουλκέν, θα πει ότι η Ελλάδα οικοδομεί αποτροπή όχι ενάντια στη Βουλγαρία αλλά ενάντια στην Τουρκία:

Έπειτα, ο Μπαγιουλκέν εξέφρασε τη βαθιά ανησυχία της τουρκικής κυβέρνησης για την πιθανή πώληση των F-4 στην Ελλάδα. Αυτά τα αεροπλάνα, τα οποία έχουν ακτίνα δράσης πάνω απ' την Τουρκία και την Κύπρο, θα αλλάξουν τη λεπτή ισορροπία μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, η οποία υπάρχει από την εποχή της Λωζάνης και η οποία έχει διατηρηθεί από το ΝΑΤΟ. Η κυβέρνηση της Τουρκίας εκτιμά τις ανάγκες της Ελλάδας αλλά οι Έλληνες δεν χρειάζονται τα F-4. Τα βουλγαρικά σύνορα είναι κοντά και μικρής ακτίνας δράσης αεροπλάνα αρκούν. Επίσης, ελληνική κατοχή των F-4 θα μπορούσε να επηρεάσει μια λύση του Κυπριακού θέματος κάνοντας την Ελλάδα λιγότερο συμβιβαστική [...].⁷⁹

Εδώ υπάρχει μια ξεκάθαρη τοποθέτηση της κατάστασης από την τουρκική κυβέρνηση και διαφαίνεται ο φόβος αλλαγής ισορροπιών που την διακατέχει,

⁷⁹ "Telegram from the Department of State to the Embassy in Turkey", 4 January 1972, *FRUS*, 1969-1976, ό.π.

ισορροπιών (υπέρ της Τουρκίας) που σφυρηλατήθηκαν από την εποχή της Συνθήκης της Λωζάνης. Η Ελλάδα των Καραμανλή–Αβέρωφ δεν αξιοποίησε την ευκαιρία που της έδινε επί του πεδίου η κατοχή των F-4 προκειμένου να δομήσει μια αξιόπιστη αποτροπή ενάντια στην Τουρκία κατά την περίοδο της εκεχειρίας. Αλλά η αποτροπή δεν έχει μόνο στρατιωτικό σκέλος. Έχει διπλωματικά και πολιτικά περιεχόμενα.

Η κυβέρνηση Καραμανλή–Αβέρωφ, προκειμένου να αποκαταστήσει την κλονισμένη από τη χούντα ενότητα μεταξύ λαού, στρατού και πολιτικής ηγεσίας, θα έπρεπε, εκτός της υιοθέτησης της συμβουλής του στρατηγού Πανουργιά για ξερίζωμα της χουντικής στρατιωτικής ηγεσίας, να καλέσει τουλάχιστον τον Ανδρέα Παπανδρέου να συμμετάσχει στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας. Αλλά ο Καραμανλής απέφυγε να συναντήσει τον Ανδρέα καθ’ όλη την περίοδο της δικτατορίας παρά τα αιτήματα του Ανδρέα για συνάντηση.⁸⁰ Ήταν δε τόσο διαποτισμένος με αντι-σοβιετικό μένος, που δεν σκέφτηκε καθόλου τη διπλωματική προσέγγιση της Βουλγαρίας και, άρα, της Σοβιετικής Ένωσης με ταυτόχρονη απειλή προς τις ΗΠΑ για αποχώρηση από το ΝΑΤΟ κατά την ψευτο-εκεχειρία. Όλες οι αρχειακές πηγές δείχνουν πόσο ενσωματωμένη ήταν η πολιτική ηγεσία υπό τον Καραμανλή στα κελεύσματα των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ υπηρετώντας, ως εκ τούτου, την τουρκική πολιτική στην Κύπρο.

Αλλά τα κείμενά μας μέχρι τώρα έδειξαν και κάτι άλλο πολύ σημαντικό, ίσως το σημαντικότερο. Έδειξαν ότι οι ίδιοι οι Καραμανλής και Αβέρωφ από τη δεκαετία του 1950 είχαν χαράξει τους άξονες της ελληνικής πολιτικής στην Κύπρο, οι οποίοι συμπεριλάμβαναν τη ΝΑΤΟποίηση της Κυπριακής Δημοκρατίας και την παραχώρηση στρατιωτικής βάσης της Τουρκίας στην Κύπρο. Οι Ελληνοκύπριοι αγωνίζονταν για αυτοδιάθεση από τον αποικιοκρατικό ζυγό και ένωση με την Ελλάδα καταγράφοντας εκατοντάδες νεκρούς με την απάνθρωπη μέθοδο του απαγχονισμού –ο αγώνας της ΕΟΚΑ– και η κυβέρνηση Καραμανλή–Αβέρωφ, υπό την αιγίδα του ΝΑΤΟ, διαπραγματευόταν στρατιωτική βάση της Τουρκίας στη νέα Κύπρο που θα δημιουργούσαν οι Ελληνοκύπριοι με τις δικές τους θυσίες. Κοντολογίς, η χούντα δεν δημιούργησε πολιτική για το Κυπριακό ζήτημα. Η χούντα χειρίστηκε, με βλακώδες τρόπο αυτό είναι αλήθεια, την ΝΑΤΟϊκή πολιτική της διχοτόμησης των Καραμανλή και Αβέρωφ για την Κύπρο. Μερική εξαίρεση αποτελεί η περίοδος του Γεωργίου Παπανδρέου, και εξηγούμε το γιατί.

Όπως υποστηρίζαμε προηγουμένως, ο Γεώργιος Παπανδρέου έστειλε τη μεραρχία στην Κύπρο υπηρετώντας διπλό σκοπό. Πρώτον, τη χρησιμοποίησέ της για πιθανή

⁸⁰ Δες, Σπύρος Δραϊνός, *Ο Ανδρέας στη φυλακή και την εξορία. Χούντα, αντίσταση, Αμερικανοί, Καραμανλής, Εφημερίδα των Συντακτών*, Αθήνα 2017.

ανατροπή του Μακαρίου αν οι συνθήκες το επέτρεπαν και μετά να πραγματοποιήσει τη «διπλή ένωση» παραχωρώντας την προ-συμφωνηθείσα στρατιωτική βάση στην Τουρκία – όλα με το κατευόδιο, προτροπή και εποπτεία των ΗΠΑ. Δεύτερον, να χρησιμοποιήσει τη μεραρχία για την άμυνα της Κύπρου ενάντια σε πιθανή τουρκική εισβολή ή προέλαση του τουρκικού στρατού στο νησί πέραν των προ-συμφωνηθέντων – αυτό όχι τόσο με το κατευόδιο των ΗΠΑ. Εδώ υποβόσκει μία λεπτομέρεια που ναι μεν οι Τούρκοι στρατηγοί τότε κατανόησαν και, μεταξύ άλλων λόγων, απέρριψαν το σχέδιο Άτσεσον, αλλά οι σύγχρονοι ιστορικοί της περιόδου δεν μπόρεσαν να δουν και να αναλύσουν. Η μεραρχία, παρεμπιπτόντως, είχε σχέδια άμυνας της Κύπρου σε περίπτωση μη συμφωνηθείσης τουρκικής επέμβασης, το «Αφροδίτη 1» και το «Αφροδίτη 2», αμφότερα γραμμένα από τον Γρίβα. Σε περίπτωση ανατροπής του Μακαρίου από τη μεραρχία, τότε την πρωτοβουλία κινήσεων στην Κύπρο θα την είχε η Ελλάδα, όχι η Τουρκία. Θα χανόταν ο Μακάριος, γεγονός από μόνο του εξευτελιστικό και απαράδεκτο, αλλά θα ήταν η Ελλάδα που θα έλεγχε όχι απλώς τη δημιουργηθείσα κρίση αλλά, γεγονός εξίσου αν όχι περισσότερο σημαντικό, θα έλεγχε την *κλιμάκωση* της κρίσης. Με δεδομένη την αρχή μη πολέμου μεταξύ ΝΑΤΟϊκών δυνάμεων, καθώς και τη στάση της Βρετανίας η οποία θα έκανε αναγκαστικά νέα συμφωνία με την Ελλάδα με την έγκριση των ΗΠΑ για τη διατήρηση των βάσεων της –και οι ΗΠΑ χρησιμοποιούσαν τις βρετανικές βάσεις μετά τη συμφωνία των Βερμούδων– είναι πολύ αμφίβολο αν η Τουρκία θα μπορούσε να πάρει την στρατιωτική βάση που εναγωνίως ήθελε στην Κύπρο για την επίτευξη του περιορισμένου ελάχιστου στόχου της. Αυτό, κρίνουμε, ότι ήταν το μεγάλο επίτευγμα της κυβέρνησης του Γεωργίου Παπανδρέου και ο αγώνας του για τον έλεγχο του υπουργείου Άμυνας της Ελλάδας είχε στόχο να μπορεί να κατευθύνει αυτή τη δυναμική των πραγμάτων. Η χούντα άλλαξε αυτή τη διάζευξη παραχωρώντας την πρωτοβουλία κινήσεων στην Τουρκία, με την απόσυρση της μεραρχίας και τη νωχελική ανατροπή του Μακαρίου. Πρόκειται, όπως υποστηρίξαμε, για καθαρή προδοσία με αρκετή δόση βλακειάς. Αλλά ούτε η συνέχιση του αμέσως επόμενου διαστήματος από το τέλος των εχθροπραξιών στην Κύπρο στις 17 Αυγούστου είναι γνωστή.

Το αμέσως επόμενο διάστημα, δηλαδή, μέχρι το τέλος του 1974, είναι πολύ σημαντικό, διότι τότε παίρνουν σάρκα και οστά οι νέες διπλωματικές θέσεις των διεθνών δρώντων για το Κυπριακό, βασικά δηλαδή οι θέσεις της Τουρκίας και της Ελλάδας υπό την αιγίδα των ΗΠΑ, ουσιαστικά, του Κίσιντζερ. Ενδιαφέρον έχει να τις περιγράψουμε εν συντομία, αν μη τι άλλο για να δούμε δύο πράγματα. Πρώτον, ότι οι νέες θέσεις που ανέπτυξε ο Μακάριος προσαρμοζόμενος στα νέα δεδομένα της κατοχής εξακολουθούσαν να είναι ανυπέρβλητες και ηγετικές. Δεύτερον, για να κατανοήσουμε ότι οι συνταγματικές αρχές επίλυσης του Κυπριακού που

επικράτησαν τότε, οι οποίες ήταν οι απόψεις του Κίσιντζερ και της Τουρκίας, είναι αυτές οι οποίες, μέσα στο διάβα των χρόνων, συζητούνται μέχρι σήμερα.

Στο διάγγελμά του τα μεσάνυχτα της 15^{ης} Αυγούστου 1974, ο Καραμανλής διαπράττει το λάθος να αποκαλύψει δημόσια ότι η Ελλάδα δεν πρόκειται να εμπλακεί στρατιωτικά στην Κύπρο και αυτό το κάνει «πριν καν ο εχθρός ανακοινώσει τη δική του πρόθεση για τερματισμό των εχθροπραξιών με άνετο χρονοδιάγραμμα».⁸¹ Όταν έκανε αυτή την ανακοίνωση, η μάχη της Λευκωσίας ήταν στο ζενίθ. Τη Λευκωσία την υπεράσπιζαν το 211 ΤΠ, ειδικά οι θέσεις του 1^{ου} λόχου, το 336^ο τάγμα επιστράτων του Δημήτρη Αλευρομάγειρου και το στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ. Οι αμυνίτες της Λευκωσίας κράτησαν παρά την απογοήτευση που έσπειρε στις γραμμές τους το διάγγελμα του Καραμανλή. Στις 16 Αυγούστου, γύρω στις 14:00 το απόγευμα, πέφτει το στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ, αφού οι Τούρκοι χρησιμοποίησαν μεγάλο αριθμό σύγχρονων Μ-48 αρμάτων, υποστηριζόμενα από 2.000 Τούρκους στρατιώτες της ΤΟΥΡΚΔΥΚ και άλλων μονάδων. Το στρατόπεδο το κράτησε για τρεις σχεδόν ημέρες μία τριλοχία. Είναι κι αυτό μια διάσταση της κρίσης που η επίσημη ιστοριογραφία προσπερνά με ευκολία, δεν θέλει να το θυμάται, το αγνοεί, ή δεν το γνωρίζει καν.

Ο Καραμανλής είχε ήδη αχνοδιαγράψει μέσα στο μυαλό του τη λύση του Κυπριακού, η οποία κάθε άλλο παρά ήταν αυτόφωτη. Προερχόταν απευθείας από τον Κίσιντζερ. Σύμφωνα με τον Κίσιντζερ, στην αυτοβιογραφία του *Years of Renewal*, αμέσως μετά το τέλος των εχθροπραξιών στην Κύπρο, είχε στείλει δύο έμπειρους διπλωμάτες, ο ένας με προορισμό την Άγκυρα και ο άλλος με προορισμό την Αθήνα. Η αποστολή τους ήταν «να σφυρηλατήσουν την ιδέα μιας δι-ζωνικής συνομοσπονδίας με σημαντική μείωση εδάφους που κατέχει η Τουρκία και με σταδιακή απόσυρση των τουρκικών στρατευμάτων».⁸² Ο Ουίλιαμ Τάιλερ ήταν ο συνταξιούχος πρέσβης που είχε πάει στην Αθήνα για συναντήσεις με τον Καραμανλή – ο Γουέλς Στέιμπλερ είχε πάει στην Άγκυρα. Ο Τάσκα, από την πρεσβεία στην Αθήνα, έδωσε πλήρη αναφορά στον Κίσιντζερ για το τι ειπώθηκε μεταξύ Καραμανλή και Τάιλερ. Σ' αυτή τη συνάντηση, ο Καραμανλής συμφωνεί με τη θέση του Κίσιντζερ για δι-ζωνικότητα, υπογραμμίζοντας ωστόσο «ότι οι Κύπριοι δεν συμφωνούν».⁸³ Ήταν 11 Σεπτεμβρίου 1974. Από εκεί και πέρα ο δρόμος για τη δι-ζωνική/δι-κοινοτική ομοσπονδία με πολιτική ισότητα για τις δύο εθνο-κοινοότητες σε επίπεδο κεντρικής κυβέρνησης είχε ανοίξει. Τον Ιούλιο του 1975, ο Καραμανλής θα το διατυπώσει επίσημα και σε προσωπική συνάντηση με τον πρόεδρο Φορντ:

⁸¹ Σάββας Δ. Βλάχσης, *ΕΛΔΥΚ. Η τελευταία μάχη*, Δούρειος Ίππος, Αθήνα 2021, σ. 418.

⁸² Henry Kissinger, *Years of Renewal*, Simon & Schuster, New York 1999, σ. 235.

⁸³ Δες, "Telegram from the Embassy in Greece to the Department of State", 11 September 1974, *FRUS, 1969-1976*, ό.π.

Έχω την εντύπωση πως δεν έχει υπάρξει σωστός χειρισμός αυτής της κατάστασης. Όλοι ξέρουμε πώς να φτάσουμε στη λύση αυτού του μικρού προβλήματος –δεν είναι όπως τη Μέση Ανατολή– και η λύση υπάρχει. Υιοθέτησα μία θέση. Είμαι πρόθυμος να ικανοποιήσω τις τουρκικές θέσεις. Δέχτηκα τη γεωγραφική ομοσπονδία. Είμαι έτοιμος να δεχτώ δύο ζώνες υπό τον όρο να επιστραφεί έδαφος που να είναι πάνω-κάτω αντανάκλαση του πληθυσμού των δύο κοινοτήτων [...]. Είμαι πρόθυμος να δώσω στους Τούρκους οποιεσδήποτε ομοσπονδιακές εξουσίες θέλουν. Μπορώ να επιβάλω αυτή τη λύση τώρα. Είμαι δυνατός στην Αθήνα και μπορώ να ελέγξω τον Μακάριο.⁸⁴

Την περίοδο της «ψευτο-εκεχειρίας» ο Καραμανλής υποστήριξε ότι «δεν συζητά με τους Τούρκους όσο ο στρατός τους παραμένει στην Κύπρο», είχε δε μάλιστα απορρίψει στα τέλη Ιουλίου επίσημη πρόταση του Ετσεβίτ να συναντηθούν. Μετά θα εκμυστηρευτεί ότι ήταν λάθος που δεν δέχτηκε να δει τον Ετσεβίτ. Μετά από λίγες εβδομάδες θα υιοθετήσει τη «δι-ζωνική» και, με τον πιο επίσημο τρόπο, θα καταθέσει μπροστά στον Αμερικανό Πρόεδρο ότι δίνει και όσες εξουσίες θέλουν οι Τούρκοι σε ομοσπονδιακό επίπεδο, που ήταν το επιχείρημα της Τουρκίας για «πολιτική ισότητα». Η πιο τραγική συνάντηση όμως ήταν αυτή μεταξύ του Έλληνα ΥΠΕΞ του Καραμανλή, Δημήτρη Μπίτσιου, και του Κίσιντζερ, την ίδια ακριβώς περίοδο της επίσκεψης στο Ελσίνκι:

Κίσιντζερ: Η διαπραγματεύσή σας είναι η μόνη που απέτυχα να προχωρήσω. Δεν το λέω για να παραπονεθώ – και οι δύο γνωρίζουμε πώς να λύσουμε το θέμα. Η μόνη κριτική που έχω είναι σχετικά με τη διαπραγματευτική σας τακτική η οποία δεν ακολουθά την αρχή να πάρεις μία θέση και να υπεραμυνθείς αυτής της θέσης. Κάθε τρεις μήνες παραχωρείτε και κάτι και αυτό κάνει την άλλη πλευρά να κωλυσιεργεί. Το βασικό πρόβλημα ήταν τον περασμένο Αύγουστο [...]. Αν κάναμε κάποιο λάθος ήταν στη Γενεύη.

Μπίσιος: Αν ο Μαύρος γνώριζε ότι ήσασταν πίσω από την τουρκική πρόταση, πιθανά να την έπαιρνε πάρα πολύ σοβαρά.⁸⁵

Μπορεί να καταλογιστεί το οτιδήποτε στον Κίσιντζερ, όπως για παράδειγμα αυτό έκανε ο Κρίστοφερ Χίτσενς που τον πέρασε –λεκτικώς και νοερώς– μέχρι και από

⁸⁴ “Memorandum of conversation”, Helsinki, 30 July 1975, στο ίδιο.

⁸⁵ “Memorandum of conversation”, Helsinki, 31 July 1975, στο ίδιο.

δίκη,⁸⁶ δεν μπορεί όμως κανείς να του καταλογίσει ότι δεν ήταν ένας πολύ έξυπνος και καλά μελετημένος άνθρωπος. Αυτό που λέει στον Μπίτσιο σ' αυτόν το διάλογο είναι απίθανο και πρωτοφανές. Ο Κίσιντζερ κατηγορεί την Ελλάδα ότι με τις συνεχείς της υποχωρήσεις στο Κυπριακό κάνει τον αντίπαλο, δηλ. την Τουρκία, να αναστέλλει και να καθυστερεί τις αποφάσεις της ακριβώς γιατί αναμένει νέες παραχωρήσεις. Δηλαδή, η τακτική των συνεχών παραχωρήσεων αποδιοργανώνει τις θέσεις του αντιπάλου με τη θετική έννοια για τον αντίπαλο, εφόσον περιμένει νέες υποχωρήσεις για να μην μπαίνει στον κόπο να ετοιμάζει και να αντικρούει συνεχώς τις νέες προτάσεις της άλλης πλευράς. Όταν οι χουντικοί στις 13 Αυγούστου 1974 συζητούσαν με την πολιτική ηγεσία τι στρατιωτική οδηγία να δώσουν στην παραπαίουσα Εθνοφρουρά στην Κύπρο, ακούστηκαν διάφορες απόψεις. Ωστόσο, επικράτησε η άποψη του Γαλατσάνου, αρχηγού του Στρατού Ξηράς – «υποχωρητική κίνηση μετά τηρήσεως επαφής, επιβράδυνση των ρυθμών προώθησης των αντιπάλων δυνάμεων».⁸⁷ Δεν θα είναι υπερβολή να ισχυριστούμε ότι παρόμοια ήταν και η κίνηση σε διπλωματικό επίπεδο – συνεχής υποχώρηση και διατήρηση επαφής με τον εχθρό. Διαφορετική, όμως, ήταν η θέση του Μακαρίου.

Αναγνωρίζοντας τη νέα πραγματικότητα στην Κύπρο και μελετώντας τις θέσεις των μερών στη Γενεύη, καταλήγει στο να υποστηρίξει λύση πολλών καντονιών, έως και είκοσι, με ισχυρή κεντρική κυβέρνηση επί τη βάση της αρχής της πλειοψηφίας/μειοψηφίας.⁸⁸ Συγκρατούσε έτσι μεγάλα τμήματα του πληθυσμού στα σπίτια τους και στη γη τους, τόσο Ελληνοκυπρίων όσο και Τουρκοκυπρίων, περιορίζοντας την ανθρωπιστική κρίση. Ταυτόχρονα, εξασφάλιζε ισχυρή πλειοψηφική κεντρική κυβέρνηση, η οποία θα μπορούσε να λειτουργήσει αποτελεσματικά χωρίς τις αγκυλώσεις της πολιτικής ισότητας που δημιουργούσε το Σύνταγμα του 1959-60 και η τουρκική-αμερικανική λύση, ακριβώς επειδή πολιτική ισότητα στην πράξη σήμαινε *διχοτόμηση* και *παράλυση*.

Η Τουρκία, βέβαια, έθετε όλο το πακέτο των θεμάτων, κι όχι μόνο το Κυπριακό, πάνω απ' όλα, έθετε το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας των νησιών του Αιγαίου και, μετά το καλοκαίρι του 1974, το θέμα της αποστρατιωτικοποίησής τους, εφόσον η κυβέρνηση Καραμανλή, οχύρωσε τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου ως απάντηση στον Αττίλα. Κατά βάση, η ελληνική κυβέρνηση απομακρύνθηκε από το «ενιαίο

⁸⁶ Christopher Hitchens, *The Trial of Henry Kissinger*, Verso, London 2001. Για μια εξαιρετική κατανόηση της πολιτικής του Κίσιντζερ στο Κυπριακό, δες Ουίλιαμ Μάλλινσον, *Ο Κίσιντζερ και η εισβολή στην Κύπρο*, Εστία, Αθήνα 2021.

⁸⁷ «Πρακτικά συνδιάσκεψης Αβέρωφ και αρχηγών ενόπλων δυνάμεων. Εκθέσεις, υπηρεσιακά σημειώματα ΥΕΘΑ», αρχείο Καραμανλή, 13 Αυγούστου 1974, 1974.8.13.1B.39.389.

⁸⁸ Συζητώντας με τον Μιχάλη Δούντα στις 20 Αυγούστου του 1974, ο Μακάριος φλέρταρε με την ιδέα της «ομοσπονδίας επί εδαφικής βάσεως», αλλά η κεντρική εξουσία θα έπρεπε «να διαμορφωθεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζει τα Ελληνικά συμφέροντα», αρχείο Αβέρωφ, Φάκελος 82, 1974-1977-82.11.

αμυντικό δόγμα» της εποχής του Γεωργίου Παπανδρέου και της ελληνικής μεραρχίας στην Κύπρο, αναπτύσσοντας μια νέα αμυντική αντίληψη της χώρας όπου προηγείται η επιτυχής άμυνα πρώτα της Ελλάδας και μετά, εφόσον αυτή εξασφαλιστεί, τότε θα μπορεί να υποστηριχτεί η Κύπρος. Αυτή είναι η βάση στην οποία διαχωρίζεται το Κυπριακό ζήτημα ως ζήτημα παράνομης εισβολής και κατοχής από την ημερήσια διάταξη των ελληνοτουρκικών θεμάτων.

Τα παραπάνω γίνονται προφανή από μια απόρρητη έκθεση του Κίμωνα Βίμαλη, υποστράτηγου, στις 13 Φεβρουαρίου 1978, μια έκθεση για το αμυντικό πρόβλημα της Κύπρου που είχε ζητηθεί από τον Αβέρωφ.⁸⁹ Στο θέμα του Αιγαίου, «χονδρικά», θα πουν ο Τουρκμέν και ο Τσαγκαλιανγκίλ στον Κίσιντζερ σε συνάντησή τους τον Σεπτέμβριο του 1976, «η θέση της Τουρκίας είναι το μοίρασμά του με βάση τις ηπειρωτικές υφαλοκρηπίδες των δύο χωρών». Αν και έσπευσαν να προσθέσουν ότι αυτό εξαρτάται και από το πού ακριβώς θα βρεθούν κοιτάσματα υδρογονανθράκων.⁹⁰ Ετίθετο, ωστόσο, πλέον και το θέμα της αποστρατιωτικοποίησης. Σ' αυτό, η Τουρκία κατηγορούσε την Ελλάδα ότι παραβιάζει τη Συνθήκη της Λωζάνης. Στο θέμα αυτό, ο Μπίτσιος, ως ΥΠΕΞ της Ελλάδας, είχε μια απάντηση από πολύ νωρίς, ήδη από τον Νοέμβριο του 1974. Σε συνομιλία του στη Ρώμη με τον Κίσιντζερ, θα ειπωθούν τα εξής:

Μπίτσιος: Υπάρχει και το ζήτημα μερικών νησιών του Αιγαίου. Η Τουρκία μας κατηγορεί ότι τα έχουμε «επαναστρατιωτικοποιήσει». Φυσικά, κάποιες διεθνείς Συνθήκες αναφέρονται στην αποστρατιωτικοποίησή τους [...].

Κίσιντζερ: Δηλαδή θα συμφωνούσατε να αποστρατιωτικοποιηθούν τα νησιά υπό τον όρο να υπάρχουν διεθνείς εγγυήσεις για την ασφάλειά τους;

Μπίτσιος: Βεβαίως [...].⁹¹

Διεθνείς εγγυήσεις ασφάλειας για τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου δεν μπορούσαν να προέλθουν από πουθενά αλλού παρά μόνο από το ΝΑΤΟ. Έτσι, οι ελληνικές ελίτ αρχίζουν να συζητάνε από τότε, τρεις μόνο μήνες μετά την εισβολή στην Κύπρο, την αποστρατιωτικοποίηση των νησιών του ανατολικού Αιγαίου από τη στιγμή που

⁸⁹ Στη χειρόγραφη επιστολή που εκτίθεται στην πρώτη σελίδα αναφέρει ότι ο Αβέρωφ έδωσε εντολή για το εν λόγω κείμενο (δεν αναφέρεται πότε). Το 1977, Α/ΓΕΕΘΑ ήταν ο Ιωάννης Ντάβος. Δεν είναι σαφές από ποιους έγινε η σύνταξη της έκθεσης. Ωστόσο, ο Βίμαλης λέει ότι έχει λάβει έγκριση από όλους τους Αρχηγούς των Γενικών Επιτελείων. Η τελική απόφαση θα έπρεπε να ληφθεί από το Συμβούλιο Αρχηγών Γενικών Επιτελείων (ΣΑΓΕ), κατόπιν εντολής Αβέρωφ. Έχουμε αναλύσει επισταμένως την 62σέλιδη έκθεση του Βίμαλη στο άρθρο μας του ειδικού τεύχους των *Τετραδίων* για τα 50άχρονα της τουρκικής εισβολής.

⁹⁰ "Memorandum of conversation", New York, 29 September 1976, *FRUS*, 1969-1976, ό.π.

⁹¹ «Πρακτικό της συζήτησης Μπίτσιου-Κίσιντζερ», αρχείο Αβέρωφ, 5 Νοεμβρίου 1974, 2/5,239.-1074.

θα υπάρχει ΝΑΤΟϊκός στρατός στα νησιά, συμπεριλαμβανομένου και του τουρκικού στρατού, προκειμένου να εγγυηθεί την ασφάλειά τους. Μόνο οι ιστορικοί του μέλλοντος, μετά από 50 ή/και 100 χρόνια, θα μπορούν ίσως να μας πουν πόσο πολύ σε βάθος είχαν φτάσει οι ελληνοτουρκικές συζητήσεις παραχωρήσεων κυριαρχίας της Ελλάδας σε Θράκη και Αιγαίο σήμερα, αν και η ιστορική πραγματικότητα μετά από τόσες δεκαετίες μπορεί να μιλά σ' αυτούς τους ιστορικούς από μόνη της.

Ο Μακάριος και η «πολιτική στρατηγική των ορίων»

Η συνέντευξη του Μακάριου στην Οριάννα Φαλάτσι αναφέρεται στη σχετική βιβλιογραφία κυρίως σχετικά με τον απόσπασμα που έχει για τον Ιωαννίδη – κάτι που κάναμε κι εμείς εδώ. Υπάρχει, όμως, και μια άλλη διάσταση της συνέντευξης, πιο προσωπική, όπου ο Μακάριος αφηγείται μια νεανική του ανάμνηση η οποία τον χαρακτήριζε από μικρό και, με βάση αυτά που αφηγείται στη Φαλάτσι, αποτέλεσε τη βασική μέθοδο και οδοδεικτική πινακίδα της πολιτικής του στάσης και σταδιοδρομίας ως ηγέτη.

Η Φαλάτσι τον ρωτάει προσωπικές ερωτήσεις, στις οποίες ο Μακάριος αποφεύγει ν' απαντήσει. Ήταν πολιτικός της παλιάς σχολής –«τα εν οίκω μη εν δήμω»– σε αντίθεση με τις σημερινές νεο-φιλελεύθερες μόδες της woke κουλτούρας και του ναρκισσισμού των Instagram, Facebook και Tik-Tok.⁹² Ο Μακάριος της λέει ότι «δεν πιστεύει στη μοίρα» και ότι όταν τον κάλεσαν να επιστρέψει στην Κύπρο από τη Βοστώνη να γίνει αρχιεπίσκοπος εκείνος αρχικά αρνήθηκε. Της λέει ότι δεν θυμάται καλά τη μητέρα του, γιατί ήταν μικρός όταν πέθανε και ότι δεν έχει ούτε φωτογραφία της. Της διηγείται ότι ο πατέρας του ήταν βοσκός και ότι δεν του άρεσε να φυλάγει τα πρόβατα. Τις Κυριακές, όμως, θα της πει ο Μακάριος, πήγαινε στα μοναστήρια, που του άρεσαν πολύ. Η Φαλάτσι, μετά, τον ρωτάει αν ήταν απειθαρχος, καθώς ο Μακάριος της είχε πει ότι «υπακούει μόνο στον εαυτό του». Τότε ο Μακάριος προχωρεί στην εξής εκπληκτική εξομολόγηση:

Μακάριος: Ήμουν ντροπαλός. Ήμουν τόσο ντροπαλός που δεν είχα το κουράγιο να σηκωθώ και να δείξω στο δάσκαλο ότι ήμουν διαβασμένος. Όταν με φώναζε ο δάσκαλος κοκκίνιζα και η γλώσσα μου παρέλυε. Αλλά ούτε τότε δεν υπάκουα. Θα σας πω την ιστορία με τη γενειάδα. Όταν ήμουν 20 ετών, ο διάκονος του μοναστηριού με διέταξε ν' αφήσω τα γένεια μου να μεγαλώσουν. Αλλά δεν είναι υποχρεωτικό για ένα νέο μοναστηρόπαιδο ν' αφήσει τα γένεια του να μεγαλώσουν. Οπότε αρνήθηκα και αυτός θύμωσε, «ή αφήνεις γένεια ή πάρε δρόμο από δω». Τότε πήρα τη βαλίτσα μου και ετοιμάστηκα να φύγω, αλλά ήξερα τι θα συμβεί. «Μη φύγεις, μείνε». «Εντάξει, μένω». «Αλλά άφησε γενειάδα». «Όχι, δεν αφήνω γένεια». «Πρόσεξε, θα σε χτυπήσω». «Χτύπα». Άρχισε να με χτυπάει και ενώ με χτυπούσε, ούρλιαζε «θ' αφήσεις γένεια;» «Όχι». Τελικά, σταμάτησε να με χτυπάει και κάθισε κάτω εξουθενωμένος. «Σε παρακαλώ, άσε λίγα γένεια να

⁹² Η κουλτούρα του ατομικισμού, καριερισμού και ναρκισσισμού είχαν καταγγεληθεί από πολύ παλιά από την αξεπέραστη ιστορική κοινωνιολογία του Κρίστοφερ Λας στην ίδια τη χώρα που γέννησε αυτά τα φαινόμενα με την εμφάνιση της νεο-φιλελεύθερης πολιτικής και της κρίσης του φορντιστικού μοντέλου παραγωγής, δες, Christopher Lasch, *The Culture of Narcissism. American Life in an Age of Diminishing Expectations*, Norton, New York 1979.

Commented [EK9]: Ίσως αυτό το σχόλιο δεν είναι απαραίτητο εδώ. ΘΑ ΤΟ ΑΦΗΣΩ ΓΙΑΤΙ ΑΥΤΕΣ ΟΙ ΤΑΣΕΙΣ ΥΠΗΡΧΑΝ ΣΤΙΣ ΗΠΑ ΑΠΟ ΤΟΤΕ, ΚΑΙ ΕΙΧΑΝ ΔΕΧΤΕΙ ΣΦΟΔΡΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟ ΚΡΙΤΙΚΟΥΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΟΥΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ. ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΗΡΘΑΝ ΜΕ ΑΡΓΟΠΟΡΙΑ ΔΕΚΑΕΤΙΩΝ

Commented [VF10R9]:

μεγαλώσουν, μόνο λίγο, για να έχω μούρη να δω τους άλλους». «Όχι». «Μόνο πάρα πολύ λίγο ώστε να κάνεις τον κόσμο ν' αναρωτιέται αν έχεις γένεια ή όχι». Χαμογέλασα. «Τόσο λίγο;» «Ναι». «Όπως τώρα, αυτά που έχω;» «Ναι». «Ούτε ένα χιλιοστό παραπάνω;» «Ούτε ένα χιλιοστό παραπάνω». «Εντάξει». Κι έτσι βρέθηκε συμβιβασμός χωρίς να υπακούσω.

Φαλάτσι: Αποκαλυπτικό.

Μακάριος: Αυτή είναι η στρατηγική μου. Πάντα έβρισκα ικανοποίηση να σπρώχνω τον εαυτό μου στην άκρη της αβύσσου και μετά να σταματώ ώστε να μην πέσω. Καταλαβαίνεις τι θέλω να πω; Δεν είναι ότι σταματώ την τελευταία στιγμή γιατί αντιλαμβάνομαι ότι είμαι ένα βήμα πριν τον γκρεμό. Υπολογίζω και το χιλιοστό το πόσο μακριά μπορώ να πάω. Οι άλλοι, βέβαια, νομίζουν ότι είμαι έτοιμος να γκρεμιστώ και να αυτοκτονήσω. Στην πραγματικότητα, όμως, παραμένω και βαδίζω σιωπηλά μαζί τους ξέροντας πού να βάλω φρένο. Ήταν το ίδιο ακριβώς με τον διάκονο στο μοναστήρι. Το είχα ευχαριστηθεί. Αλλά ήξερα ότι με το να τον αφήσω να με χτυπήσει τελικά θα ενδώσει και θα δεχτεί ένα συμβιβασμό που για μένα ήταν νίκη.

Αυτός είναι ο ορισμός της *πολιτικής στρατηγικής των ορίων*. Πρόκειται, ως επί το πλείστον, για διαπραγματευτική στρατηγική και, μάλιστα, με εξαιρετική εφαρμογή στη διαπραγματευτική πρακτική της αδύναμης πλευράς. Να θυμίσουμε ότι η συνέντευξη του Μακαρίου στη Φαλάτσι ηχογραφήθηκε κατά τη διάρκεια διαφορετικών ημερών τον Νοέμβριο του 1974. Κοιτάζοντας πίσω την πολιτική πρακτική του Μακαρίου ως διαπραγματευτή, διαπιστώνουμε πόσο αλήθεια λέει στην παραπάνω συνέντευξη. Μια τέτοια στρατηγική των ορίων άσκησε στη διαπραγμάτευσή του με τους Βρετανούς το 1959 για το θέμα των βάσεων, μια άγνωστη πτυχή της ιστορίας που έφερε πρόσφατα στο φως η δουλειά του Ελληνοκύπριου ερευνητή και νομικού, Αχιλλέα Αιμιλιανίδη. Μια αρκετά γνωστή διάσταση της ίδιας πολιτικής με εξαιρετικά αποτελέσματα για τη λειτουργικότητα του δημοκρατικού κράτους με σοσιαλιστικά χαρακτηριστικά που ήθελε να οικοδομήσει στην Κύπρο ήταν η συγκυρία της πρότασης των «13 Σημείων» αλλαγής του Κυπριακού Συντάγματος το 1963. Είχε υπολογίσει σωστά τα πάντα, μέχρι και το «χιλιοστό». Είχε πάρει τη γνώμη της Βρετανίας και τη στήριξή της μέσα στο ΣΑ του ΟΗΕ, όπερ και η απόφαση 186 της 4 Μαρτίου 1964. Γνώριζε την αντίδραση της Τουρκίας και της Ελλάδας, αλλά γνώριζε και ότι δεν μπορούν να κάνουν τίποτα επί του πρακτέου και ήλπιζε ότι θα πείσει την κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου να τον στηρίξει ανοιχτά, κάτι το οποίο δεν το κατάφερε ακριβώς, αλλά κατάφερε να έχει τη στήριξη του Ανδρέα Παπανδρέου και μεγάλης μερίδας του πολιτικού κόσμου της Ελλάδας και της πλειονότητας του ελληνικού

λαού. Ο Κίσιντζερ έλεγε ότι το χάρισμά του ξεπερνά κατά πολύ το μέγεθος της μικρής του πατρίδας. Έλληνες πολιτικοί είχαν ανησυχίες ότι σε περίπτωση ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα χωρίς ανταλλάγματα θα γινόταν πρωθυπουργός της Ελλάδας, όπως ο Βενιζέλος, με τη διαφορά ότι ο Βενιζέλος ήταν προσκεκλημένος των στρατιωτικών του πραξικοπήματος στο Γουδί. Ο Μακάριος δεν είχε καμία τέτοια πρόσκληση, τουναντίον, οι Έλληνες πολιτικοί, πολλοί απ' τους οποίους ήταν εντελώς συντονισμένοι με τη ΣΙΑ και το ψυχροπολεμικό παρακράτος, υπέσκαπταν την εμπνευσμένη πολιτική του και τα κατορθώματα με κάθε δυνατό τρόπο. Νέοι Τουρκοκύπριοι ιστορικοί σήμερα που εργάζονται στα κατεχόμενα έχουν παράγει εξαιρετικά επιστημονικά κείμενα τα οποία προσυπογράφουν στο ακέραιο την στρατηγική του Μακαρίου για μια ενωμένη, αδέσμευτη και ανεξάρτητη Κυπριακή Δημοκρατία.⁹³

Η «πολιτική στρατηγική των ορίων» είναι μια ριζοσπαστική-επαναστατική στρατηγική, χωρίς να είναι ούτε μαρξιστική ούτε ουτοπική. Είναι μια ρεαλιστική πολιτική η οποία φέρνει το σύστημα εξουσίας των ισχυρών στα όρια της αντοχής του, ώστε να το αναγκάσουν σε υποχωρήσεις και επαναδιάταξη των συσχετισμών δυνάμεων. Κλονίζει τους περιορισμούς και τις απαγορεύσεις που θέτει το σύστημα εξουσίας στην αδύνατη πλευρά, χωρίς να βγαίνει έξω από το πλαίσιο αυτών των περιορισμών, όπως συμβαίνει με ορθόδοξες μαρξιστικές τοποθετήσεις ή ακροδεξιές πρακτικές. Κερδισμένος είναι αυτός που τολμά και έχει τη διανοητική ικανότητα να κάνει ορθολογικούς και πολύπλοκους υπολογισμούς μέσα στο δεδομένο σύστημα εξουσίας. Η εξουσία είναι πάντα ένας υπολογισμός παιγνίων, ένα λογισμικό μέγεθος ανώτερων μαθηματικών, μια πραγματική πυρηνική φυσική. Θα είναι ωστόσο λάθος να θεωρηθεί ότι μαθηματικά μοντέλα και τεχνητή νοημοσύνη μπορούν να παράγουν πολιτική στρατηγική ή να προβλέψουν το μέλλον. Η πολιτική στρατηγική παραμένει ακόμη το προνόμιο του ανθρώπινου εγκεφάλου και της ικανότητάς του να τολμά μετά από ακριβείς υπολογισμούς, «υπολογίζοντας και το χιλιοστό». Σε ό,τι αφορά το μέλλον, αυτό δεν μπορεί να προβλεφθεί. Στην καλύτερη περίπτωση, όπως έλεγε ο Καβάφης, αυτό που μπορεί να κάνουν «οι σοφοί», δηλαδή όπως ο συγγραφέας αυτού του πονήματος, είναι να προβλέψουν την «αχώ των γεγονότων που έρχονται». Μ' αυτήν την έννοια, η σύντομη αυτή μελέτη μπορεί να έχει μια χρησιμότητα στους σημερινούς ιθύνοντες της πολιτικής στρατηγικής της Ελλάδας και της Κυπριακής Δημοκρατίας. Κάνοντας τα ίδια λάθη και διακατεχόμενοι από τους ίδιους φόβους του παρελθόντος, πολύ χειρότερες ημέρες θα περιμένουν τόσο την Ελλάδα όσο και την Κυπριακή Δημοκρατία.

⁹³ Δες, Şevki Kiralp, "Defending Cyprus in the early post-colonial era: Makarios, NATO, USSR and the NAM (1964-1967)", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, v.21, n.4, 2019, σ.367-386.

Συμπεράσματα

Η μελέτη αυτή δεν είναι παρά μια σύντομη διαδρομή στον ιστορικό χρόνο της ελληνικής και κυπριακής ιστορίας οι οποίες, όπως έγινε απολύτως ξεκάθαρο, δεν μπορούν ν' αποχωριστούν. Η ιστορική μελέτη της μετεμφυλιακής ιστορίας της Ελλάδας που αφήνει απ' έξω το Κυπριακό ζήτημα ή το εξετάζει περιφερειακά κι όχι ως οργανικό-δομικό μέρος της ελληνικής πολιτικής και των λαϊκών αγώνων δεν κάνει παρά ένα μεθοδολογικό ατόπημα ολκής και μια αφαίρεση από την εμπειρική πραγματικότητα αλλοιώνοντας την ίδια την ελληνική ιστορία. Όταν ο Ξενοφών Ζολώτας επισκεπτόταν την Αμερικανική Πρεσβεία στην Αθήνα και ζητούσε οικονομική βοήθεια προκειμένου η Ελλάδα ν' αντιμετωπίσει το μόνιμο ελλειμματικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της, οι αξιωματούχοι της Πρεσβείας του συνιστούσαν να δεχτεί πρώτα η Ελλάδα το σχέδιο Άτσεσον και μετά θα έρθει και η οικονομική βοήθεια.⁹⁴ Το αναφέρουμε αυτό ως ένα παράδειγμα που δείχνει την τεράστια συσχέτιση των οικονομικών ζητημάτων της Ελλάδας με το γεωπολιτικό ζήτημα της Κύπρου και την αλληλοδιάδραση που υπήρχε ακόμη και σ' αυτό το επίπεδο.

Ο Ελληνικός Κυπριακός λαός ζητούσε άσκηση αυτοδιάθεσης από τον αγγλικό αποικιοκρατικό ζυγό και ένωση με την Ελλάδα. Οι αγώνες της ΕΟΚΑ υπήρξαν καταλυτικοί αλλά αποδείχτηκε ότι μπορούσαν να χειραγωγηθούν. Ζήτησε, ακόμα, ακηδεμόνευτη ανεξαρτησία, αφού είδε ότι ο αγώνας για την ένωση παρεμβάλλεται από την πολιτική του «διαίρει και βασιλεύει» των Βρετανών, κάτι που οδηγούσε με μαθηματική ακρίβεια στη διχοτόμηση. Ωστόσο, δεν πήραν ούτε πραγματική ανεξαρτησία. Η κρατική κυριαρχία της κυβέρνησης του Μακαρίου περιοριζόταν από τις Συνθήκες Εγγύησης και από το δυϊσμό που εισχώρησε στο Σύνταγμα η βρετανική πολιτική, με επικρότηση της τουρκικής θέσης, του «τακσίμ» (διχοτόμηση). Στο παρασκήνιο, κι ενώ μαινόταν ο αγώνας της ΕΟΚΑ για αυτοδιάθεση, η κυβέρνηση Καραμανλή-Αβέρωφ, υπό την αιγίδα των ΗΠΑ, συζητούσε παραχώρηση προνομίων τουρκικής βάσης στην Κύπρο. Από τότε, η Τουρκία επιδίωκε στρατιωτική βάση στην Κύπρο και έξοδο στη θάλασσα, πίεση που έγινε πιο ασφυκτική με τη δημιουργία τουρκοκυπριακών θυλάκων το 1963-64. Το αποκορύφωμα αυτών των παρασκηνιακών διαβουλεύσεων ήταν το μυστικό πρωτόκολλο Καραμανλή-Μεντερές τον Φεβρουάριο του 1959, το οποίο προέβλεπε συνεργασία Ελλάδας-Τουρκίας για ΝΑΤΟποίηση της Κύπρου και εξοβελισμό σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών επιρροών. *Οι Καραμανλής και Αβέρωφ έθεσαν*

⁹⁴ Αναφέρεται από τον Draenos, *Andreas Papandreou*, ό.π., σ. 102 και Κεφάλαιο 7. Περισσότερα σχόλια σε ένα πλαίσιο ανάλυσης πολιτικής οικονομίας και γεωπολιτικής στη κοινή μας μελέτη με τον Κων/νο Δημουλά, *Ελλάδα, παγκοσμιοποίηση και Ευρωπαϊκή Ένωση. Η πολιτική οικονομία του χρέους και της κοινωνικής κατάρρευσης*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015, με Προλόγους του Ντόναλντ Σασούν (από την αγγλική έκδοση) και Σάββα Ρομπόλη.

τους άξονες της ελληνικής πολιτικής στην Κύπρο, έτσι όπως ο Νιχάτ Ερίμ το είχε κάνει για την τουρκική πλευρά, με τη διαφορά ότι η ελληνική πολιτική ήταν υιοθέτηση του ελάχιστου στόχου της Τουρκίας για την Κύπρο, που ήταν η διχοτόμηση. Ο μέγιστος στόχος της Τουρκίας είναι ο στρατηγικός έλεγχος ολόκληρης της Κύπρου, κάτι που δεν έχει μέχρι σήμερα επιτευχθεί. Έτσι, η μελέτη μας υποστήριξε ότι η χούντα, σε τελική ανάλυση, δεν επινόησε καμία πολιτική για το Κυπριακό, απλώς διαχειρίστηκε, κάκιστα, βλακωδώς και, σε ό,τι αφορά τη φράζια του Ιωαννίδη, προδοτικά το όλο θέμα.

Προσπαθήσαμε ν' απαντήσουμε στο ερώτημα αν η Ελλάδα των Καραμανλή-Αβέρωφ το κρίσιμο διάστημα μεταξύ 24 Ιουλίου και 14 Αυγούστου 1974 μπορούσε ν' αναπτύξει μια ανεξάρτητη αποτροπή για να προστατεύσει την Κυπριακή Δημοκρατία από τον Αττίλα 2. Είδαμε ότι ενώ υπήρχαν και τα σχέδια και οι δυνατότητες για κάτι τέτοιο, δεν υπήρξε καμία κίνηση.⁹⁵ Οι ΗΠΑ, θορυβημένες από το ενδεχόμενο ελληνοτουρκικού πολέμου σε περίπτωση αντίδρασης στην τουρκική εισβολή εκ μέρους της Ελλάδας, δρομολόγησαν την «αποστολή Σίσκο» σε Λονδίνο, Άγκυρα και Αθήνα, προκειμένου να αποτρέψει αυτό το ενδεχόμενο. Στην περίοδο που μεσολάβησε από την ανάληψη της κυβέρνησης Καραμανλή έως τον Αττίλα 2, οι ΗΠΑ ήταν έτοιμες να δράσουν επί του πεδίου, σε περίπτωση που η Ελλάδα εμπλεκόταν στρατιωτικά στην Κύπρο. Οι ΗΠΑ θα σταματούσαν τον ελληνοτουρκικό πόλεμο κι αυτό θα απέβαινε εις όφελος της Κυπριακής Δημοκρατίας, αλλά και της Ελλάδας, που θα έδειχνε εμπράκτως ότι δεν διστάζει να προστατεύσει τα συμφέροντά της ως εγγυήτριας δύναμης στην Κύπρο όταν αυτά διακυβεύονται. Πόλεμος μεταξύ μελών του ΝΑΤΟ, τότε όπως και σήμερα, δεν ήταν νοητός. Ο Καραμανλής θα μπορούσε να προσεγγίσει Βουλγαρία και Σοβιετική Ένωση,⁹⁶ θα μπορούσε να είχε καλέσει τον Ανδρέα Παπανδρέου να συμμετάσχει στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας και θα μπορούσε να είχε αποσύρει τη χώρα από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ πολύ πριν τις 14 Αυγούστου. Ήταν εντελώς εφικτή η εφαρμογή των σχεδίων για την άμυνα της Κύπρου, ειδικά η ενίσχυσή της με τα Φάντομ και τα υποβρύχια. Δεν έκανε τίποτε απ' όλα αυτά, φοβούμενος, όπως και οι χουντικοί, πόλεμο Ελλάδας-Τουρκίας. *Ο φόβος των ΗΠΑ για ελληνοτουρκικό πόλεμο που έπρεπε να σταματήσουν πριν ακόμη αυτός ξεσπάσει έγινε δικός του φόβος και φόβος όλων σχεδόν των ελληνικών ελίτ μέχρι σήμερα.* Αλλά, μπορεί να ισχυριστεί κάποιος, η διχοτόμηση της Κύπρου ήταν κάτι που μαζί με τον Αβέρωφ

⁹⁵ Ο αντιπύραρχος ε.α. Παναγιώτης Μπαλλές, ισχυρίζεται βάσιμα και με τεχνικά επιχειρήματα ότι η αποστολή των Φάντομ ήταν δυνατή, τόσο στη μελέτη του για τη Πολεμική Αεροπορία όσο και στις κατά καιρούς παρεμβάσεις του στον ημερήσιο Τύπο της Ελλάδας όταν αναγκάζεται ν' αποκρούσει ιδεολογικές τοποθετήσεις επί του θέματος. Δες, ιδιαίτερα, Παναγιώτης Η. Μπαλλές, *Παρακαταθήκες αετών*, Ινφογνώμων, Αθήνα 2012, σ. 252-282.

⁹⁶ Ο Καραμανλής συναντήθηκε με το Σοβιετικό πρέσβη στην Αθήνα κατά τη διάρκεια της κρίσης, αλλά η συζήτησή τους δεν άγγιξε κανένα ουσιαστικό θέμα.

είχαν σχεδιάσει και συζητήσει με την Τουρκία από το 1956-57. Τι είχε αλλάξει το 1974; Η σύντομη μελέτη μας προσπάθησε να δώσει απάντηση και σ' αυτό το ερώτημα.

Στην κρίσιμη συγκυρία του Ιουλίου-Αυγούστου, δείξαμε ότι σημαντικό ρόλο στις αποφάσεις του Καραμανλή διαδραμάτισε το γεγονός ότι επέλεξε να κρατήσει στο ΑΕΔ όλους τους χουντικούς αξιωματικούς οι οποίοι συνωμότησαν στο πραξικόπημα κατά του Μακαρίου και άφησαν τον Αττίλα 1 να μπει ανενόχλητος στην Κύπρο. Οι χουντικοί τον συμβούλευαν ότι στρατιωτικά η Ελλάδα δεν μπορεί να επέμβει, αν μη τι άλλο διότι έτσι αδυνατίζει η άμυνα της ίδιας της Ελλάδας. Ελλάδα και Κύπρος έπρεπε να διαχωριστούν, όπως κι έγινε τόσο σε αμυντικό όσο και στο πολιτικό επίπεδο της διαπραγμάτευσης. Άρα, υπήρχε ένα γραφειοκρατικό-διοικητικό εμπόδιο στην ελευθερία δράσης του Καραμανλή, ο οποίος, επιπροσθέτως, λειτουργούσε και με βάση τις παραινέσεις του Αβέρωφ του οποίου οι απόψεις ήταν ταυτόσημες με των χουντικών στρατηγών. Το δόγμα του Αβέρωφ για την Κύπρο όπως αποκρυσταλλώνεται και στην κλασική του μελέτη, *Ιστορία χαμένων ευκαιριών. Κυπριακό, 1950-1963*, ήταν ότι η «Κύπρος είναι στρατιωτικά υποθηκευμένη στην Τουρκία» και ότι ο αγώνας της Ελλάδας μπορεί να δοθεί μόνο σε διπλωματικό επίπεδο.⁹⁷ Αυτή η θέση είναι λάθος για δύο βασικούς λόγους. Πρώτον, όχι ότι η Ελλάδα δεν είναι η αδύνατη πλευρά, είναι, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να γονυπετεί και να «υποχωρεί κάθε τρεις μήνες», όπως είχε επιπλήξει ο ίδιος ο Κίσιντζερ τον Μπίτσιο. Η μελέτη αυτή έδειξε ότι η ιστορία δεν είναι ο μονόδρομος των λύσεων που επιβάλλει ο δυνατός και ότι υπάρχουν πάντοτε εναλλακτικές λύσεις. Δεύτερον, η θέση αυτή είναι λάθος διότι απομονώνει μεθοδολογικά το αμυντικό πεδίο, δηλαδή το πεδίο της ισχύος, απ' αυτό της διπλωματίας. Χρειάζεται να θυμίσουμε ότι καμία διπλωματική μάχη δεν μπορεί να κερδηθεί αν δεν υποβαθμάζεται από πολιτική, οικονομική, πολιτισμική και αμυντική-στρατιωτική ισχύ;

Οι πραγματικές χαμένες ευκαιρίες στην ιστορία του Κυπριακού ζητήματος αφορούν την *υπονόμευση* της εμπνευσμένης πολιτικής του Μακαρίου, την οποία καμία ελληνική κυβέρνηση δεν άφηνε ν' ανθίσει, ακόμα ούτε κι αυτή του Γεωργίου Παπανδρέου, αν και αποτελεί μερική εξαίρεση. Τον Μάρτιο του 1964, ο Μακάριος είχε πάρει την απόφαση 186 του ΣΑ του ΟΗΕ που τον καθιστούσε αποκλειστικό κυρίαρχο στην Κύπρο, και τον επόμενο χρόνο την πολύ ευνοϊκή έκθεση του μεσολαβητή του ΟΗΕ, Γκάλο Πλάζα, ο οποίος, παρεμπιπτόντως, τον θεωρούσε τον καλύτερο Έλληνα πολιτικό. Αυτές ήταν οι πραγματικά χαμένες ευκαιρίες στις οποίες η ελληνική πολιτική έπρεπε να οικοδομήσει και να προεκτείνει με

⁹⁷ Χρησιμοποιήσαμε εδώ τη δεύτερη έκδοση από την Εστία, Αθήνα 1982. Το βιβλίο είναι σε δύο τόμους.

διπλωματικά, διεθνοποιημένα μέσα. Αυτές ήταν οι εναλλακτικές λύσεις στο μονόδρομο της ΝΑΤΟϊκής διχοτόμησης της Κύπρου που προσυπέγραψαν οι Καραμανλής–Αβέρωφ, παράλληλα με τον εκδημοκρατισμό της Ελλάδας και την εγκαθίδρυση μιας κυβέρνησης των Παπανδρέου, όπως σίγουρα θα προέκυπτε από τις εκλογές τις 28 Μαΐου 1967 που δεν έγιναν ποτέ.⁹⁸ Ο αμερικανικός παράγοντας δεν άφησε αυτό να συμβεί. Η δικτατορία ήταν μια ανακοπή του εκδημοκρατισμού της Ελλάδας –η Κυπριακή Δημοκρατία ήταν πολύ πιο προηγμένη και φιλελεύθερη από την Ελλάδα– προκειμένου να διχοτομηθεί η Κύπρος και να αποφευχθεί η πρωθυπουργοποίηση του Ανδρέα Παπανδρέου. Αυτός ήταν ο διπλός της ρόλος. Η μελέτη μας έδειξε ότι η ιστορία της επιφύλαξε κι έναν τρίτο. Να δράσει ως μία επιπρόσθετη ΝΑΤΟϊκή ασφαλιστική δικλείδα την περίοδο Ιουλίου-Αυγούστου 1974, έναντι των δειλών αιτημάτων του Καραμανλή για δυνατότητες ενίσχυσης της άμυνας της Κύπρου. Από τη στιγμή που αυτά τα τρία πράγματα επιτεύχθηκαν, η χρησιμότητά της εξέπνευσε. Το τι επακολούθησε ονομάστηκε «μεταπολίτευση», εφόσον έπρεπε να βρεθούν αποδιοπομπαίοι τράγοι. Η χούντα φταίει για όλα. Κι όχι μόνο αυτό. Η ελληνική τραγωδία στην Κύπρο γίνεται ιδεολογικό εργαλείο της επίσημης τουρκικής προπαγάνδας, η οποία υπερηφανεύεται ότι η επέμβασή της στην Κύπρο έλυσε το πρόβλημα διά παντός ενώ έφερε τη δημοκρατία, δηλαδή τη «μεταπολίτευση», στην Ελλάδα. Η μελέτη αυτή έδειξε ότι ούτε το ένα ισχύει ούτε το άλλο. Όσο για την Αβερωφική θεώρηση του Κυπριακού ως «ιστορία χαμένων ευκαιριών», αυτή δεν είναι παρά η τουρκική θέση. Η ελληνική θέση είναι η θέση του Μακάριου, η οποία στηρίχτηκε σε μια «πολιτική στρατηγική των ορίων».

Ο Καραμανλής υιοθέτησε την πολιτική του Κίσιντζερ ακόμη και στο θέμα του πότε θα επιστρέψει ο Μακάριος στην Κύπρο, εφόσον ο Κίσιντζερ είχε εφεύρει τη λύση Κληρίδη από πολύ νωρίς. Μαζί καθυστέρησαν την επιστροφή του Μακάριου στην Κύπρο, που έγινε τελικά στις 7 Δεκεμβρίου του 1974. Πριν τη Λευκωσία, ο Μακάριος σταμάτησε στην Αθήνα για συνάντηση με τον Καραμανλή και τη νέα ελληνική κυβέρνηση. Μπροστά σε πλήθος λαού στο ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία» στο Σύνταγμα, με την εξαιρετική ρητορική τέχνη που τον χαρακτήριζε, θα πει, μεταξύ άλλων, στην ομιλία του: «Τω μάλωπι της Κύπρου ιάθη η Ελλάς» (Το μελάνωμα της Κύπρου το γιάτρεψε η Ελλάδα). Ο Καραμανλής με τον Αβέρωφ κατάλαβαν πολύ καλά τι ακριβώς εννοούσε.

⁹⁸ Μαυρίδης, «Το 'Πολυτεχνείο' και το 'πείραμα Μαρκεζίνη'», ό.π.

Ευρετήριο

«13 Σημεία»

Αβρακώτος, Γκαστ Λάσκαρης

ΑΚΕΛ

Αλντικαστή, Ολχάν

Αμερικανική Πρεσβεία

ανένδοτος αγώνας

αποβίβαση στο Πέντε Μίλι

απόφαση 186 του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ

Αραπάκης, Πέτρος

Άτσεσον, Ντιν

Αττίλας 1 & 2, επιχείρηση

Βανς, Σάιρους

Βίμαλης, Κίμων

Βλάσσης, Σάββας

Βλάχος, Άγγελος

Βρετανία

Γαρουφαλιάς, Πέτρος

Γεννηματάς, Ιωάννης

Γεωργίτσος, Μιχαήλ

Γκιζίκης, Φαίδων

Γκιουνές, Τουράν

Γρίβας, Διγενής

Δεκλερής, Μιχαήλ

Δημητρακόπουλος, Ηλίας

δι-ζωνικότητα

δικτατορία των Συνταγματαρχών, *βλέπε και* χούντα

δόγμα «ανήκομεν εις την Δύσιν»

Δωδεκάνησα

εκεχειρία (ψευτο-)

ΕΟΚΑ-Β

Ερίμ, Νιχάτ

Ερμπακάν, Νεχμεντίν

Ετσεβίτ, Μπουλέντ

ΗΠΑ

Ινονού, Ισμέτ

Ιωαννίδης, Δημήτρης

Κάλαχαν, Τζέιμς

Κανελλόπουλος, Παναγιώτης

Καρούσος, Γεώργιος

Κίσιντζερ, Χένρι

Κληρίδης, Γλαύκος

Κομπόκης, Κωνσταντίνος, συνταγματάρχης

Κοντώσης, Κωνσταντίνος

Κοσμαδόπουλος, Δημήτριος

Κυπριακό Σύνταγμα

λύση «διτλής ένωσης»

λύση καντονιών

Μακάριος, Αρχιεπίσκοπος

Μαρκεζίνης, Σπύρος

Μαύρος, Γεώργιος

Μητσοτάκης, Κωνσταντίνος

Μπαγιουλκέν, Ουμίτ Χαλούκ

Μπίτσιος, Δημήτρης

Μπονάνος, Γρηγόρης

Μπωλ, Τζωρτζ

NATO

Commented [EK11]: Παρακαλώ επιβεβαιώστε. ΝΑΙ ΣΩΣΤΟ

Commented [VF12R11]:

Νοράτλας
Ντεμιρέλ, Μπετρετίν
Ντεμιρέλ, Σουλεϊμάν
Ουίλιαμς, Ουίλιαμ Άπλεμαν
Πάκαρντ, Μάρτιν
Πανουργιάς, Πανουργιάς
Παπαδόπουλος, Γεώργιος
Παπανδρέου, Ανδρέας
Παπανδρέου, Γεώργιος
Πλάζα, Γκάλο
πόλεμος του Γιομ Κιτούρ
πολιτική ισότητα
πολιτική στρατηγική των ορίων
πραξικόπημα κατά του Μακαρίου
πρωτόκολλο Καραμανλή–Μεντερές
Ρίτσαρντσον Λαμπουί, Χένρυ
Σαμψών, Νίκος
«Σεμινάριο της Ρώμης»
ΣΙΑ
Σιζόπουλος, Μαρίνος
Σίσκο, Τζόζεφ
Σοβιετική Ένωση
Σουλιώτη, Στέλα
Σπαντιδάκης, Γρηγόριος, αντιστράτηγος
Στέιμπλερ, Γουέλς
Στερν, Λώρενς
στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ
συναντήσεις στον Έβρο
συνέντευξη Μακαρίου

Συνθήκη Εγγύησης
Συνθήκη Εγκαθίδρυσης
σχέδια Άτσεσον
σχέδιο «ΑΣΠΙΔΑ»
Τάλερ, Ουίλιαμ
τακσίμ (διχοτόμηση)
Τάσκα, Χένρυ
Τετενές, Σπύρος
Τζόνσον, Λύντον
Τζούνης, Ιωάννης
Τριμερής Διάσκεψη του Λονδίνου 1955
Τσαγκαλιανγκίλ, Ισάν Σαμπρί
Φάντομ (F-4)